ДИФФЕРЕНЦІАЛЬНЫЙ

БОЛГАРСКО-РУССКІЙ

СЛОВАРЬ

СОСТАВИЛЪ

Л. А. МИЧА́ТЕКЪ

И

КРАТКАЯ ГРАММАТИКА БОЛГАРСКАГО ЯЗЫКА

СОСТАВИЛЪ

П. А. Лавровъ

С. ПЕТЕРБУРГЪ

Типография В. Ф. Смирнова, Екатерининскій канал., № 15.

1910.

КРАТКАЯ ГРАММАТИКА

БОЛГАРСКАГО ЯЗЫКА.

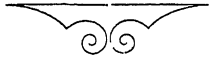

ВВЕДЕНІЕ

Болгаре, ихъ территорія и языкъ.

Болгары живутъ на Балканскомъ полуостровѣ въ Болгарскомъ царствѣ, въ предѣлахъ Турціи въ перемѣшку съ греками въ Адріанопольскомъ вилаетѣ до самаго Царьграда, въ перемѣшку съ Македонскими румынами, Албанцами, Греками, Турками и Сербами, въ вилаетахъ Солунскомъ, Битольскомъ и отчасти Скопльскомъ Къ 18 столѣтію относятся колоніи болгаръ католиковъ въ Банатѣ и Темешварѣ.

Послѣ войны 1878 года къ Румыніи отошла болгарская область Добруджа, кромѣ того не малое число болгаръ живетъ и продолжаетъ еще оставаться въ придунайскихъ румынскихъ городахъ У насъ въ Россіи значительныя болгарскія колоніи находятся въ Бессарабіи съ центральнымъ пунктомъ Болградомъ, а также въ Одессѣ и Крыму

Народное имя славянъ болгарскихъ произносится въ восточныхъ краяхъ „бѣлгаринъ“ мн ч „бѣлгаре“, прилагательное „бѣлгарски“, „страна—Бѣлгáрія“ и рѣже „Българія“, въ западныхъ краяхъ и въ Македоніи—„бýлгаринъ“, „бýлгарски“, „Булгáрія“ Послѣднія формы по звукамъ совпадаютъ съ сербскими

Это имя принадлежало болгарамъ, народу тюркскаго происхожденія, который, подчинивъ себѣ славянское население восточной половины Балканскаго полуострова, носившее различныя племенныя названія, настолько слился съ нимъ, что слѣды тюркскихъ корней въ болгарскомъ языкѣ сравнительно весьма незначительны

Говоры болгарскаго языка Ихъ литературная обработка.

Въ предѣлахъ выше указанной территории болгарскій языкъ не представляетъ полнаго однообразія Въ немъ различаются въ широкомъ смыслѣ двѣ діалектическихъ группы „восточныхъ“ и „западныхъ говоровъ“ Важнѣйшій признакъ, на основаніи котораго отличаются эти двѣ группы, есть выговоръ ѣ какъ е въ западныхъ говорахъ и какъ я, или е, въ зависимости отъ различныхъ условій, въ восточныхъ говорахъ

На основаніи непосредственнаго изученія болгарскихъ говоровъ и обнародованныхъ діалектологическихъ матеріаловъ въ сборникахъ народной словесности, болгарскіе филологи проводятъ границу между тѣми и другими говорами въ направленіи съ сѣвера на югъ отъ устья рѣки Видъ къ Солуню Такимъ образомъ граница пройдетъ черезъ слѣдующіе округи и каазы (турецкое слово съ значеніемъ округъ) Никополь, Луковитъ, Ловечь, Тетевенъ, Пирдопъ, Златица, Новосело, Пана-Гюрище Ихтиманъ, Пещера, Чепино, Разлогъ, Неврокопъ, Мельникъ, Петричъ, Демир-Хисаръ, Серъ (Сересъ), Солунь

На сѣверѣ и востокѣ границы болгарскаго языка—естественныя—Дунай и Черное море

Болѣе спорной является западная граница На сѣверо-западѣ она проходитъ въ предѣлахъ, гдѣ соприкасаются сѣверо-западные болгарскіе говоры съ ресавско-моравскимъ нарѣчіемъ сербскаго языка, согласно одному взгляду, или съ пиротско-тырнскимъ, согласно другому Равнымъ образомъ и въ предѣлахъ Македоніи одни въ область болгарскаго языка захватываютъ и весь Скопльскій вилаетъ, другіе сѣверно-македонскіе говоры относятъ къ сербскому языку Разграниченіе говоровъ на западной границѣ болгаръ съ сербами загрудняется тѣмъ, что здѣсь соприкасаются два близкихъ одинъ къ другому юго-славянскихъ языка. Благодаря этому обстоятельству являются такіе говоры, въ которыхъ смѣшиваются черты болгарскія съ сербскими При этомъ однако интересно, что наприм. въ тырнскомъ и пирот-

скомъ говорахъ фонетическія особенности преимущественно сербскія, а въ морфологіи обнаруживается болгарское вліяніе въ отсутствіи падежныхъ формъ и въ употребленіи члена

Въ древнѣйшую эпоху болгарскій языкъ въ одномъ изъ своихъ говоровъ былъ избранъ славянскими первоучителями Кириллomъ и Меѳодіемъ какъ литературный языкъ при переводѣ ими съ греческаго языка книгъ священнаго писанія, богослужебныхъ и др Древнѣйшіе памятники этой эпохи отражаютъ древне-болгарскіе говоры По мѣсту происхожденія различаются тексты, относимые къ восточной Болгаріи, отъ текстовъ, родиной которыхъ была Македонія и западная Болгарія Языкъ этой древней эпохи въ памятникахъ называется **словѣньскъ,** а въ ученой литературѣ его называютъ или старославянскимъ, или древне-болгарскимъ, или же церковно-славянскимъ Грамматическія особенности его излагаются въ грамматикахъ церковно-славянскаго языка Одна изъ лучшихъ грамматикъ есть Грамматика старославянскаго языка А Лескина, выдержавшая на нѣм. яз пять изданій) Въ русскомъ переводѣ съ нѣмецкаго, сдѣланномъ со второго изданія, присоединены дополненія по языку Остромирова евангелія Москва 1890

Съ XII вѣка въ болгарскомъ языкѣ главнымъ образомъ въ звукахъ, а отчасти и въ формахъ склоненія и спряженія обнаруживаются такія особенности, которыя приближаютъ его къ живому болгарскому языку нашего времени Памятники этого времени съ XII до XVII называются *средне болгарскими* Въ нихъ особенно первое время съ XII по XIV наблюдается значительное разнообразіе правописанія въ большей или меньшей степени въ зависимости отъ разнообразія говоровъ

Среди этихъ памятниковъ особый интересъ представляютъ къ сожалѣнію сохранившіяся въ незначительномъ числѣ болгарскія грамоты, или же такія народнаго характера повѣсти, какъ напр Троянская притча, т е разсказъ о паденіи Трои, дошедшій въ рукописи XIV в Начиная съ XV в, утрату собственно болгарскихъ грамотъ до нѣкоторой степени восполняютъ такъ называемыя влахо-болгарскія грамоты, т е грамоты, писанныя въ Валахіи, нынѣшней Румыніи Въ эти земли Валахію и Мол-

---

) Четвертое изданіе носитъ заглавіе: Handbuch der altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache Grammatik—texte—glossar Weimar 1905 Пятое переработанное изданіе: Grammatik der altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache Heidelberg 1909

давню съ паденіемъ въ концѣ XIV в. болгарскаго царства перешли многіе болгаре и благодаря этому, языкомъ древней письменности у румынъ сдѣлался языкъ болгарскій.

Съ XVII в. начинаются памятники *новоболгарскаго* языка со всѣми его характерными особенностями въ звукахъ и формахъ, съ употребленіемъ члена, съ разложеніемъ склоненія и перетачей падежныхъ функцій съ помощью предлоговъ, съ утратой неопредѣленнаго наклоненія, причастныхъ формъ и другими особенностями въ глаголѣ. Эти памятники большею частію сборники разнообразнаго состава, въ основу которыхъ вошли въ переводѣ съ новогреческаго проповѣди Дамаскина Студита, греческаго писателя XVI в., отчего они и получили нарицательное имя Дамаскиновъ.

Восточное нарѣчіе болгарскаго языка съ эпохи новоболгарскаго возрожденія служило преимущественнымъ органомъ болгарской письменности и, подвергаясь послѣдовательно наиболѣе усиленной обработкѣ, пріобрѣло значеніе литературнаго языка.

Опыты обработки западно-болгарскаго нарѣчія были рѣже. Поэтому не смотря на то, что съ политической независимостію Болгаріи столицей болгарскаго княжества сдѣлалась София—городъ, лежащій въ области западно-болгарскаго нарѣчія, языкомъ литературы осталось восточно-болгарское нарѣчіе.

Всѣ восточно-болгарскіе говоры профессоръ Л. Миллетичъ дѣлитъ на двѣ группы. **о**—діалектъ и **ът** діалектъ, т. е. діалекты, въ которыхъ форма съ членомъ имен. муж. рода оканчивается или на **о**, или на **ът**. Первымъ говорятъ въ придунайской равнинѣ восточной Болгаріи, отъ Чернаго моря до рѣки Искра, его можно поэтому назвать сѣверо-восточнымъ діалектомъ. Вторымъ говорятъ во всѣхъ мѣстностяхъ, лежащихъ на югѣ отъ дунайской равнины, а именно въ прибалканскихъ горныхъ краяхъ и во Оракіи до самаго Эгейскаго моря, почему его можно назвать юго-восточнымъ діалектомъ.

Занимающій обширную территорію **ът** діалектъ распадается на многочисленные говоры, которые можно свести къ группамъ: 1) говоры оракійскіе, которые спеціально называются рупскими и которые занимаютъ мѣстность отъ оракійской равнины на югъ до Эгейскаго моря, 2) говоры балканскіе, т. е. такъ называемой Старой планины и Средней горы и обоихъ склоновъ Балканскаго хребта. Эта послѣдняя группа и по самому географическому положенію представляетъ переходъ отъ **ът** діалекта къ **о**—діалекту.

Правописаніе Болгары, какъ русскіе и сербы, пользуются кирилловскимъ алфавитомъ, въ которомъ сравнительно съ нашимъ являются лишними лишь двѣ буквы ж и ѫ Болгарское правописаніе въ отличіе отъ сербскаго покоится главнымъ образомъ на этимологическомъ принципѣ Отсюда пишется ѣ вездѣ, гдѣ того требуетъ этимологія, хотя ѣ въ болгарскомъ языкѣ выговаривается различно, въ зависимости отъ различія говоровъ съ одной стороны, и отъ различія условія произношенія этого звука въ восточно-болгарскомъ нарѣчіи.

Точно также ж пишется въ тѣхъ изданіяхъ, въ которыхъ правописаніе болѣе или менѣе установлено, только тамъ, гдѣ онъ былъ въ языкѣ церковно-славянскомъ, напр: пжть, ржка, мжчно, сж, и т д, хотя въ языкѣ ново-болгарскомъ носовое произношеніе не сохранилось, и ж и ъ совпали въ одномъ звукѣ, который слышится какъ глухой Употребляется условно, какъ примѣта рода, или для отличія мягкихъ основъ отъ твердыхъ ь, наприм мисьль—мысль, огънь, пролѣть. радосгь, пжть, учитель, овчарь, хотя въ выговорѣ нѣтъ той мягкости, которая въ тѣхъ же словахъ замѣчается въ русскомъ

Первый опытъ рациональнаго правописанія для передачи звуковъ болгарскаго языка былъ предложенъ извѣстнымъ сербскимъ писателемъ Вукомъ Стефановичемъ Караджичемъ въ книгѣ „Додатакъ къ санктпетербургскимъ сравнительнымъ рѣчницима свију језика и нарјечија съ особитимъ огледима бугарског језика“ У Бечу (т е въ Вѣнѣ) 1822 Караджичъ исключилъ изъ болгарскаго алфавита ѣ, ь, щ, ж и ѧ и ввелъ ј, ѐ, сербскіе љ, њ, ћ, џ Для передачи произносимаго глухого воспользовался ъ, иначе въ концѣ словъ предложилъ ъ не писать, какъ это было сдѣлано имъ для сербскаго языка Тотъ народный говоръ, образцы котораго далъ В С Караджичъ и особенности котораго онъ передалъ въ краткомъ грамматическомъ обозрѣніи, принадлежалъ къ области западно-болгар. Это былъ говоръ села Разлога въ Македоніи

Для того времени правописаніе, предложенное Караджичемъ, было слишкомъ научно, чтобы ему могли слѣдовать болгаре, съ другой стороны этотъ говоръ былъ далекъ отъ восточно болгарскихъ, на которыхъ пробовали писать дѣятели болгарскаго возрожденія Нужно впрочемъ сказать, что и у самихъ болгаръ въ нѣкоторыхъ старыхъ болгарскихъ изданіяхъ замѣчается стремленіе къ вѣрной передачѣ хотя бы нѣкоторыхъ особенностей выговора, только, конечно, при этомъ не было ни единства, ни послѣдовательности Напримѣръ въ переводѣ Евангелія Сапунова, въ букварѣ Беровича и др.

Второй замѣчательный опытъ въ правописаніи болгарскаго языка представляла вышедшая въ 1852 году въ Вѣнѣ грамматика братьевъ Цанковыхъ Но это была такая грамматика, составители которой воспользовались латинскимъ письмомъ Латинскій алфавитъ этой грамматики заключалъ слѣдующія буквы: a, b, v, (w) g, d, ž, z, i, j, k, l, m, n, o, p, r, s, t, u, f, h = ch, c, č, š, dž, ê, (=ea), û, è (a) Помимо обычной передачи і съ помощью j являлась возможность передавать іотированные гласные ja, je, ji, jo, ju, jû Какъ это принято въ чешскомъ алфавитѣ, для передачи звуковъ, для которыхъ въ латинскомъ алфавитѣ нѣтъ особыхъ буквъ, Цанковы воспользовались значками Отсюда ż—ж, č—ч, š—ш Интересно, что, какъ и Караджичъ Цанковы отличали звукъ dž, для котораго Караджичъ воспользовался введеннымъ имъ въ сербскомъ алфавитѣ знакомъ џ.

Позднѣе болгарскимъ правописаніемъ интересовался Миклошичъ въ сочиненіи Geschichte der Lautbezeichnung im bulgarischen Миклошичъ здѣсь разсматриваетъ образцы болгарскихъ изданій и предлагаетъ свое правописаніе Этимъ правописаніемъ онъ позднѣе воспользовался въ словарѣ шести слав яз (Смотри полное заглавіе ниже въ обозрѣніи литературы) Миклошичъ пользуется j, оттого вмѣсто „я, ю,—ja. ju; ъ на концѣ словъ не пишетъ, а только тамъ, гдѣ глухой выговаривается; ж не пишетъ, передавая его ъ, но удерживаетъ вездѣ ѣ, почему не болгарину по его словарю нельзя узнать различное произношеніе этого звука

Перечисленные опыты упорядоченія болгарскаго правописанія не могли имѣть практическаго примѣненія Книга Караджича въ свое время едва ли и была извѣстна болгарамъ, грамматика Цанковыхъ не могла быть принята благодаря латинскому алфавиту Больше имѣлъ значенія опытъ Миклошича. Можно думать, благодаря его вліянію въ девяностыхъ годахъ вопросъ о реформѣ правописанія былъ возбужденъ въ самомъ болгарскомъ Министерствѣ Народнаго Просвѣщенія и изъ ученыхъ филологовъ образована была при немъ для выработки правописанія особая коммиссія. Эта коммиссія предложила въ болгарскомъ алфавитѣ необходимыя для рациональнаго правописанія измѣненія, оставивъ ѣ, введя і въ значеніи j вмѣсто й, исключивъ изъ алфавита ь и ж При этомъ по правиламъ новаго правописанія ѣ слѣдуетъ писать только тамъ, гдѣ этотъ звукъ слышится, какъ я; иначе, гдѣ онъ слышится, какъ е, тамъ и пишется е. Въ этомъ случаѣ правописанію коммиссіи слѣдуетъ отдать безспорно предпочтеніе передъ правописаніемъ Миклошича, поль-

зующагося ѣ всюду, гдѣ оно было въ церковно славянскомъ языкѣ Особенно удобно правописаніе Коммиссіи для иностранцевъ, которые не всегда могутъ догадаться, гдѣ ѣ выговаривается какъ я и гдѣ оно произносится какъ е. Интересно по этому случаю отмѣтить, что и не филологи сознавали нужду въ такомъ различеніи. Извѣстный болгарскій писатель Л Каравеловъ въ „Памятникахъ народнаго быта болгаръ". Москва 1861 годъ, сохраняя ѣ, ставилъ надъ нимъ знахъ ^ въ тѣхъ случаяхъ, гдѣ ѣ произносится какъ я Вездѣ, гдѣ такого значка нѣтъ, должно ѣ произноситься какъ е Ранѣе Каравелова въ повѣсти. „Райна блъгарска царкыниа", переведенной Еленой Мутьевой (Спб 1852 годъ), для той же цѣли надъ ѣ, произносимымъ какъ я, ставятся двѣ точки сверху

Вводя і коммиссія имѣла возможность замѣнить бывшія до этого у болгаръ, какъ и у насъ, въ употребленіи буквы я и ю = іа, іу. Этимъ болгарское правописаніе приблизилось бы къ сербскому, въ которомъ роль і краткаго играетъ ј Послѣ того, какъ у сербовъ упрочилось правописаніе съ ј, по нашему мнѣнію было бы лучше и болгарамъ взять ј вмѣсто і Послѣднее менѣе удобно уже потому, что у болгаръ, какъ и насъ русскихъ, і равняется и—это признаетъ и Коммиссія, приводя въ защиту і и то обстоятельство, что въ рукописяхъ и до новѣйшаго времени і употребляется рядомъ съ и—а потому во избѣжаніе напраснаго затрудненія слѣдовало предпочесть новую букву старой, употребляющейся въ другомъ значеніи. При і въ значеніи ј и употребленіе ея должно было расшириться Становилось излишне й и вмѣсто край—краі, мой—моі. Нашъ звукъ ё предполагалось передавать іо, (јо), глухой съ предшествующимъ ј—іъ, съѣзд, краѣт.

Удерживая въ алфавитѣ ъ, комиссія устранила ж, утратившій у болгаръ носовое произношеніе и совпавшій съ глухимъ. Въ этомъ случаѣ коммиссія была согласна съ Миклошичемъ и опять таки не вводила въ болгарское правописаніе совершеннаго новшества И до ея проекта отдѣльные писатели, понимавшіе совпаденіе звуковъ ъ и ж, пользовались одной буквой для выраженія какъ носового, такъ и глухого.

Разница заключалась лишь въ томъ, что и Каравеловъ въ названной выше книгѣ и, напримѣръ, Миладиновъ въ Сборникѣ народныхъ пѣсенъ пользовались для той же цѣли не ъ, а ж. Предпочтеніе этими писателями знака ж можетъ легко быть объяснено тѣмъ, что, сохраняя ъ на концѣ слова, они избѣгали употребленія одной и той же буквы въ разныхъ значеніяхъ. Ком-

миссія предпочла̀, не чувствуя какого нибо загрудненія потому конечно, что по ея правописанію ъ въ концѣ слова не должно писаться, какъ и у сербовъ Понятное дѣло, что при такомъ правописании не нужно было ь, которое у болгаръ пишется 1) въ срединѣ слова послѣ мягкой согласной, напримѣръ: учительтъ, царьтъ, 2) въ сочетании съ р смьрть, дърво; 3) въ концѣ словъ, какъ и ъ, не имѣя звукового значения, какъ указано было выше.

Сказаннымъ исчерпывается сущность реформы болгарскаго правописания, стремившейся внести въ болгарскую литературу принципы послѣдовательности и рациональности правописания Несмотря, однако, на то, что реформа находилась подъ покровительствомъ Министерства Народнаго Просвѣщенія, она потерпѣла фіаско: не была принята болгарской печатью

Ея правописаніемъ издавался нѣкоторое время журналъ Български Прегледъ Въ послѣднее время съ нѣкоторыми измѣненіями, но въ духѣ фонетическаго принципа, издается журналъ Мисъль, судя по двумъ его изданіямъ, которыя у насъ есть Это: Пенчо Славейковъ. Епически пѣсни (1882—1907). Изданіе на Мисъль 1907 и Петко Тодоровъ Идилии. 1908. Помимо интереса чисто литературнаго обѣ эти книги даютъ возможность лучше другихъ изданій судить о болгарскомъ произношении

Библіографія. Кромѣ сравнительной грамматики Фр Миклошича Miklosich Fr. Vergleichende Grammatik der Slavischen Sprachen. I,—IV, гдѣ болгарскій отдѣлъ занимаетъ третье мѣсто послѣ церковно-славянскаго и словинскаго, и Лекцій по славянскому языкознанію **Флоринскаго** можно еще указать лекции профессора **Брандта** Краткая фонетика и морфологія болгарскаго языка Москва 1901 г, а еще болѣе можно рекомендовать въ прошломъ году вышедшую книгу **В Н Щепкина**· Учебникъ болгарскаго яз (съ христоматіей и небольшимъ къ ней словарикомъ) Москва 1909 Изъ болгарскихъ школьныхъ учебниковъ считается лучшимъ Българска Граматика **М. Иванова** 2-е изд за I класъ Пловдивъ 1905 За II класъ звукословие, видословие и правописание. Пловдивъ 1906 и Синтаксисъ на българския езикъ за III класъ. Пловдивъ 1905.

Изъ грамматикъ болгарскаго языка и до сихъ поръ заслуживаетъ внимания прекрасная грамматика братьевъ **Цанковыхъ**· Cankof A und D Grammatik der bulgarischen Sprache 1852 Wien

Отмѣтимъ также школьный синтаксисъ **А Иліева** Илиевъ Ат Синтаксисъ на българския езикъ. Пловдивъ 1888

По исторіи болгарскаго языка: Kalina Ant Studyja nad historyją

języka Bulgarskiego I—II Kraków 1891 Введение фонетика и морфология **Лавровъ П А** Обзоръ звуковыхъ и формальныхъ особенностей болгарскаго языка Москва 1893 Фонетика, морфология Отрывки изъ текстовъ средне-болгарскихъ и ново болгарскихъ Народныя пѣсни по говору въ Пирдопѣ. Словарь, представляющій выборъ наиболѣе интересныхъ словъ изъ средне болгарскихъ и ново-болгарскихъ источниковъ съ указаніемъ соотвѣтствій въ живомъ языкѣ

Первый трудъ по фонетикѣ восточно болгарскихъ говоровъ представляютъ статьи профессора **Б Цонева** „За источно българския вокализмъ“ въ книгахъ III и IV Сборника за народни умотворения, наука и книжнина Болѣе обширный и обстоятельный трудъ по болгарской діалектологіи принадлежитъ профессору **Л Милетичу** Das Ostbulgarische. Wien 1903. Это 2-й томъ изданія: Schriften der Balkancommission Linguistische Abtheilung Здѣсь дано обозрѣніе восточно-болгарскихъ говоровъ. Приложены образцы о діалекта, т е сѣверо-восточнаго діалекта, и карта съ границей, отдѣляющей восточно-болгарскіе говоры отъ западно болгарскихъ Проф. **Б. Цоневъ** въ XX книгѣ **Сборника** за народни умотворения, наука и книжнина помѣстилъ большую статью съ поправками и дополненіями къ названному труду Милетича: Диалектни студии. София 1904 Въ отвѣтъ на эту статью послѣдовала статья Милетичавъ XXI книгѣ Сборника София 1905 Что касается родопскаго нарѣчія, то **А Теодоровъ** въ статьѣ Родопското нарѣчие (оттискъ изъ Сборника въ честь профессора М С Дринова) Харьковъ 1904 высказывается противъ взгляда профессора Милетича, присоединяющаго эти говоры къ восточно-болгарскимъ Г. Теодоровъ предпочитаетъ выдѣлить родопское нарѣчие какъ среднее между западнымъ и восточно-болгарскимъ Г Теодорову принадлежитъ обозрѣніе западно-болгарскихъ говоровъ въ журналѣ „Периодическо Списание“ книга XIX—XX 1886 г: Западнитѣ български говори Бѣлѣжки отъ **А Теодоровъ** Материалъ за изучване родопското нарѣчие сообщилъ **Хр П Константиновъ** въ I и II книгахъ Сборника за народни умотворения, наука и книжнина **М Ивановъ,** Приносъ къмъ изучване българскитѣ діалекти. Забѣлѣжки по говоритѣ въ областьта на Срѣднегорското нарѣчие Пер Списе год девета кн XLV, XLVI. Для македонскихъ говоровъ очень важна книга Облака Macedonische Studien Von V. Oblak Wien 1896

Цѣлый рядъ описаній отдѣльныхъ говоровъ и частныхъ вопросовъ діалектологическаго характера. **Дримколовъ.** Акцентовка на единъ обсегъ западно-български говори Сбор за Н У. II и Кн. IX; **Ивановъ И.** Критични бѣлѣжки по фонетиката на кьос-

тендинския говоръ ib. X; **Силяновъ Н.** Редукцията на звука а въ охридския и четовския говоръ ib XI; **Шандаровъ А.** Бѣлѣжки по фонетиката на щипския говоръ ib XI **Гъбювъ П.** По говора въ градъ Търново ib XIII; **Мирчевъ Д.** Бѣлѣжки по кукушко-воденския говоръ ib XVIII; **Панайотовъ П.** Сливенския говоръ ib; **Спространовъ Е** По говора на гр Охридъ ib **Мирчевъ Д.** Бѣлѣжки по прилѣпския говоръ ib. XX; **Стоиловъ П** Горно-Джумайски говоръ ib **Георгиевъ Г.** Еркечанитѣ и тѣхнятъ говоръ Извѣстия на семинара по слав филология кн II, София 1907; **Григоровъ М.** Говоръ на малорѣканцитѣ (мияцитѣ) въ Дебърско ib **Георгиевъ С.** По говора въ село Чешнегоръ Нова Махала Станимашко ib

Кромѣ того важны слѣдующія монографіи:

Цоневъ Б Уводъ за историята на българ ез Сб. за Нар У. Н и Кн. XVIII; его же: Къмъ историята на бълг ез. ib XIX **Облакъ В** Приносъ къмъ българската граматика Тамъ же, книга XI **Милетичъ Л** Старото склоненіе въ днешнитѣ български нарѣчія Тамъ же книга II **Ивановъ М.** За спрежението на новобългарски езикъ (обзоръ спряженія). Тамъ же Книга VIII и X.

По вопросу о членѣ въ болгарскомъ языкѣ. Mileničj Lj O članu u Bugarskom jeziku Zagreb 1889 г Его же: Членътъ въ болгарския и въ руския езикъ Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина Книга XVIII Членътъ въ българския езикъ „Списание Периодическо". Томъ XXI—XXII, книга V. **Цоневъ Б** Развитие и употребение на членната форма въ български езикъ Въ журналѣ „Български Прегледъ" годъ II, книга XI 1895

Словари Дювернуа А. Словарь болгарскаго языка по памятникамъ народной словесности и произведеніямъ новѣйшей печати Москва 1885—1889 въ 9 выпускахъ. Это первый обширный болгарскій словарь, въ которомъ обращено главное вниманіе на выборъ чисто болгарскихъ словъ и заимствованныхъ въ народномъ языкѣ.

Геровъ Н Рѣчникъ на българский языкъ съ тлъкуване рѣчиты на болгарскы и на русскы, т. е. словарь съ объясненіемъ словъ на болгарскомъ и русскомъ языкахъ. Въ пяти томахъ Пловдивъ 1895—1904 Онъ теперь самый полный болгарскій словарь, но и имъ далеко не исчерпывается богатый лексическій запасъ болгарскаго языка, какъ въ этомъ легко можетъ убѣдиться всякій, имѣющій дѣло съ обильнымъ этнографическимъ матеріаломъ, изданнымъ въ Сборникѣ за народни умотворения, наука и книжнина т I—XXIII София 1889—1905 и въ другихъ болгарскихъ изданіяхъ, посвященныхъ этнографіи.

Для справокъ съ церковно-славянскимъ словаремъ могутъ служить словари **Востокова**, Словарь церковно-славянскаго языка Спб 1858 и Миклошича: Miklosich. Lexicon palaeoslovenico graecolatinum Vindobonae 1862 Для справокъ этимологическихъ, кромѣ этого послѣдняго словаря, въ которомъ въ концѣ словъ, разумѣется первообразныхъ, часто дѣлаются этимологическія указанія, можетъ служить того же автора Etymologisches Worterbuch der slavischen Sprachen. 1886 Wien Наконецъ, обратный русско-болгарскій словарь можно найти въ изданіи **Миклошича**: Краткій словарь шести славянскихъ языковъ русскаго съ церковно-славянскимъ, болгарскаго, сербскаго. чешскаго, и польскаго Спб 1884 Въ этомъ словарѣ болгарскій отдѣлъ составленъ былъ самимъ Миклошичемъ

Фонетика.

Гласные.

Что касается гласныхъ, то прежде всего слѣдуетъ остановиться на ихъ произношеніи въ зависимости отъ ударенія Восточно-болгарскіе говоры отличаются отъ западно болгарскихъ тѣмъ, что одни и тѣ же гласные произносятся не одинаково въ зависимости отъ того, находятся ли они подъ удареніемъ, или же нѣтъ Только **у** выговаривается и въ томъ и въ другомъ случаѣ одинаково и въ большей части говоровъ также **и**. Но уже этотъ послѣдній звукъ въ нѣкоторыхъ говорахъ, находясь не подъ удареніемъ, измѣняетъ свой чистый выговоръ. Всѣ же остальные гласные и особенно **а, е** и **о** подъ удареніемъ сохраняютъ чистый выговоръ, а, находясь въ неударяемыхъ слогахъ, произносятся иначе. А именно всякое неударяемое **а** произносится, какъ глухой **ъ**, а неударяемыя **е** и **о** произносятся какъ **и** и **у** *) Напр. **гръдйнъ** вм градина, **жина́** вм жена, **гура́** вм. **гора́**

Въ западно-болгарскомъ нарѣчіи въ общемъ такого различія въ произношеніи ударяемыхъ или неударяемыхъ гласныхъ нѣтъ.

---

*) Поэтому въ примѣрахъ, приводимыхъ ниже изъ восточныхъ народныхъ говоровъ слѣдуетъ помнить, что вездѣ, гдѣ **а** **е** и **о** стоятъ въ неударяемыхъ слогахъ, они произносятся какъ **ъ, и, у**, и это произношеніе не обозначается нами лишь для большей ясности примѣровъ.

Въ литературномъ языкѣ эта особенность восточно-болгарскаго произношенія не передается и въ правописаніи всегда стоять на своемъ мѣстѣ чистые гласные независимо отъ ударенія

Звукъ ѣ церковно-славянскаго языка произносится въ литературномъ языкѣ двояко какъ я и какъ е Какъ я произносится ѣ, когда стоитъ подъ ударенiемъ и слѣдующій согласный твердый и слогъ широкій Какъ е ѣ произносится, когда на него не падаетъ ударенiе и когда въ томъ случаѣ, если на него приходится ударенiе, слѣдующій согласный мягкій и слогъ узкій Такимъ образомъ произносится **вя́ра, вя́рно,** но **ве́ренъ, ве́ри; гря́хъ, но грехове́, грехо́венъ, плетя́хъ,** но **плетеше, цвя́тъ,** но **цветове́** и т д

Проф Милетичъ такимъ образомъ объясняетъ происхожденiе этого двоякаго выговора исторически Первоначально ѣ звучало одинаково во всѣхъ восточно-болгарскихъ и западно болгарскихъ говорахъ Этотъ выговоръ ѣ уцѣлѣлъ и до нынѣ въ говорахъ, которые называются родопскими, въ говорѣ павликанъ и въ нѣкоторой части о нарѣчія въ Шуменскомъ округѣ Это средній гласный между а и е, который можно обозначить а Звукъ этотъ отличался и отъ а́ (я) и отъ е Согласный передъ этимъ а былъ среднемягкій **вѣра, слѣпъ** звучали вара, слапъ Это такой средній гласный между а и е, который начинается какъ е и выговаривается какъ а, какъ родопскій о звукъ, который начинаясь съ о, выговаривается какъ а Съ теченiемъ времени въ одной части восточныхъ говоровъ этотъ звукъ сталъ произноситься различно въ зависимости отъ слѣдующаго слога Передъ твердымъ слогомъ напр, ра, пъ а стало гортаннымъ, приблизилось къ а, наоборотъ передъ мягкимъ слогомъ **ри, пи** оно стало небнымъ, приблизилось къ е. Въ то же время происходило и измѣненiе согласнаго Передъ а-а усилилась небность согласнаго передъ а́—е получился средне небный согласный, какой есть передъ обыкновеннымъ **е** въ **вери,** слепи, какъ **вечеръ, ледень**

Изъ родопскихъ говоровъ ѣ выговаривается какъ а́ независимо отъ вліянія ударенія и слѣдующаго за нимъ слога съ нѣсколько болѣе твердымъ выговоромъ предшествующаго согласнаго въ говорахъ Ахыръ-Челеби и Рупчоса.

Въ восточно-болгарскомъ нарѣчіи относительно выговора ѣ слѣдуетъ прибавить еще слѣдующее

Въ неударяемыхъ слогахъ передъ твердымъ слогомъ въ народномъ выговорѣ ѣ не произносится, какъ **е,** какъ это принято въ языкѣ литературномъ, а звучитъ съ глухимъ оттѣнкомъ

и согласный болѣе небный, чѣмъ передъ ѣ, когда оно звучитъ какъ е передъ мягкимъ слогомъ и подъ удареніемъ: **мл'ъко́то** и **мляко, б'ъло́свам** и **бял** И передъ мягкимъ слогомъ неударяемое ѣ приняло глухой оттѣнокъ, но подъ вліяніемъ слѣдующаго мягкаго слога оно болѣе небное и болѣе приближается къ **е**: **белина́**

Послѣ **р** и **ц**, утратившихъ мягкость, на мѣстѣ ѣ слышится **а**: **сра́дъ**, срѣда; **пра́нос**, прѣносъ, **цал**, цѣль; въ неударяемыхъ слогахъ глухой. **тръскъ**, трѣска (щепка), **цълу́въм**, цѣлую Такъ въ Ловчанскомъ говорѣ Но эти согласные отвердѣли не во всѣхъ говорахъ восточно-болгар нарѣчія Въ шумненскомъ напр **грях, цял** и др, въ Сливенскомъ **грях, бряг, цяр** (лѣкарство) А потому и въ литературномъ яз. не только. **гряхъ, брягъ,** но и **цялъ.**

Въ исходѣ словъ нѣтъ послѣдовательности въ выговорѣ ѣ Такъ напр въ Шумен говорѣ можетъ быть или **а** (я), напр ня (=**нѣ** отъ **нѣсть**), **горя** аор 3 л ед ч., **двя стотини** двѣ сотни, **двя деца́** двое дѣтей **къдя,** или **ä**: **умрä, дубрà, дà** гдѣ, **двà, къда;** или же **е**, напр **зле, умре** Неударяемое ѣ въ исходѣ слова звучитъ или какъ **ą̈ лäтą̈, нинą̈, горą̈, долą̈, думитą̈,** или какъ **е**: **нозете, добри́те,** или какъ **а** подъ вліяніемъ аналогіи: **от гора, от дола** Такъ напр въ Ловчанскомъ говорѣ: **де́** (гдѣ), **дубре́, две, ръце́, те́, нейди, твърди, вътръ** внѫтрѣ; **го́ръ,** горѣ, въ аор. 3 л **умря́, видя́**

Глаголъ **имамъ** съ отрицаніемъ очевидно подпалъ вліянію аналогіи съ **ѣ** Употребительны двойныя формы. въ однихъ говорахъ слышится я, въ другихъ е: **ня́мам, не́мам** И это бываетъ даже въ группѣ наиболѣе близкихъ одинъ къ другому говоровъ, напр изъ соединяемыхъ Милетичемъ въ одну группу говоровъ: Ловча, Трояна и Габрова въ Ловчанскомъ: **ня́мам,** а въ троянскомъ и габровскомъ: **не́мам.**

Въ западномъ болгарскомъ нарѣчіи ѣ выговаривается постоянно, какъ **е** Этою особенностью выговора ѣ западно-болгарскіе говоры сближаются съ сосѣдними имъ восточными говорами сербскаго языка

Въ литературномъ языкѣ въ цѣломъ рядѣ словъ, большею частью заимствованныхъ изъ рус яз, ѣ произносится какъ **е**, хотя по указаннымъ выше условіямъ его произношенія слѣдовало бы ожидать **я**, такъ напр: **де́ло, побе́да, бесе́да, кре́пость, сле́дователь, отде́лъ, заве́тъ, приме́ръ, разме́ръ, успе́хъ, векъ.**

Грамм Иванова, **отвѣтъ, утѣха, съвѣтъ** у П Славейкова Епически песни Нѣкоторыя изъ приводимыхъ словъ, напр **съвсемъ, освенъ, човекъ** въ грамматикѣ Иванова, которыя въ народномъ яз выговариваются правильно: **съфсям** у Милетича Шумен гов., обычныя вост-болг нар **челя́к**, или **чуля́к** вмѣсто человѣкъ— проникаютъ и въ литературу напр у Вазова. **въ челякътъ** рифмуется съ: **звякътъ**, у К Христова. **челякъ** въ рифму съ драгъ,— **освян**, очевидно слѣдуютъ первой категории тѣмъ болѣе, что рядомъ съ **човѣкъ** употребительно и **человѣкъ**

Въ исходѣ слова въ литературномъ языкѣ принятъ выговоръ **е**: **добре, зле, две, ръце, нозе,** у Славейкова. **докле,** доколѣ, **таме** тамъ, **де,** гдѣ, **къде, дето, където** (то разсматривается какъ приставка), **те** тѣ, **рамене**

Но во 2 и 3 л аориста нѣтъ послѣдовательности то **е**, то **я** у одного и того же писателя **бе, примре, изгре, полетя, видя, слетя, се спре, затрептя, вля, се сля** и т д [1]) Выговоръ съ **я** поддерживается всѣми остальными формами этого времени, гдѣ послѣ **ѣ** слѣдуетъ твердый согласный

Въ литер яз принятъ выговоръ съ **е** въ предлогахъ: **прѣзъ, чрѣзъ, прѣдъ, срѣдъ, слѣдъ** У Славейкова: **следъ него, презъ прага, предъ богове, средъ пламаци, чрезъ тяхъ**

Но, когда предлогъ соединяется съ другимъ словомъ въ одно цѣлое и на него падаетъ ударение, **ѣ** выговаривается какъ **я**: **прязнощь, прязглава, прязнощни**

Разумѣется, въ литератур яз. остается **е**, когда оно стоитъ на мѣстѣ **ѣ** въ концѣ слова и на него не падаетъ ударенія: **до у́тре, на́ две, на вся́къде, отъ нийде, до ни́не, ръцéте**

Переходъ **я** въ **е** Въ восточныхъ говорахъ въ зависимости отъ двоякаго произношенія **ѣ** какъ **я** и какъ **е** наблюдается переходъ **я** въ **е** послѣ небныхъ согласныхъ: j, ж, ч, ш, ц Условіемъ этого перехода должно быть ударение и слѣдующій слогъ узкій или мягкій согласный Напр **якъ, якость,** но **е́ки** м н ч., **е́кичекъ** уменьшит.; **Стоянъ,** но зват. пад. **Стоене; стояхъ,** но **стое́ше, овча́ръ,** но **овче́ри, жа́лба,** но **же́лби, чаша,** но **че́ши, жаба, же́би.**

Въ западно-болгарскихъ говорахъ этого перехода нѣтъ: **жаба, жаби, чаша, чаши**

Въ тѣхъ родопскихъ говорахъ, въ которыхъ **ѣ** выговаривается постоянно какъ **а** независимо отъ положенія и ударенія,

---

[1]) Примѣры взяты изъ названной книги Славейкова

образуя средненебные а слоги, по аналогіи съ этими и небные а слоги обратились въ а слоги. Такимъ образомъ выговаривается одинаково а вмѣсто ѣ· бäл, бäли, вäра, вäри, а также и а вмѣсто á уфчäр, уфчäри, чäша, чäши

Глухіе звуки. Въ литературномъ языкѣ при сохраненіи въ правописаніи глухого на концѣ словъ, гдѣ онъ не произносится, слѣдуетъ отличать тѣ случаи, гдѣ глухой пишется въ срединѣ слова.

Такой глухой произносится по опредѣленію Цанковыхъ какъ а, выговариваемое съ полузакрытыми зубами Напр **сънъ**, сонъ; **дъждъ**, дождь; **дъно** дно, **бъчва**, бочка; **вънка** наружу; **възглавница**, подушка: **добъръ**, добръ, **зълъ**, **петъкъ**, **сладъкъ**, **восъкъ**, **кратъкъ**

Въ отдѣльныхъ говорахъ восточной Болгаріи различается троякое произношеніе глухого Подъ удареніемъ въ срединѣ и въ концѣ слова глухой слышится какъ гораздо болѣе сильный звукъ, чѣмъ въ неударяемыхъ слогахъ, гдѣ онъ произносится обычно близко къ литературному произношенію И наконецъ есть еще слабый глухой, который слышится на мѣстѣ неударяемаго а.

Въ отличіе отъ церковно-славянскаго языка болгарскій часто имѣетъ ъ и на мѣстѣ ь Напр въ словахъ: **пъкълъ**; пекло, **пъстръ** пестрый, **лъщтя** се, блещу: **стъкло**, стекло, **мъгла**, мгла; **тъменъ**, теменъ; **мъничекъ**, маленькій, **пъси** песій, **горъкъ**, **тежъкъ** и др.

Когда глухіе проясняются въ чистые гласные, болгарскій языкъ различаетъ ъ и ь. Въ восточныхъ говорахъ выдѣляется о діалектъ, въ отличіе отъ ът діалекта Въ первомъ на мѣстѣ ъ подъ удареніемъ слышится о, безъ ударенія у. **крако** форма съ членомъ отъ слова **кракъ** нога, **мосто** отъ мостъ, **коню** отъ конь, **чиляку** отъ чилякъ, человѣкъ Въ ът діалектѣ и въ литературномъ языкѣ глухой остается и въ этихъ формахъ.

На мѣстѣ ь, тамъ, гдѣ не произошло его совпаденія съ ъ, находимъ е напр.: **лен**ъ, лѣнъ; **ден**ъ день; **лек**ъ, легкій; **лесенъ**, легкій; **лев**ъ, левъ; **вес** день. Въ суффиксахъ· **светец**ъ, **овен**ъ, **старец**ъ, **гладенъ**; **среденъ**; **овесъ**; **днесъ**, **ноштесъ**.

Этимъ различеніемъ глухихъ при проясненіи ихъ въ о изъ

ъ и въ е изъ ь болгар яз сходится съ русскимъ и отличается отъ сербскаго, въ которомъ и ъ и ь одинаково даютъ а: сањ, данъ—сонъ, день и др

Какъ и въ другихъ славянскихъ языкахъ послѣ отпаденія конечныхъ глухихъ, имѣвшихъ звуковое значеніе, явился вторичный глухой въ группѣ согласныхъ Напр **дóбъръ** изъ **добръ**, **рéкълъ** изъ **реклъ**, **съмъ** изъ **есмь**, **мúсъль** изъ **мысль**, **óгънъ** изъ **огнь**, **дълъгъ** изъ **длъгъ**, и т д

Въ группахъ плавный согласный плюсъ глухой въ восточно-болгарскомъ нарѣчіи глухой занимаетъ неодинаковое положеніе въ зависимости отъ числа слѣдующихъ согласныхъ Если послѣ глухого слѣдуетъ одинъ согласный, то глухой слышится передъ плавнымъ согласнымъ. Если же слѣдуютъ два согласныхъ, то глухой слышится послѣ плавнаго согласнаго Такимъ образомъ произносится **гърне** горшокъ, но во множ числѣ **грънци**; **зърно** зерно, но уменьшит **зрънце**; **ерѣбски** сербскій, но **сърбинъ**; **мълчá** молчу, но **млъкна** замолкну, **гълтамъ** глотаю, но **глътма**, глотну, **глътка** глотка, **дълъгъ** длинный, но **длъжко**.

Подъ вліяніемъ такого выговора находимъ глухой передъ плавнымъ и въ тѣхъ случаяхъ, гдѣ онъ стоитъ на мѣстѣ носового, напр **кълбо** вмѣсто **клъбо** клубъ, **гърди** вмѣсто **гръди** груди.

Когда плавный съ глухимъ приходятся въ началѣ слова, то въ восточно-болгар. остаются **ръ, лъ**, отчего въ грамматикѣ Цанковыхъ: **ръжда** ржавчина, **ръж** рожь, **ръжен** ржаной; **лъжя** лгу, **лъжлив, лъжовен, лъжица** ложка Эти формы приняты и въ литерат яз Что касается западно-болгар нарѣчія, то въ однихъ говорахъ гѣ же формы, что и въ восточно-болгар.. **ръж, рѣжен, лъжя** рядомъ однако съ **лажица** Софійскій окр , въ другихъ находимъ **ръ**, но на мѣстѣ **лъ—ла**. Такъ въ Горно-Джумайскомъ. **ръш, ръженица, ръжен, ръжда**, но **лажа, лажица**. Въ другихъ, напр. въ Прилепскомъ, вмѣсто **ръ—ър**. **ърш** рожь, **ържáница, ържаник, ъргя** ржавчина, **ържам** ржу Но на мѣстѣ **лъ—ла**: **лаж, лáга** ложь, **лáйца** ложка, **лáжичник** приборъ для ложекъ. Въ Охридскомъ говорѣ: **ърш, ържън, ържълник** рожь, ржаной; **ъргя** ржавчина Интересно охридское **олжица**, ср. серб. **ожица**, рядомъ съ **лажица**.

Послѣ **ч** и **ж** можетъ быть или глухой, или чистое **е** Напр. у Цанковыхъ отмѣчены лишь формы: **чрънъ, чръни́ца, чръвéнъ, чръвий, жлътъ, жлътѣница, жлътица, жлътѣя, жлътъкъ**. Но

говорится также и: **чернъ, черенъ, червенъ, червий, желтѣя, желтица,** и т д.

Въ отдѣльныхъ говорахъ подъ ударениемъ слышится **е,** въ неударяемомъ слогѣ **ъ: чер, чéрнъ, чéрнийо,** но **чървéнички** рядомъ съ **червéнъ,** если только въ этомъ послѣднемъ мѣстѣ не ошибка, см. Образцы шуменскаго говора у Милетича Послѣ **ж** глухой **жълт, жълтъ.** Тоже и въ Ловчанскомъ говорѣ **чер, черин, червъй, чéрква,** (черкова, церковь), но **чърнá, чърнúлу, чъркóвин,** послѣ **ж** глухой: **жълтéя** желтѣю, **жлътнъ.**

Въ записяхъ народныхъ пѣсенъ подъ ударениемъ находимъ **е** и послѣ **ж: жéлти чехли, жéлта кжрпа** Разград, значитъ на территории сѣв.-вост діалекта Равнымъ образомъ въ Тырновскомъ говорѣ **е** подъ ударениемъ не только послѣ **ч: чер, чéрнъ, чéртъ** и др, но и послѣ **ж. желт,** у Гыбюва въ описании этого говора **въжжелт** вмѣсто **възжелт;** но глухой, въ неударяемомъ слогѣ и, когда сдѣдуютъ два согласныхъ: **жлъчкъ, жлътнъ, жълтичáф, жълтък.** Тоже въ Сливенскомъ говорѣ: въ неударяемыхъ слогахъ. **чървéн, чъртáя,** послѣ **ж жéлт** и по Милетичу также и **жълт, жълтúца** Въ западно-болг. говорахъ напр. Соф или **жълт,** или **жлът.** Въ Прилепскомъ и Охридскомъ говорахъ всегда **о: жолт, жóлтица, жолч, жóлчка.**

Въ литературномъ яз одни писатели послѣ **ч** употребляютъ лишь формы съ **е,** напр. Славейковъ. **чернило, червен, черпя, червей, черковни, черноок, желтица, пожелтя.** Другіе послѣ **ч** предпочитаютъ **е: червей, червенъ, чернъ, черпя,** но послѣ **ж** пишутъ глухой: **жълтъ, пожълтялъ,** Тодоровъ Идилии.

Даже у одного и того же писателя на разныхъ страницахъ можно встрѣтить двойныя формы Напр у Вазова **въ** статьѣ Въ недрата на Родопитѣ, то **чървени пещемали** стр 32 то **червенитѣ покриви** стр. 33 **червеникави канари** 6 **почернява** 35 **черъ конецъ** 20, **черни гори** 36.

Въ западно-болгарскихъ говорахъ чаще проясняются глухіе и въ срединѣ слова, и въ концѣ и въ суффиксахъ. На **о** окончиваются многочисленныя формы съ членомъ существительныхъ муж. рода, прилаг, мѣст.: **медó, влъкó, човеко, кóньо, пазаро, другио, гърбо, свекоро, царо, старецо, градó, вашиіо, прáго, златнио, царскио, пжто, кожухо, другáро, светó, іарéмо, вóло, деньó, кривиіо, какóв, текóв, воздъхнáл, мънечок, тевнúца, полéка, чéстен, класéц, ден, лéсно, глáден, овéн, светéц.**

Въ западно-болгарскихъ говорахъ при плавныхъ **р** и **л** глухой или всегда занимаетъ мѣсто послѣ плавнаго. Напр.: **зрѣно, врѣти,**

тръгна́л, млъча́ли, тръпе́ра, плъно, цръква, iáблъчка, гръчки, влъна, жлътйца, влък, црън, или же предпочтительно стоитъ передъ плавными, или наконецъ непослѣдовательно то послѣ плавныхъ (чаще), то передъ плавными. Такія указанія даетъ матеріалъ изъ разныхъ мѣстъ Соф округа, помѣщенный въ Сборникѣ за Нар. Умотв и Книжн

Въ Кукушско-Воденскомъ говорѣ Македоніи преобладаетъ глухой передъ плавными: **кърс, кърф, зърно, гърниц, църкфа, сърце, дърва, вълна, вълк, дълк, зълва, сълза, бълха, жълт, жълчка** и только въ словахъ. **слънце, тръгна́л** глухой стоитъ послѣ плавнаго Въ Прилепскомъ говорѣ всегда ъ передъ р, напр. **въ́рба, гъре, дъ́рво, дъ́ршка, къ́рваф, къ́рвнак** и т .д., при л всегда **ол болва, во́лна, долк, полн, солза, мо́лчи, молкни** и т д. Въ Охридскомъ говорѣ точно также. **смърт, зърно, дръ́жъм, тъ́ргъм, мъртоец, гъ́рмеж, сърп, гърдо, мъ́рено** и пр; но при л всего чаще **ол: волк, полн, я́болко, со́лза, ко́лнъм, долк;** рѣже **ло: глобоко, глобо́чина.**

Иное положеніе глухого при плавныхъ въ Горно-Джумайскомъ говорѣ, всегда послѣ плавнаго согласнаго, напр: **кръ́ф, кръ́пя, зръ́но, гръ́ло, въ́рба, въ́рбница** и т. д , **длъ́жина́, длъ́гнес(т), длък,** въ большинствѣ случаевъ за утратой л остается глухой. **въ́к, въ́на, гъ́там, съ́за, пън,** явленіе, сближающееся этой чертой съ особенностью сербской фонетики, гдѣ всюду **у. вук, суза** и т. д.

Есть говоры, въ которыхъ глухой подъ ударе́ніемъ выговаривается какъ а. Напр **да́ж(д)** т е дождь, но съ членомъ. **дъжда́, да́но** дно, съ членомъ: **дъно́то, та́нко,** но **тънко́, ва́нка.** Таковъ Пирдопскій говоръ Средней Горы

Въ родопскихъ говорахъ есть особый звукъ, средній между **о** и **а** на мѣстѣ ъ и **ж** подъ ударе́ніемъ; тотъ же звукъ съ предшествующей мягкостью согласнаго на мѣстѣ **л** подъ ударе́ніемъ.

Носовые ж и л Носовые въ болгарскомъ языкѣ теперь не существуютъ Только въ немногихъ мѣстностяхъ южной и западной Македоніи сохранились въ произношеніи слѣды старыхъ носовыхъ Въ Солунскихъ селахъ Зарово, Сухо, Висока, Балювецъ особенно многочисленны остатки носовыхъ. Напр. **бъ́нда бжд́ж,** буду; **дъмбъ джбъ,** дубъ; **зъмбъ—зжбъ,** зубъ; **скъмпо—скжпо,** скупо; **никъ́нде—никжд́е, мънжъ—мжжь,** мужъ; **съ́ндъ—сжд́ъ,** судъ и пр; **свентъ, рендъ, чендо, зенть** и др

Есть остатки носового произношенія и въ другихъ говорахъ, напр въ Воденскомъ. **мъ́ндъръ, тръ́мба, жълъ́ндрук** желудокъ у

птицъ, **блѣнда, гѣнгъм, лѣнджа, Кѣндриво** имя села, **ѣнгу́ла, е́ндра, е́ндза, ре́ндза.**

Во всѣхъ остальныхъ говорахъ лишь въ отдѣльныхъ и немногихъ словахъ сохранилось указаніе на ихъ когда то бывшее носовое произношеніе Напр въ шумненскомъ говорѣ. **пѣндаръ** пждарь, **пинсе**—пѣтьдесѧтъ, **дивинсе**—девѣтьдесѧтъ Въ свищовскомъ говорѣ у Цанковыхъ, въ Ловчанскомъ по Цоневу и Милетичу также: **пендесе, девендесе.**

Можно думать, что къ XIV в въ болгарскомъ языкѣ уже опредѣлились всѣ тѣ группы болгарскихъ говоровъ, въ которыхъ носовое произношеніе было утрачено Есть рукописи, въ которыхъ носовые смѣшиваются съ глухими; и есть рукописи, въ которыхъ носовые совпали съ чистыми а и я. И однако правильное употребленіе носовыхъ въ нѣкоторыхъ рукописяхъ этого времени, особенно писанныхъ въ Тырновѣ, повидимому, говоритъ за то, что были мѣстности, гдѣ носовые еще сохранялись Но съ конца XVII в , когда начинаютъ появляться рукописи, писанныя ново-болгарскимъ языкомъ, нѣтъ никакого сомнѣнія, носовые уже утратились и на ихъ мѣстѣ встрѣчаемъ звуки, замѣняющіе ихъ въ зависимости отъ мѣстностей, въ которыхъ писана та или другая рукопись

Въ современномъ языкѣ въ восточныхъ говорахъ носовой **ж** совпалъ въ произношеніи съ глухимъ: **ржка** произносится **рѣка, пжть—пѣтъ, зжбъ—зѣбъ, мжка—мѣка.**

Въ западно-болгарскихъ говорахъ **ж** произносится не одинаково. Въ одной группѣ говоровъ различаются случаи въ корняхъ слова, гдѣ **ж** совпадаетъ въ произношеніи съ глухимъ **пѣтъ, рѣка, мѣка, кѣдѐ, недѣгавъ** и въ окончаніяхъ и суффиксахъ, гдѣ **ж** слышится какъ чистое **а, я,** напр **неса—несжтъ** 3 л. наст вр. множ. ч., **седнал** прич отъ сѣднжти, **я** вин пад. отъ мѣстоименія **и** жен рода единств числа, всякое а, я для формы винит. падежа: **вода, гора, земя, воля.**

Въ другой группѣ говоровъ находимъ **а, я** всюду и въ корняхъ, и въ окончаніяхъ, и въ суффиксахъ Напр **машки** мжжьскъ, **кашта—кжшта, метатъ—метжтъ, зафанатъ.**

Особый звукъ средній между **а** и **о** въ родопскихъ говорахъ. Ср. выше.

Наконецъ есть говоры, въ которыхъ въ корняхъ **ж** и **иж** слышатся какъ **о, уо: добъ, потъ, коде, мока іоже,** а въ оконча-

ніяхъ и суффиксахъ а, я напр. **по́минах, по́сегнах** аористъ, **косна** 1 л. наст. врем., **глава** вин. пад., **де́ньа, но́кьа**. Это именно дебърскій говоръ въ западной части Македоніи.

Литературное произношеніе избѣгаетъ глухого гласнаго въ концѣ слова и склоняется къ ясному его произношенію, которое болѣе или менѣе приближается къ чистому **а**. Поэтому теперь принято писать во всѣхъ случаяхъ, гдѣ такой звукъ есть, **а**. Напр. **вода, жена** въ именит. и винит. падежахъ, **земя, вдовица**. На томъ же основаніи пишется и въ глагольныхъ формахъ: 1) въ первомъ лицѣ наст. врем. единств. числа: **пиша, викна, пия, ходя**. 2) въ третьемъ лицѣ множеств. числа аориста прошедшаго несовершеннаго, напр **писаха, ходѣха, викнаха, станаха, плетѣха** и т. д. По аналогіи съ 1 л. наст. врем. пишется и въ 3 лицѣ множ. числа а: **пишатъ, викнатъ, ходятъ**. Суффиксъ **нж** въ однократныхъ глаголахъ также пишется большею частью съ **а**: **викнахъ, станахъ**. Что касается глаголовъ, у которыхъ въ первомъ лицѣ единств. числа наст. врем. удареніе падаетъ на послѣдній слогъ, то въ этихъ случаяхъ и въ литературномъ яз. слышится глухой, но въ правописаніи предпочитается **а**: **река́ пека́, донеса́**. Такъ и въ 3 лицѣ множ. числа: **пека́тъ, река́тъ, донесатъ**. Но въ 3 лицѣ множ. числа вспомогательнаго глагола пишется **сж**.

Литературныя формы, здѣсь перечисленныя, совпадаютъ съ формами тѣхъ народныхъ говоровъ, въ которыхъ **ж, иж** выговариваются какъ чистое **а, я**.

Въ извѣстномъ числѣ словъ замѣчается еще въ церковнославянскихъ текстахъ колебаніе между **ж** и **у**. Въ литературномъ языкѣ встрѣчаемъ формы съ **у**; **нужда, принудя, нуженъ, гнусъ, гнуся се, гнусенъ, гнусотия, гнусота, погнусяване, гнуснавъ**: большая часть этихъ словъ вошла въ словарь къ грамматикѣ Цанковыхъ, на основаніи чего можно заключать о томъ, что такъ произносятся эти слова въ Свиштовскомъ говорѣ.

Въ западныхъ говорахъ не одинаковыя формы въ предѣлахъ одного и того же говора. Въ Горно-джумайскомъ говорѣ: **гнасъ** и **гнус, нужда, муден, понуда**. Въ Велесскомъ говорѣ: **гнас, гнасокьа, понуда, понудица**. Въ Прилѣпскомъ говорѣ: **гнас, принадиф**, но **понуда**. Въ Малорѣканскомъ говорѣ въ Дебрѣ **нужда**, но **по́нада, гно́сно** (гнжсъ). Въ Охридскомъ говорѣ: **гнѣсен**, но **понада**. Въ Кукушскомъ и Воденскомъ говорѣ: **гнѣсно**.

Здѣсь слѣдуетъ также отмѣтить, что въ западно-болгар. говорахъ Македоніи, въ которыхъ **ж** выговаривается какъ **а**, или какъ **о**, въ цѣломъ рядѣ словъ находимъ вмѣсто этихъ звуковъ **у**, какъ и въ

серб яз. Такъ въ Призренъ говорѣ: **утроба, утка, бубрек, гуска, желудок, куе, кукя, лукаф, луч, мудар, мука, недугаф, пупка, изручам, сопрук, сут, судам, пресудба, преступам, чубрица, екуден, гужва,** въ Охридскомъ: **кукя, сут, куе, оружье, гуска, недугав.** Нѣкоторыя изъ этихъ словъ встрѣчаются и въ говор. Средней Горы, напр **утроба, гусла, оругва** (ц-сп **хоржгы**), **лукав.** Если бы приведенныя слова можно было бы причислить къ словамъ книжнаго характера, то можно было смотрѣть на появленіе въ нихъ у, какъ на результатъ сербскаго литературнаго вліянія, но такъ какъ многія изъ нихъ не допускаютъ такого объясненія, то скорѣе въ этомъ можно усматривать близость македонскихъ говоровъ къ серб яз, какъ это есть и въ другихъ случаяхъ, хотя бы напр. въ особой замѣнѣ болгар жд, шт изъ дj, тj, или напр въ группѣ **цр** вмѣсто **чр** и др. Иное дѣло появленіе **у, ю** на мѣстѣ **ж, ѫ** въ говорахъ, каковы напр Трнско-Пиротскій, или въ говорахъ сѣверной Македоніи Здѣсь уже почти всюду находимъ **у, ю,** отчего эти говоры справедливо считаются по особенностямъ фонетики сербскими

Какъ и въ польскомъ языкѣ въ болгарскомъ есть случаи неорганическихъ носовыхъ Въ Сохо таковы такіе примѣры, какъ: **мънгла, лънжа, бънчва, пентелъ.**

Малый юсъ **ѧ** выговаривается какъ е **пет** пять цсл. пѧть, **месо** мясо цсл. мѧсо, **ред** рѧдъ ряд, **тѣлé** теленокъ **тѣлѧ.**

Это **е,** не находясь подъ ударені́емъ, въ восточныхъ говорахъ произносится или какъ **и** напр **ридувé** множ число отъ **ред, пи́ли** цыпленокъ, или же какъ глухой съ мягкостію предшествующаго согласнаго **пáм'ът, óп'ът, рáст'ъг, пом'ън, прив'ъзло́, пен'ъзи прúчъе(т)** Въ словахъ **колъдъ** коля́да, **съдъ** сѧдж, **гръдъ** грѧда, мѣстоименныхъ формахъ **мъ тъ съ** изъ **мѧ, тѧ, сѧ** мягкость утратилась Это же 'ъ на мѣстѣ среднеболг **ѧ** произшедшаго изъ **ж** послѣ мягкихъ согласныхъ, напр. **вол'ъ** винит над церковно-слав **волѭ**

Въ литературномъ языкѣ всюду на мѣстѣ **ѧ** —**е.**

Въ словѣ **мяк, мя́ка, мя́ко** изъ мѧкъкъ слышится я вмѣсто е: мек. Проф. Милетичъ отмѣчаетъ этотъ выговоръ въ Марковѣ въ области сѣверо-восточнаго нарѣчія, а Цоневъ въ Ловчанскомъ, слѣдовательно въ области балканскихъ нарѣчій Только въ этомъ послѣднемъ чистое а слышится лишь въ именит. муж. рода. **мякъ,** въ жен и среднемъ родѣ: **м'ъка́, м'ъко́.**

Смѣна носовыхъ. Въ средне-болгарскій періодъ болгарской письменности въ произношеніи носовыхъ звуковъ произошла перемѣна, которую называютъ смѣной юсовъ.

А именно послѣ j и шипящихъ ж, ш, щ, иногда и послѣ ч ѩ, ѧ сталъ звучать какъ ѭ, ѫ. Слѣды этой смѣны болѣе или менѣе отражаются и въ современныхъ народныхъ говорахъ во всей области болгарскаго языка.

Изъ восточныхъ говоровъ въ Ловчанскомъ и Габровскомъ находимъ эту смѣну въ такихъ примѣрахъ, какъ **іъзи́к, заіък, шъпа, жътва,** но **чедо.** Есть однако между ними и такіе говоры, какъ Сливенскій, въ которомъ на мѣстѣ ѧ е: **шепа, жетва, шетам** у Милетича, также и послѣ j: **изик, итърва** въ описаніи Панайотова.

Въ западно-болгарскихъ говорахъ наиболѣе общими являются случаи съ **я** вмѣсто **е,** напр. **іазик, заіак.** Въ Прилепскомъ говорѣ также: **іа́гула, іа́чам** (стону), **іатарва** ц сл. ѩтры, **ја́чмен** цр. слав ѩчьмы, ячьмень, серб. јечам.

Но послѣ **ж** чаще остается **е,** рѣже **а,** напр. въ Горно-Джумайскомъ говорѣ: **жа́ден, жаду́вам,** но **жетфа́р, жетфа.** Въ Прилепскомъ: **же́ден, же́тва́р** Въ Охридскомъ говорѣ: **іъзик, іъчмен, іътърва, іъчит, іъгуля, за́іък.** Но послѣ **ж—е: жеден, о́жеднъф, же́тва, же́твар** Въ Малорѣканскомъ говорѣ въ Дебрѣ **іо́тро** (ѩтро), **іо́чит,** стонетъ; ѩчати; **іо̀трва** (ѩтры), іо́зик (ѩзыкъ), **іо́чмен** (ѩчьмы), **іо́гу́ля** (ѩгоула. Но послѣ **ж** сохраняется **е· же́ден, жетва, же́твар, жетва.**

Послѣ **ч** въ огромномъ большинствѣ западно-болгарскихъ говоровъ **е· чедо.** Исключеніе представляетъ Охридскій говоръ, въ которомъ кромѣ этой формы: **чъдо.**

Въ литературномъ языкѣ встрѣчаются слѣды этой замѣны послѣ шипящихъ. У Вазова: **жъдни, шътамъ, шъпа.**

Звукъ **ы** въ современномъ болгарскомъ языкѣ почти всюду совпалъ съ **и: бил** изъ **былъ,** какъ и **бил** отъ глагола бить, **риба** вмѣсто **рыба, крило,** вмѣсто **крыло, сипя** русское сыплю, **сипаница** оспа отъ сыпать; **питам** спрашиваю отъ пытать, **дим** русское дымъ, **диня** русское дыня, **диша** дышу, **гриза** грызу, **висок** высокій и т. д.

Въ новоболгарскомъ яз. въ отдѣльныхъ мѣстностяхъ указываются слѣды произношенія ы. Въ Шуменскомъ говорѣ: **ты, были, сын, четыри.** Въ другихъ мѣстахъ этого говора на мѣстѣ ы слышится ъ: тъ (ты), нъй, въй — формы, которыя можно сопоставлять съ **ны, вы** Послѣ **ж, ш,** а также **д** и **т** слышится **ы** на мѣстѣ **и: жыф,** шыто, едын, отыдва, также **пыјъ, тры** Въ большей степени эта особенность свойственна родопскимъ го-

ворамъ. Интересно, что въ одномъ евангелiи изъ собранiя Норова, теперь графа Уварова, XIII—XIV в. постоянно замѣчается послѣ **ж** и **ш** то **и**, то **ы**; весьма вѣроятно что оно было писано въ предѣлахъ сѣверо-восточнаго нар. тѣмъ болѣе, что въ немъ есть и еще одна черта, а именно **у** на мѣстѣ **в**, свойственная тому же нарѣчiю

Иначе въ болгар. рук не рѣдки случаи смѣшенiя **ы** и **и** подобно тому, какъ тоже встрѣчается въ серб рук Особенно часты примѣры этого смѣшенiя въ рукописяхъ, писанныхъ въ Западной Болгарiи.

Таковы важнѣйшiя явленiя въ области гласныхъ болгар. яз. Въ дополненiе остановимся на отдѣльныхъ гласныхъ.

Гласный **а**. Въ болгар. яз, какъ и въ другихъ юго-слав. остается **а**, какъ и въ церк.-слав. на мѣстѣ праслав **ор, ол**, напр. **град, врaг, брада, глас, глава** и т. д.

Въ словѣ **трава** въ болгар слышится на мѣстѣ **а—е**, пишется обычно **ѣ**: **трѣва.**

Подъ вліяніемъ словъ, въ которыхъ глухой въ соединенiи съ плавными стоитъ передъ плавнымъ, находимъ глухой на мѣстѣ **а** передъ согласнымъ **р** въ словахъ: **стърна** вм. страна. **стърненце** уменьшит. отъ **страница.**

Въ словахъ **монастырь, олтарь** теперь находимъ **а** вмѣсто **о**: **манастир, алтар.**

Колебанiе между **а** и **о** замѣчается въ словахъ **ластавица** и **ластовица, краставица** и **крастовица.**

Гласный **е**. Начальное **е** изъ **іе** сохраняется въ словахъ **един, езеро, есен, елен, едвам** едва, но вмѣсто **іеще** находимъ **іоште** и еще чаще **оште** Послѣдняя форма предпочтительно и употребляется въ языкѣ литературномъ, **јоште** приведено въ словарѣ у Цанковыхъ, рядомъ съ **оште** встрѣчается и въ литературномъ яз, напр. у Вазова.

Въ западно-болгар. говорахъ кромѣ того употребительно **одвáй** вм. едвам Прилепъ, Охридъ, Струга

Въ средне-болгарскихъ памятникахъ часто встрѣчается: **олѣи** вмѣсто **іелеи** Парем. Хлудова стр. 61 изд Брандта, Болон псалт. изд. Ягича 20, Севастьян. сборникъ 81 об,

Здѣсь слѣдуетъ отмѣтить и случаи е вм о въ словѣ **ѥлово** Лѣтоп Манасіи 123, **слово** Псалтырь Григор 140, **ѥловѣнъ** Синаксарь 1330 г Лам 34 **елаву** сборникъ Тихоправова

Вмѣсто е ′ъ Въ говорахъ Ловчи, Трояна, Габрова на мѣстѣ е изъ первоначальнаго е и изъ ь находимъ глухой съ мягкостью предшествующаго согласнаго главнымъ образомъ передъ согласными л, н, р, напр: **пѐп′ъл, учи́т′ъл, кйс′ъл, грѐб′ън, въгл′ън, рос′ън, дев′ър, вѐч′ър, іе́з′ъро** и др Тоже и въ суффиксѣ *ей*, (ий) напр: **сла́в′ъй, мрав′ъй, черв′ъй** и др

Звукъ **и** послѣ гласнаго, находясь не подъ ударѐніемъ, переходитъ въ й (j) **дойда, найда** изъ дойда, **яйце,** или **ейце** у Цанковыхъ, **крайщата** изъ **краищата**. Постоянно встрѣчаются примѣры въ мѣст: **мой, твой, свой** во мн числѣ **мойтѣ, твойтѣ, свойтѣ** вм **моитѣ** и т. д Въ им множ: **усой** вм **усои** въ рифму **брой** Такіе примѣры встрѣчаются и въ народныхъ говорахъ. **край, разбой, привой** им. множ ч. Горна Джумая.

Въ цѣломъ рядѣ случаевъ й стоитъ на мѣстѣ неударяемаго е, и въ третьемъ лицѣ единст. ч наст. вр. въ концѣ слова и во 2 л. ед. ч наст вр, а также въ 1, 2 и 3 л множ. ч. наст вр Это одинаково и въ языкѣ народныхъ говоровъ и въ литерат яз, напр., **знай,** вм знае, **живѣй** вм живѣе, **чуй** вм чуе, **знайш, бийш, бийм, бийте, лайш, лайме, лайте, умейш, умейм, умейте** и т д Въ средн. р. мѣст **мой, твой, свой**; **мойто** и т д А въ жен на мѣстѣ я. **мойта** и т д Въ имен множ **ний, вий** вм. **ние, вие** Въ числительныхъ **единайсе(тъ), двайсе(т)ъ** и др Этотъ весьма распространенный переходъ **и** въ **й** не ограничивается восточно-болгар говорами, но встрѣчается и въ западно-болгар напр въ Прилепскомъ: **знайш, пейш, живейш, знайше, пейше, играйше** прош. несов рядомъ съ **знаеше** и т. д., **дванайсет, двайсе**; въ им. мн. **столой, царей, волой, зетей,** при чемъ предполагается **и** на мѣстѣ **е** въ окончаніи слова.

Въ стихахъ возможно появленіе **й** вмѣсто **и** и тогда, когда оно стоитъ самостоятельно, но примыкаетъ къ гласному предшествующаго слова Напр. **а вида й**? т е. а видъ ея? рѣчь идетъ о розѣ, Вазовъ Подъ нашето небе —Питатъ ли ме дѣ й (=е, есть) земята, що найлюбѫ на свѣтътъ. Кажи ми сестро дѣ й Караджата Ботевъ, Хаджи Димитръ.

Переходъ **и** въ **у** передъ губными. Въ Шуменскомъ говорѣ послѣ небныхъ согласныхъ передъ губными и переходитъ въ у (ю), напр **горчюво** вм горчиво **жюф, жюви** вм **жив, живи**

жювея, жювот, ичюмик изъ **ичимик, ходюф** вм. **ходиф** изъ **ходих носюф** вм **носиф** изъ **носих** и т. д. Этому переходу не препятствуютъ находящіеся между **и** и губными **л** или **р**., напр **Фюлб'е** вм **Филибе** Филипнополь, сюрмаф вм сиромах Особенно часты примѣры на 3 лицо мн числа аор глаголовъ, принадлежащихъ ко 2-му спряженію какъ **моля** и др, въ которыхъ **х** замѣняется чаще всего **ф**

Изъ этихъ словъ **сюромахъ** вм **сиромахъ** можно встрѣтить и въ литературномъ яз

На мѣстѣ **и** находимъ **'ъ** передъ твердыми слогами или согласными и часто непосредственно послѣ ударяемаго слога, напр. **йст'ъна сýтр'на, мáм'ън, пундéлн'ък, бѣлгар'ън, цйган'ън.**

Неударяемое **о** произносится какъ глухой, **ъ** въ формахъ аориста **рекъх, рекъхме, рекъхте, рекъха** вмѣсто **рекохъ** и т. д какъ въ говорахъ сѣверо-вост діалекта, напр. Шуменскомъ, такъ и въ говорахъ юго-восточнаго діалекта, напр въ говорахъ Еркечскомъ, Сливенскомъ, въ Трявнѣ, въ родопскихъ говорахъ

Независимо отъ ударенія **ъ** на мѣстѣ **о** въ словѣ **нѣш(т)** вм **ношть** и **нъштé**, также и въ родопскихъ говорахъ

Здѣсь кстати остановиться на появленіи **ъ** вмѣсто **о** въ словѣ **голжбь**, которое звучитъ очень разнообразно въ различныхъ болгарскихъ говорахъ У Цанковыхъ въ словарѣ отмѣчена форма **гóлъб, голоб** въ Охрид говорѣ, **голомб** въ говорѣ присолунскаго села Сохо, рядомъ съ **гъломб** и **гълъп** въ сѣверной окрестности Солуня. Но въ другихъ восточныхъ говорахъ на мѣстѣ **о** встрѣчаемъ также глухой, какъ въ **о** нарѣчіи, такъ и въ **ът** нарѣчіи У Милетича **гълъб** въ Шуменскомъ говорѣ и у Цонева **гълъб** въ Ловчанскомъ говорѣ Оттого и въ яз литературномъ встрѣчаемъ **гължбче, гължбарникъ.** Въ говорахъ Средней Горы **гълъб** Пирдоп, у Милетича и **галаб** Копривщица Изъ западно-болгар говоровъ въ Софійскихъ **гълаб**, но въ большинствѣ другихъ **галаб** Дупничко, Ярлово, Горна Джумая, Велесъ, **гýлаб** въ Прилепскомъ говорѣ, въ Охридскомъ кварталѣ Месокастро. Вѣроятно **а** объясняется изъ **ъ**, а **у** есть звукъ новый на мѣстѣ **о**, какъ и въ другихъ словахъ Прилепскаго говора, каковы напр: **ýште** вм **оште, гýвеам.**

Неударяемые **о, у** переходятъ въ неслоговое, т. е. не составляющее слога **у** и это послѣднее въ исходѣ слова и передъ другими согласными переходитъ въ **в, ф: заутра** и **зафтра, утидъх** и **фтидъх** (отидохъ), **стуи** и **стви** (стои), **фтиди нъ удъ** и **фтиди нъ вдъ.**

Въ родопскихъ говорахъ интересна черта, напоминающая наше русское аканье, т е появленіе **а** на мѣстѣ неударяемаго о: **атишлѝ** вм. **отишли, какóшка** вм. **кокошка астáвил** вм. **остáвил, прадáва** вм. **продава, пазнáје** вм познаје и др.

Вмѣсто ју (ю) **и**. Въ словахъ **отключъ, отключам, любов, любя люде, (людиѳ)**, на мѣстѣ **ю** можетъ быть **и: отключ, отключам, либов, либа, лиде.**

На мѣстѣ русскихъ полногласныхъ формъ съ **ере, еле**, иногда **оло** въ болгар. находимъ чаще **рѣ, лѣ**, напр; **брѣгъ, брѣстъ, врѣдъ, врѣдя, врѣтено, врѣме, жрѣбе, жребий, чрѣсло, чрѣве, срѣда, чрѣзъ, жлѣза, жлѣбъ, плѣва, плѣнъ, влѣка.** Однако интересно, что иногда встрѣчаемъ и другія формы, напр **черепъ** черепокъ, рядомъ съ **црѣпъ, черенъ** черенокъ рядомъ съ **црѣнъ, череша** рядомъ съ **црѣша**; рядомъ съ **брѣза** и **беряза** Н. Геровъ; **чрѣсло** и **черясло.** Въ нѣкоторыхъ словахъ находимъ кромѣ этихъ формъ и формы съ глухимъ, напр: **черво, црѣво** и **чърво, черепъ** и **чърпъ, вретено** и **вьртено.** Формы съ цр зап. б

Стяженіе гласныхъ. Въ именит и винит. падежѣ существительныхъ средняго рода **ие** стягивается въ **е**, напр **здраве**, изъ **здравие, прѣмежде** изъ **прѣмеждие, листе** изъ **листие** въ значеніи листья, **лозе** изъ **лозие** въ значеніи виноградникъ, **грозде** изъ **гроздие, тьрне** изъ **тьрние.**

Особенно часты эти случаи въ отглагольныхъ существительныхъ, оканчивающихся на **ние** или **тие** Въ народномъ языкѣ безъ различія говоровъ стяженныя формы господствуютъ, напр. **пе́чене, хо́дене, вьртéне, ши́ене, кри́ене, вѣруване, пи́ене, е́дене, пи́тане, кръштене, ши́те** И только изрѣдка встрѣчаются нестяженныя формы рядомъ съ стяженными, напр **праниé**: и **пранé, питиé** и **питé**

Въ литературномъ языкѣ употребительны и стяженныя и нестяженныя формы. Послѣднія, разумѣется, имѣютъ книжный характеръ.

Въ именит пад. существ женскаго рода рядомъ съ **ия — я**: **свиния** и **свиня, зъмия** и **зъмя, мравия** и **мравя.**

Особенно часто это стяженіе въ собирательной формѣ **ия, я.** Напр у Цанковыхъ: **Българи́я** и **Българя́** болгаре, **Турчи́я** и **Турчя́** турки, **женури́я** и **женуря** различныя женщины, формы, обозначающія собраніе лицъ разнаго призванія. Также: **биволи́я** и **биволя́** разнаго рода буйволы; **книжи́я** и **книжя́** разнаго рода книги, **цвети́я** и **цветя́** разные цвѣты **въжи́я** и **въжя́** отъ въже

веревка, **колия́** и **коля́** отъ именит множественнаго **кола́, лозия́** и **лоза́, нивия́** и **нива́, къштия́** и **къштя́**

Эти формы употребительны и въ литературномъ языкѣ.

Въ формахъ **деня́, ноштя́** я есть стяженіе **ия** окончанія творительнаго падежа единственнаго числа отъ нощь и по образцу этого слова отъ **денъ**

Въ именит пад множ числа **е** стянулось изъ **ие**, напр. **люде** изъ **людие, мжже** изъ **мжжие, царе** изъ **царие.**

Въ глагольныхъ формахъ **знам** вм. **знаіъ, знате** вм **знаете, знът** вм. **знаіът; игрът, копът** вм. **играіът, копаіът** и т д., большая часть примѣровъ изъ Шумен. гов. Въ Трявнѣ проф. Милетичъ отмѣчаетъ стяженныя формы, каковы: **крим** вм **криjемъ, пеш** вм. **пеjешъ,** пѣешъ, поешь, **смеш** вм **смеjеш,** смѣjешь, **мом** вм. **можемъ.**

Въ Сливенскомъ говорѣ: **игра́ш** вм **играешъ, смеш** вм. **смеешъ, живеш** вм **живеешъ, пиш, миш** вм. **пиешъ, миешъ, убуш, плюш** вм **убуешъ, плюешъ.**

Въ перешедшихъ изъ греческаго словахъ **ия** сливается въ я· **дя́конъ** вм. дияконъ, **дя́волъ** вм. диаволь **хиляда, хилядо** ср греч. χιλιάς, χιλιάδος **темя́нъ** въ говорахъ **тамян, тимян, христянинъ** вмѣсто **християнинъ, христянски** вмѣсто **християнски,** въ именп собств. **Дамян** вм. **Дамиянъ.**

Въ имени собственномъ **Тодоръ о** изъ **ео, Тодора,** фамилія **Тодоровъ** отъ греч. Θεόδωρος. Но быть можетъ эта форма объясняется греческою формою Θόδωρος, которую указываетъ Хаджидаки въ рук. XII в

Въ обычномъ привѣтствіи **добрутро,** т. е. **добро утро** у стоитъ вмѣсто о и у

Зіяніе. Въ восточно-болгарскихъ говорахъ сравнительно съ западно-болгарскими можно указать примѣры начальнаго **а,** напр: **агне, абълки, адем** вм. **ядем,** при **ягне, ябълка** Соф, Прилеп, въ немъ всегда **аз** вм западно-болгар **язъ** Восточно-болгар формѣ **Асѣн** (имя болгар. царей) соотвѣтствуетъ западно-болгар **Ясѣн,** первая форма постоянно встрѣчается въ грамотахъ, вторая пять разъ записана въ одномъ болгар Синодикѣ собранія Гильфердинговъ. Румянц. музея № 1711. Западно-болгар его происхожденіе свидѣтельствуется винит пад. отъ именъ жен. р **Анну, Ма́рію** и др, отчасти и помѣтой противъ списка бояръ: **градъ**

Со́фїа. Въ народныхъ пѣсняхъ, записанныхъ въ Соф окр Јасен

Всегда е вм **ѥ**, напр: **единъ, еленъ, едвамъ, есенъ, едикой, елха, етърва** на мѣстѣ **ѣ**) сравнительно съ **іедин, іе** (есть), **іеча** Софійскій окр, но напр. въ Прилепскомъ только **ѥ, ѥт** (есть)

Что касается **у**, то замѣчается колебаніе напр. при **утро, утрина** въ Шуменскомъ говорѣ **утро** и **ютро** въ говорахъ Средней Горы, **юзда** и **обуздавамъ, юнакъ**, но напр въ Копривщицѣ **унакъ**; въ Софійскихъ говорахъ **юнак, ютре**, но **узда**; въ Прилепскомъ **югъ, юнецъ, юнакъ**, но **утро, узда**, въ говорѣ Копривщицы **Ованъ** вмѣсто **Іованъ** (Иванъ), также **Орданъ** вм **Іорданъ** въ Прилеп говорѣ

Въ срединѣ слова зіяніе въ восточно-болгар. говорахъ нерѣдко бываетъ послѣ выпаденія согласныхъ. Напр **биул** вм. **бивол, праил** вм **правилъ, глеали** вм. **гледали, касъ** вм **казва** и т. под Иногда оно устраняется вставкой согласныхъ ј, в, напр **стуви** вм **стои, не мојът** вм **не можътъ**. Изъ западно болгар. говоровъ въ Прилепскомъ очень часты примѣры, въ которыхъ зіяніе остается неустраненнымъ. напр **глаа** (глава), **таа** (тая), **смеам** (смѣя), **пеам** (пѣя), **растеа** (растѣха) з л прош несов **дойдоа**. (дойдоха), з ч. нар. **секоа** (сѣкоя), **негоа** (негова), **клаеа** (кладеха), **мое, твое, прао** (право), **меот** (мѣхътъ), **уо** (ухо), но послѣ и: **мишеш, спиіеш, ракиіа, криіат**, хотя чаще остается а: **Совиа** (София) Въ Софійскихъ говорахъ напротивъ преобладаетъ въ этихъ случаяхъ ј: **тоіа, порастоіа** вм. порастоха, **текваіа,**

Отпаденіе и выпаденіе гласныхъ Въ началѣ слова отпадаетъ **а** Въ греческихъ словахъ: **натема** вмѣсто **анатема, нафора** вмѣсто **анафора, постолъ** вмѣсто **апостолъ, рангелъ** вм **архангелъ, Танасъ** вмѣсто **Атанасъ**. Въ союзѣ: **ку** вм **ако** въ восточно-болгар говорахъ Шумен, Сливен

е (ѥ) отпало въ формахъ вспомогательнаго глагола **съм, си, сме, сте** вм. **јесмь** и т д; вмѣсто **јего, јемоу—го**, му

Въ началѣ слова **и** отпадаетъ въ перешедшихъ изъ греческаго словахъ **куностасъ**, **куностасъ**, **Юда** вмѣсто Иуда.

о отпало въ словахъ **фца** вм **овца, фчерин** вм. **офчерин** въ словахъ **вошка** вм **овошка, скомина** вм. **оскомина, пашка** вм. **опашка, точки** вм **оточки**, ср. серб отопчке; въ тѣхъ говорахъ, въ которыхъ есть мѣстоименія **овъ, онъ**: **ва** вм. **ова, во** вм **ово, нова** вм. **онова, вой** вм **овой, вакви** вм **овакви, вака** вм **овака, нака** вм **онака** и др.

Въ срединѣ слова также часты случаи выпаденія гласныхъ. а передъ членомъ въ существ прилагат, мѣстоим. пулвúн'тъ вм. половината, гур'та вм гората, нéгув'тъ вм неговата, стáр'тъ вм старата, нáш'тъ вм нашата, хóр'тъ вм хората; е, напр. дув'дúй вм доведи, што р'че вм што рече, дéт'ту вм. детето, пун'дéлник вм понедѣлникъ, дунéс'те вм донесете, дъ зъ'сѣ вм да занеса, пúл'тъ вм пилета; и въ окончании множеств. числа сущ, прилагат, мѣстоим передъ членомъ тѣ: върдáч'ти вм. вардачитѣ, стáр'ти вм. старите, нéгув'ти вм. негувите, мóт'ката вм мотиката, кубúл'цъ вм. кобилица, удéн'ца вм воденица, о напр óл'ве вм волове, сéл'ту вм. селото, рáп'ти вм. работи; т'ва вм. това, с'ва вм сова, въ родоп. гов; пол'вина вм половина, наготвя, натворя, забравя вм наготовя, натоваря, заборавя, нап'кун вм напоконъ, у въ словѣ пазва вм. пазува.

Въ концѣ слова въ восточно болгар. говорахъ отпадаетъ. а, напр д'утúдъ вм да отида

Отпадаетъ е въ нарѣчии не, напр. дъ н' ходи вм. да не ходи, въ глаголахъ може, щѣше· мож' дъ доди вм може да доди; штеж' дъ стане вм штеше да стане, въ 3 л глагола штѫ съ опущеніемъ т: ш'идиш ли? т е што идишъ ли?; въ числительныхъ единáйс рядомъ съ единайсет, единайсе изъ єдинъ на десѧте, и т д. двайс рядомъ съ двайсет, двайсе изъ двадесѧтъ и т. д въ нарѣчіяхъ: далечъ вмѣсто далече, вечъ вмѣсто вече, ощъ вмѣсто още

Отпадаетъ и въ частицѣ ли напр кýпи л' жилáзу?, въ союзѣ ами. ъм' ябълкити? т. е. ами ябълките?, въ междом мари мър' бабо! вм мари бабо!

Во 2 лицѣ повелит наклоненія единств. числа бѣжъ, дръжъ, влязъ, донесъ. Въ мѣстоименіяхъ и нарѣчіяхъ, сложныхъ съ частицей зи· тозъ вмѣсто този, тогаєъ вмѣсто тогази, толкоєъ вмѣсто толкози, тогиєъ вмѣсто тогизи.

Отпадаетъ о въ союзѣ като, напр кът' áнгіъл вм като áнгелъ, укул' агниту вм около агнето.

Въ Охридскомъ говорѣ при встрѣчѣ двухъ гласныхъ первый отпадаетъ, при чемъ всѣ случаи приходятся на конецъ слова. Всего чаще это бываетъ у предлоговъ напр: го дал н(а) еден чоек, п(о) еднушка; у сокращенныхъ формъ мѣстоименій личныхъ: мене м(е) удри; да т(е) истребит; ке в(и) и стайт; г(о) отепа, у союзовъ: ай д(а) ойме, ак(о) имаш пари, немаш ал' имаш вмѣсто али; въ 3 л наст. времени ке к'ýмрит, к'играме; въ частицѣ

по при образованіи сравнит. степени: **п(о) убаф, п(о) убо**; у отрицат. частицы **не**: **да н(е) играш на оро** также и передъ согласными: **да н' ти паднит глата.**

Помимо выпаденія отдѣльныхъ звуковъ есть цѣлый рядъ случаевъ, гдѣ опущены гласный и предшествующій ему или слѣдующій за нимъ согласный, а иногда и цѣлые слоги. Напр **мож** вм **можешъ, цунеш** вм. **цѣлунешъ, наприл** вм **направилъ, заборилъ** вм **заборавилъ, блосáвям** вм **благославямъ, клайц** вм **кладенецъ, ко** вм. **къкво, мо** вм **мамо, брачеди** вм. **братучеди, клам** вм **кладам** македон., **га** вм. **кога, ошка** вм. **овошка, щъ, щá** вм **хощж, мага** вм. **помага**; въ рупскихъ говорахъ **откá** вм **от когá, нáкъде** вм **не знам къде.**

Интересны случаи появленія гласныхъ въ восточно-болгар говорахъ, напр. **пичела** вм **пчела** (бъчела), **къмет, кумет** (послѣднее такъ и въ румын.) вм. **кметъ**, которое въ памятникахъ встрѣчается и съ глухимъ: **къметь; кинига** вмѣсто **книга** (**книга** и **кънига** въ памятникахъ), также и въ родопскихъ говорахъ Болѣе употребительны формы: **нъравъ** вм нравъ, ср серб **нарав**, наше **норовъ** и **зъмия, зъмя** вм **змия.**

Согласные.

Мягкость и твердость согласныхъ.

Отличительною особенностію восточно-болгарскихъ говоровъ считается мягкость согласныхъ. Всѣмъ безъ исключенія твердымъ согласнымъ есть соотвѣтствующіе мягкіе. Особенно этимъ отличается сѣверо восточный діалектъ Мягкость согласныхъ въ немъ наблюдается передъ **е, ä, и, 'а** (изъ ѣ), **'ъ, ю** (изъ **и**).

Заслуживаютъ особеннаго вниманія отличія въ отдѣльныхъ группахъ согласныхъ Въ шуменскомъ говорѣ, типичномъ представителѣ сѣверо-восточнаго нарѣчія, передъ **е** и въ концѣ слова передъ **ь**, гдѣ оно было въ старомъ яз, зубные **д** и **т** иногда слышатся такъ, что становятся совершенно близки къ мягкимъ **г** и **к**, напр. **кьебе**, дат. п., **гьень, тебе, день.**

Въ связи съ этимъ слѣдуетъ отмѣтить мягкость **к** и **г** въ суффиксахъ **ик, ек, ук, ак**, которую мы обозначимъ **ь** въ концѣ приводимыхъ словъ. **зимникь, дирекь** (тур.), **внукь, злакь**, также въ **майкя, кя** изъ **къдя.**

Еще болѣе развита мягкость **ть, дь = кь, гь** въ говорахъ Котла, Елены, Дрянова.

Свистящіе **з, с** и **дз** передъ звуками **е** не имѣютъ мягкости

Что касается **ж** и **ш**, рѣже **ч**, то въ нѣкоторыхъ говорахъ этого діалекта обнаруживается ихъ твердость. На мѣстѣ и послѣ ж и ш подъ удареніемъ слышится **ы** Такая же твердость замѣчается въ произношеніи **жд** и **шт**.

Твердость л въ такой же степени какъ въ русскомъ яз замѣчается во всемъ этомъ нарѣчіи вмѣсто обычнаго болгарскому яз. средняго л передъ о, а, у, ы, ъ, въ концѣ слова передъ бывшимъ когда-то **ъ** и особенно передъ твердыми согласными, напр. **се́ло, се́лто, колко, дълго, рекъл, дал, си́лъ.**

Утрачена мягкость согласныхъ въ причастныхъ формахъ прош. вр страд. зал, напр. **натрапен, измамен, поробен, направен, натруфен, воден, испотен.**

Въ литературномъ языкѣ мягкость согласныхъ не всегда соблюдается

Такъ въ концѣ словъ находимъ твердые губные· **голжб, скърб, чърв, любов,** зубные **Господ, зст пжт, кост, радост, наует** и т д, свистящіе· **слез** повелит слѣзь, **днес, търговец** и др., шипящіе: **ковач, държ, нощ** помощ и др, плавные. **учител, приятел, сол, крал, мисъл, Гогол, ден, огън, цар, градинар, Лазар, звѣр** и др

Въ тѣхъ говорахъ, гдѣ мягкость согласныхъ сохраняется, нерѣдко ее получаютъ и согласные твердые, напр не только **конь, синь,** но и **сънь** (сонъ), **коминь** (коминъ), **съпунь** (сапунъ, мыло); подобно **свинарь, говедарь** и **комарь, вампирь;** подобно **учитель, приятель** и **цървуль, парцаль.**

Въ тѣхъ же говорахъ, въ которыхъ согласные отвердѣли, возстановляется ихъ мягкость въ формахъ съ членомъ **денятъ, пътятъ, царятъ, зетятъ, учителятъ,** разумѣется съ **'ъ** вм **я** въ восточно-болгар. нар. Подъ вліяніемъ **денятъ** и **сънятъ** отъ **сонъ.**

Въ 1 л. наст врем единств числа и 3 л множ числа глаголовъ IV класса рѣже сохраняется мягкость **мол'ъ, мол'ът,** чаще мягкіе согласные смѣняются твердыми, напр. **помнъ, помнът; носъ, носът; търсъ,** Еркечъ; исключительно твердые: **молъ,**

видъ, носъ Ловечъ; **но́съ, ви́дъ, мо́лъ, ма́мъ, тръпа́, пота се,** въ Пирдопѣ, Копривщицѣ, но въ Клисурѣ: **нос'ъ, ход'ъ.**

Смягченіе **губныхъ.** Что касается смягченія губныхъ, то въ болгар языкѣ оно не сопровождается л, какъ въ церковно-слав **земя, любя, търпя, ловя** вмѣсто нашихъ земля, люблю, терплю, повлю. Этой чертой болгарскій языкъ отличается отъ сербскаго, въ которомъ л при губныхъ должно быть, какъ и въ церковно слав

Если въ западно-болгар говорахъ встрѣчаемъ **л** напр въ словѣ **сабля,** то это безъ сомнѣнія въ зависимости отъ сербской фонетики Встрѣчается это въ говорахъ софійскихъ, или напр въ Щипскомъ говорѣ.

Вмѣсто л, опять таки въ западно-болгар говорахъ, находимъ **н** въ словѣ **земня** Софійскій, Самоковскій окр, Прилеп

Употребляющіяся въ литературномъ яз слова **обявление, явление, управление** и др. перешли изъ рус. яз

Смягченіе **зубныхъ** Праславянскимъ группамъ дj и тj въ болгарскомъ, какъ и въ церковно-слав, соотвѣтствуютъ **жд, шт· къшта, межда, фаштам, хождам.** Въ македонскихъ говорахъ на мѣстѣ **шт** и **жд,** мягкіе **к** и **г. сфе́кя, ку́кя, врекя, плакям, вракям, плетейки, одейки, ме́гя, ве́ги, ту́гина, прегя, грагянинъ, наогям, доагям, мегю.** Прилеп Въ западно-болгар говорахъ, особенно въ Софійскихъ вм тj находимъ **ч. чем** вм **хоштж, черка** вм **дъштерка.**

Въ нарѣчіи, объясняемомъ этимологически изъ средняго рода отъ **вѧштии, вѧште** слѣдовало бы ожидать въ восточно-болгарскомъ нарѣчіи, а слѣдовательно и въ литературномъ языкѣ: **веште,** но такой формы не сохранилось Вмѣсто нея употребительны другія формы: **вече** или **веке,** т. е. формы западно-болгарскихъ и македонскихъ говоровъ; обѣ эти формы приведены въ словарѣ къ грамматикѣ Цанковыхъ Въ литературномъ яз наиболѣе обычно **вече.**

Смягченіе **гортанныхъ** Передъ и, е (изъ е первоначальнаго, ь, **ѧ** и ѣ) гортанные переходятъ или въ свистящіе, или въ шипящіе.

Въ свистящіе передъ **и** въ именит. множ числа: **вълци, човѣци, селяци, облаци, просяци, кърчези, ковчези, сиромаси,**

власи Въ нѣкоторыхъ говорахъ также и въ прилагательныхъ **блази, долзи,** также **друзи,** Прилепъ, **вѐлици** постн. Велесъ, иначе въ прилагат. гортанные остаются, что находитъ объясненіе въ морфологіи Въ такихъ образованіяхъ, каковы **мнозина, нѣколцина** Въ формѣ двойств числа. **ръце, нозе.** Въ повелит наклоненіи въ восточно-болгарскихъ говорахъ на мѣстѣ свистящихъ находимъ шипящіе: **речи,** только въ западно-болгар и македон говорахъ **помóзи Бок** Примѣръ только въ этомъ выраженіи Иначе· **поможи ми, поможете** Также въ Горной Джумаѣ.

Въ шипящіе въ звател пад. **внуче, боже, сиромаше.**

Въ глаголахъ: 1) Во 2 и 3 лицахъ наст врем единств числа, въ 1 и 2 лицахъ множеств числа Смотри спряженіе этихъ глаголовъ 2) Во 2 и 3 лицахъ аориста единств числа. Передъ суффиксами, напр.: **дълбочина, широчина, дружина, тишина, майчинъ, снашинъ, снажица, ржчица, рѣчица, сна шица, плашило, дължъ** Но встрѣчаются и примѣры безъ этого перехода: **врѣхища, рѣкичка,** въ говорахъ Средней горы **дъгица, снагица, тлакица** и др

Свистящіе **з** и **с** въ 1 л. единств числа наст врем глаголовъ IV класса и въ причастныхъ формахъ прош врем. сградат. залога остаются, не переходя въ **ж** и **ш**· **нося, прося, возя, лазя, носен, просен, украсен, поразен, возен** вѣроятно подъ вліяніемъ второго и третьяго лица: **носиш, носи** и т д, а у глаголовъ V класса 2, у которыхъ и въ остальныхъ лицахъ **ж** и **ш, з** и **с** перешли въ **ж** и **ш** и въ 1-мъ лицѣ. **кажа, пиша.**

Уподобленіе согласныхъ и измѣненія ихъ въ извѣстныхъ группахъ.

Въ концѣ слова звонкіе согласные произносятся глухо. **роп**— **рóбътъ, лоф** — **лóвътъ, прак** — **прáгътъ, глат** — **глáдътъ, нош** — **нóжътъ, мрас**—**мрáзътъ**

Въ срединѣ слова звонкіе согласные произносятся глухо передъ глухими: **гóлъпче, рúпка, търгóфка, прáкче, рóкче, слáтка, тéшки, желéсце.**

Въ связи съ переходомъ звучныхъ согласныхъ въ глухіе, или обратно, стоитъ въ болгар. яз появленіе тѣхъ или другихъ не на своемъ мѣстѣ въ срединѣ слова въ положеніи передъ гласнымъ

Такъ вмѣсто мозгъ въ концѣ слова слышалось **мозък** у Цанкова, **мозок** Велесъ, к перешло и въ форму съ членомъ: **мозъкътъ, мозокот** Прилѣпъ

Выговоромъ **с** какъ **з** въ концѣ слова объясняются такія формы, какъ **Ристоза** Охридъ, **черкёзи** Новозагорско, вост.-болгар, выговоромъ **т** какъ **д**: **кледови** отъ **клет** Крушево, **кжемедот** отъ **къемет** Велесъ

Независимо отъ положенія въ концѣ слова являлись одни согласные вмѣсто другихъ въ серединѣ въ такихъ словахъ, какъ **нокът** ноготь Цанковъ, **нокот** Прилѣпъ, **нйсък** Добрич вм **низък**, **жёшок** вм **жежок** Горна Джумая, **натрежен** вм. **натрешен** внутренній Велесъ.

И наоборотъ глухіе передъ звонкими произносятся звонко: **велигденъ**, (великденъ, пасха), **зборъ**, изъ собор, **одборъ**, изъ отборъ, **педесетъ** изъ пет(ь)десетъ

Въ литературномъ правописаніи эта особенность выговора не проводится и согласные пишутся такъ, какъ того требуетъ этимологія слова

Послѣ **с в** произносится какъ **ф**, напр **сфят** (свѣтъ), **сфадба** (свадба), **сфет** (светъ) и т д Такой выговоръ изъ восточныхъ говоровъ наблюдается въ Свищтовскомъ, какъ можно видѣть изъ грамматики Цанковыхъ То же и въ охридскомъ говорѣ, напр. **сфе** (све), (все), **сфети** (святой), также и въ Горно-Джумайскомъ: **сфат, сфеш, сфекор, сфи́рка.** Въ Охридскомъ ф вмѣсто **в** всякій разъ, когда онъ находится послѣ глухого согласнаго напр: **цфетіа** (цвѣты), **църкфа** (церковь), **тфоіа** (твой), и т д Такъ и въ Горно-Джумайскомъ; **какфа, цржкфа, офца, заглафка.**

Предлогъ **въ** измѣняетъ **в** въ **ф** въ соединеніи съ глаголами не только передъ глухими согласными, но и передъ звонкими Не только: **фкарувам, фторник,** но и **фливам** (вливаю), **флитам** (влетаю), **фместювам** (вмѣщаю) **фрет** (**вред** изъ въ рѧдъ, повсюду) и т д. И это опять одинаково какъ въ нѣкоторыхъ восточныхъ, такъ и въ западныхъ говорахъ Напр въ Свищовскомъ у Цанковыхъ, или, напр въ Горно-Джумайскомъ: **флёзе, фнётре, фнесох, ф еден ден** и др

Получившійся черезъ уподобленіе согласный можетъ подвергаться дальнѣйшей ассимиляціи, напр **с** изъ **з** въ **ш** передъ **ч**, напр **ишчйстювам** (вычищаю) **рашчу́пя** (разломаю).

Въ группѣ **ск**, **с** переходитъ въ **ц**: **селцки** (селски), **царцки** (царски) и т д въ Свищовскомъ говорѣ (у Цанковыхъ); также и во многихъ др. Также въ **пс**. **пцувам** браню, **пце** песъ

Когда послѣ уподобленія стоятъ рядомъ два однозвучныхъ согласныхъ, то одинъ по правилу выпадаетъ Напр. **безако́ник** (беззаконникъ), **раси́чам** (разсѣкаю), **исъхнувам** (высыхаю), **раско́л** (разсолъ), **педесе́т** (пятдесятъ изъ неддесет) Тоже бываетъ и при встрѣчѣ двухъ согласныхъ независимо отъ уподобленія: без **пръста́** изъ пръста, пръстьта

Группы **дн, тн** уподобляются въ **нн** въ шумненскомъ и ловчанскомъ говорахъ, напр **два́нни**, (два дни), **три́нни**, (три дни), **сенна** (седна), **свенна** (свегна) Здѣсь оба **н** остаются

Въ группахъ **гт, кт** вмѣсто г и к слышится х: **лахти, нехте**—локти, нокти

Въ средне-болгарскихъ памятникахъ очень часты примѣры этого перехода **к** въ **х** въ мѣстоименной формѣ **хто**, а также въ греческихъ словахъ, напр **прахторъ**, но въ послѣднемъ случаѣ х быть можетъ находилось уже въ греческихъ формахъ Ср. Обзоръ стр. 87

Въ группѣ **вн** в переходитъ въ **м** напр: **съмна** вм **съвна**, имя села **Рамна** вм. **Равна**; въ македонскихъ говорахъ въ словѣ **одамна** вм **одавна, гламна** вм **главна, племна** вм **плевна**, Охридъ, **рамно, рамница, гламна, одамна, одамнешно** Прилепъ, въ словахъ: **ра́мну, гри́мна, угламникъ**, въ Кукушско-Воденскомъ говорѣ, остается **вн** въ Горно-Джумайскомъ говорѣ.

Обратно группа мн переходитъ въ **вн**: **тевни** вм **темни, повня** вм. **помня**; въ Кукушско-Воденскомъ говорѣ: **вногу, фногу.**

Въ словѣ **много мн** переходитъ въ **мл млого**; вм. **мнозина**—**млозина.**

Въ народномъ говорѣ **те** и **де** выговаривается какъ **ц. блацки** вмѣсто **блатски**, Цанковъ, **луцки** отъ **людски** въ значеніи чужой Въ одномъ изъ средне-болгарскихъ текстовъ Аѳонскомъ Драгиномъ евангелии очень часты примѣры съ ц вмѣсто тс въ 3-мъ лицѣ глаголовъ наст времени множеств числа **вино пролѣецж, молжцж, скончѣжцж** и др Подобные примѣры приводитъ Гѣбювъ въ говорѣ Тырнова: **купе́ц ци** (купет(е) си), **пъзе́ц цж** (пазет(е) се.

Какъ **тс** даетъ ц, такъ **тш ч**, напр **пе́чес ду́ши** Велес, т е **петшест, очела́** вмѣсто **отшела** Софійско **очели** вмѣсто **отшели**

Въ яз литературномъ остается тс, дс, тш

На мѣстѣ группы **чьс** теперь чаще **ш** вм **чловѣчьскы—човѣшки, юнашки, католишки, владишки, мрътвешки, мъченишки,** рѣдс ц: **гръцки**

Группы **жьс, шьс** даютъ также **ш**, хотя въ литературномъ правописаніи пишется этимологически **ж. мжшки** прилаг и нарѣчіе, **разлошки** отъ **Разлогъ, влашки** отъ **Влахъ, сиромашки** отъ **сиромахъ**

Въ западно-болгар и македонскихъ говорахъ можно указать примѣры перехода **в** въ **у**, напр. **у вода, у облак, у цръква,** рядомъ съ **везел** взялъ, въ Софійскихъ говорахъ, **у вода** въ водѣ, **у сонот** во снѣ, **у фторник, у поне́делникъ,** Велесъ и рядомъ съ ними: **в кукьи, в земьа, влезуе** Какъ видно, эта черта не распространена послѣдовательно и напр. въ Прилепскомъ говорѣ, составляющемъ одну группу съ Велесскимъ, остается **во** вм **въ.**

Въ отдѣльныхъ словахъ **у** на мѣстѣ **в** находимъ и въ восточно-болгар. нар, а именно въ словахъ. **унук, унука, унѹче.** Однако въ говорахъ Средней горы: **внукъ.** То же и въ западноболгар нарѣчіи. Въ Софійскихъ говорахъ. **унук, унука,** но напр въ Прилепскомъ. **внук, внука.**

у изъ **в.** Въ Шуменскомъ говорѣ въ окрестностяхъ Шумна и Разграда **у** вм **в** въ словахъ: **урата** (врата), **Ураца** (Враца), **съ ура́шта** (се вращта), **уреме** (време) и др

Интересно, что въ упомянутомъ выше еванг Порова не разъ проскользнула эта черта, которую отмѣтилъ еще Востоковъ. **ѡучѧте** вм **ѡвчѧте, вьсиаушоу** вм **вьсиавшоу, урагъ** вм **врагъ, урѣмѧ, врѣмѧ, урѣменнѡ** вм **врѣменно.**

Въ восточно-болгар нарѣчіи, какъ и въ церк.-слав остается группа **чр.** Въ немъ и въ словѣ **црькы** церковь на мѣстѣ **ц** является **ч:** черкова

Интересно однако, что въ Родопскихъ говорахъ есть уже различіе въ передачѣ этой группы Нѣсколько странно при этомъ то, что въ восточномъ родопскомъ нарѣчіи господствуетъ **цр: црън, цървен, цръква, цръф,** между тѣмъ какъ въ запад-

номъ нар остается **чр.** Можно было бы ожидать обратнаго отношения уже потому, что въ западно-болгарскихъ говорахъ, какъ и въ серб яз на мѣстѣ **чр** всегда **цр,** исключения рѣдки Въ Горно-Джумайскомъ: **цръвен, цръкфа, цръко́вен, црен,** черенокъ; **цръвяк** червякъ, **цресло** чресло, **црешна** черешня, **црева, цръпка, цръпа́ло.** Точно также и въ Прилепскомъ: **цресло, цървен, църкфа, църн, църф, црева, цреша.** Въ Охридскомъ говорѣ рядомъ съ **църн, цървен, цървило, цървец, църкоф, църпка, църпъм**—**черешна, черево, череп** (черепокъ).

Въ о діалектѣ слѣдуетъ отмѣтить смѣну **ч** и **ц** въ немногихъ словахъ, а именно **цувал** вмѣсто **чувал** мѣшокъ, **ка́цвам** вмѣсто **ка́чвамъ, каца** вмѣсто **кача**

Подобнымъ образомъ **з** вмѣсто **ж** въ глаголѣ **вързъ** вмѣсто **вържъ.** Также въ словахъ: **злъчка** жолчь, **злъчно.**

На мѣстѣ греческаго о вездѣ **т,** какъ и у сербовъ: **катедра, театро, Тодоръ, патосъ, Голиатъ** Голіаѳъ, **Голгота, патя** πάσχω, ἔπαθον, **Тракия** Ѳракія, **анатема.**

Звукъ **дз** въ однихъ говорахъ болгар яз отсутствуетъ, въ другихъ является какъ въ тѣхъ случаяхъ, гдѣ онъ долженъ быть, какъ и въ церк.-слав яз, такъ и на мѣстѣ **з** Напр **нодзе, помодзи, бладзе,** и новаго происхождения. **дзвер** звѣрь, **дзвезда** звѣзда, **дзид** стѣна, **надзад** назадъ.
Въ литературномъ языкѣ формы съ **дз** неприняты.

Звукъ **е** въ иностранныхъ словахъ смѣняется ц: **цигара, цигаро** Вазовъ, Ал. Константиновъ Такъ и въ западно-болгарскихъ говорахъ **цига́ра** Горно-Джумая

Согласный **х** какъ въ нѣкоторыхъ восточно-болгарскихъ говорахъ, такъ и въ западно-болгарскихъ въ началѣ слова иногда опускается Напр **рян** (хрѣнъ), **ляп** (хлѣбъ), **убав** хубавъ, **апя** (хапя).

Изъ западно-болгарскихъ въ Прилепскомъ **леп, рана** (храна), **Ристо** (Христо), **лат** (хладъ), **оро** (хоро) и т д, въ Охридскомъ. **оро, одъм** (ходя), **убаф;** въ Кукушсководенскомъ: **леп, рана, илада, итър, лат, оро, одум** (ходя), **Ристо.**

Въ концѣ слова очень часто во многихъ говорахъ и восточно-болгарскихъ и въ западно-болгарскихъ **х** слышится какъ **ф** Особенно значительно число примѣровъ въ 1 лицѣ аориста.

чуф, пустиф, рекъф и т. д, **от тяф** (тѣхъ) одинаково и въ **о** нарѣчіи и въ **ът** нарѣчіи. Но и въ томъ и другомъ есть случаи, гдѣ х остается, напр.. **страх, ох, ех** междом, **орех,** глух

Точно также и въ западныхъ, напр въ Кукушскомъ и Воденскомъ говорѣ х въ концѣ слова сохраняется; **плитех, дуйдех, плетъх, дойдъх,** также **страх, сирумах, влах, кужух, урех** и др

Въ срединѣ слова въ восточно-болгарскихъ говорахъ между двумя гласными вмѣсто х слышится **в** и **ф**, напр въ Шуменскомъ: **муви, орефи, дофождам, бълвъ** блоха Особенно часты примѣры въ 3 лицѣ множ числа аориста и прошедшаго несовершеннаго времени: **събрава, направива, фанъва, зева, крадява** и т д То же и передъ согласными: **отидофме, кацнъфме, тяфнъта** (тѣхната) и т. д.

Но напр въ Сливенскомъ говорѣ только въ словѣ **ляб,** иначе вездѣ сохраняется: **хода, хапа, Христу,** также и въ говорѣ Елены Въ томъ и другомъ **х** ясно слышится и въ срединѣ и въ концѣ слова, напр: **чух, ходих, дýхнъл, пъхнъл**

Въ иностранныхъ словахъ звукъ **х** стоитъ на мѣстѣ h, напр: **хотелъ** отель, **Хюго** Гюго, **хоризонтъ** горизонтъ, **халуцинация** галлюцинація, **хармонирамъ** гармонирую, **Херцеговина** Герцеговина, **Хабсбурги** Габсбурги, **Хекторъ** Гекторъ, **дизхармония** дисгармонія, **хектаръ** гектаръ, **хипнотизирамъ** гипнотизирую, **хуморъ** юморъ, **химна** гимнъ

То же самое находимъ и у сербовъ въ отличіе отъ нашей русской передачи этого звука черезъ **г**

Вмѣсто **хв** слышится **ф**: **фа́ла**—хвала, **фръкна**—хвръкна, полечу, **фърля**—хвърля, брошу; **фаштам**—хваштам начинаю, **фатя** хватя, **фалба** хвалба Это бываетъ одинаково и въ восточноболгар. говорахъ, напр. въ Шумен., Ловчан., Сливен и въ др. и въ западно-болгар, напр въ Кукушско-Воденскомъ говорѣ: **фаштум, фаік'ъм, фал'ум, фал'ъм, фалба.** Въ Джумайскомъ постоянно хв—ф. **фалба, фатам** и т. д.

Въ литературномъ языкѣ или сохраняется **хв,** или дѣлается уступка выговору и пишется **ф.**

Вмѣсто **сх** въ заимствованныхъ съ греч. словахъ **ск**: **сколйо** школа, **сколасам** отъ σχολάζω.

Отпаденіе и выпаденіе согласныхъ. Согласный **в** отпадаетъ

въ началѣ слова почти всюду въ словахъ **се** вм все, **сѣки** (всѣки), **сичко** (всичко), **зема** вм взема, **зел** вм взел

Въ литературномъ языкѣ правописаніе колеблется: то пишется **в** въ стремленіи сохранить этимологію слова, то **в** опускается въ уступку дѣйствительному его произношенію

Въ срединѣ слова **в** выпадаетъ въ такихъ словахъ, какъ **дигам** вм двигамъ, **сторя** вмѣсто створя.

Въ народномъ языкѣ отпаденіе и выпаденіе **в** бываетъ чаще. Напр въ Шуменскомъ говорѣ **удѣ**, вода, **одил** вм водилъ, **биул** вм биволъ, **търгоиц** вм търговецъ, **топои** вм топовн, **дор** вм. дворъ, **той** вм твой, **йзор** вм изворъ, **царсто** вм царство; въ Ловчанскомъ: **удѣ, ножои** вм ножови, **напраили** вм. направили; въ говорахъ Средней горы: **стаам, праа, праиш, купуам, глаа, здрае, здраица.**

б выпало въ **гина, загинвам, сгъна, сгънвам**

д выпало въ началѣ слова въ **нее** вм. **днес, нешен** вмѣсто **днешен.**

д и **т** отпадаютъ въ концѣ слова послѣ **ж, з, с**: **дъж** вм **дъжд, даж** вм **дажд, виж** вм **вижд, гвоз** вм **гвозд, гроз** вм **грозд, милос** вм **милост, радос** вм **радост, триж, дваж, нош** вм **трижд, дважд, ношт** Въ срединѣ слова **д** выпадаетъ въ числительныхъ сложныхъ съ **десет дванаесе(тъ), дваес(тъ)**, въ **глеам** вм **гледам**, въ **сърце** вм. **сърдце**, **т** въ формахъ съ членомъ **телеата** вм. **телетата** и др, **оче** вм. отче Соф.; **д** и **т** въ группахъ **стн, здн, штн. кръсник, празник, помошник, срешна пуснъ.**

г изъ **к** отпало въ нарѣчіяхъ: **де, дето, доде, удде, дека.**

Въ срединѣ слова часто **г** выпадаетъ въ словахъ· **некоаш, коа, сеа** вм. **некогаш, кога, сега** въ Прилеп. говорѣ

Въ выраженіи **Бозна** вм. **Богъ знае** выпало **г.**

ж выпадаетъ въ словахъ **кай** изъ **каже, не мой** изъ **не може, з** въ словахъ **слява** вм **слязва, не мой** вм. **не мози, ка'а** вм. **казва** и др въ Шумен гов **моя, мой** 3 л ед. ч, **мойми, мойти, моят; кая, кай** въ Сливенскомъ говорѣ. Въ Средне-гор. гово-

рахъ: **моа, моеш, мое, моем, моете, моат** вм **можа, можем** и т д **каа, каеш** вм **кажа, кажеш.**

Въ глаголѣ **дойда** часто выпадаетъ й **дода.** Въ словѣ **войска** **воска** у Цанковыхъ **юска.**

Въ словахъ, начинавшихся съ **ж**, а теперь передъ его замѣнами, какъ и въ польскомъ яз, является приставное в, напр.. **въглен** уголь, **въже** веревка, **въдица** уда, **въс** усь, **възел** узелъ, **въбел, вътък, ва́же, вазол** узелъ, **ваглен, ватък** утокъ, **ватор** уторъ у бочки, **въсанец** усъ, Горна Джумая, **ракавадка** рукоятка Щипъ.

Въ литературномъ яз иногда сохраняется этимологическое правописаніе. **вжгленъ, вжже, вждица, вжсъ, вжзелъ, вжбелъ.** Но остается безъ в: **жгълъ** уголь, равнымъ образомъ и производныя отъ него слова

Въ срединѣ слова въ группахъ **зр, жр** и **ср** обычна вставка д и т въ такихъ примѣрахъ, каковы **здрак** вм **зрак, здрел** вм **зрел, ждребе** вм **жребе, стребро** вм **сребро, стреда** вм. **среда, страм** вм **срам, страмота** вм **срамота** Это можетъ быть и въ восточно-болгарскихъ и въ западно-болгарскихъ говорахъ.

Перестановка согласныхъ. Въ прилагательномъ **ветхъ** происходитъ перестановка согласныхъ **тх** и получается такимъ образомъ **вехтъ** Отсюда и въ производныхъ отъ него словахъ **вехтория.** Но это прилагательное звучитъ иначе безъ перестановки согласныхъ съ глухимъ между ними **ветъхъ** у Цанковыхъ Также и въ зап-болг говорахъ встрѣчается форма безъ перестановки. И наконецъ третья его форма будетъ **ветъ.**

Нашему трезвый въ восточно-болгарскихъ говорахъ соотвѣтствуетъ **тъвря́з,** Добричко, **тъфряз, тъфрезијът** у Цанковыхъ Употребительно и въ литерат яз. **нетаврезъ** И Славейковъ.

Рядомъ съ **стъкло** стекло есть и другая форма съ перестановкой согласныхъ, послѣ чего на мѣстѣ **тс** явилось **ц цъкла́** сосуды для воды и вина Словарь изъ Котла; **цъкло́, ца́клен** Пирдоп И въ яз. литерат. можно встрѣтить такія же формы, ср напр **изцъклен** Славейковъ Епич Пѣсни

Въ группахъ **свь, цвь,** откуда въ средне-болгар. явились **свъ, цвъ** произошла перестановка глухого и согласнаго и явились формы съ сочетаніями **съв, цъв: съвтя, цъвтя, съвна, цъвна.**

Это наиболѣе распространенная перестановка; гораздо рѣже такія же формы, какъ и въ серб яз.: **цут, цути** Охрид

Вмѣсто **свадба, свабда** въ говорѣ Еркечскомъ.

Въ западно-болгар, не во всѣхъ однако говорахъ, встрѣчается, какъ и въ серб. яз. мѣстоименіе **вьсь** съ перестановкой **съв** изъ **въс, сви** вм. **вси** Софійскій окр

Ударенiе. Ударенiе въ болгарскомъ языкѣ также какъ и русскомъ заключается въ повышенiи голоса надъ ударяемымъ слогомъ Восточно-болгарское ударенiе передвигается къ началу слова: **водъ** и **во́да, женъ** и **же́на.** Что касается мѣста ударенiя, то восточно-болгарское ударенiе старѣе западно-болгарскаго Въ вост-болг нар ударенiе можетъ быть названо подвижнымъ Въ именахъ односложныхъ мужескаго рода въ членной формѣ ударенiе можетъ быть или на послѣднемъ слогѣ, или на коренномъ, напримѣръ **синъ, синѣтъ, синове́, родъ, родѣтъ, родове́; гробъ, гро́бѣтъ, гробове́, праг, пра́гѣтъ, праговé; попъ, по́пѣтъ, попо́ве. столъ, сто́лѣтъ, столо́ве**

Въ формахъ множественнаго числа на **и** ударенiе на первомъ слогѣ, **ро́би, но́жи, зъ́би** и т. д., отъ основъ на **jo** на послѣднемъ слогѣ; **кон'е́, цар'е́, мъже́**

Въ остаткахъ падежныхъ формъ ударенiе падаетъ на предпослѣдній слогъ. **бра́та, гла́да, бо́га; ви́ком, гла́сом, ре́дом, бо́гу, ро́ду, гра́ду; бо́же, сйне;** въ формѣ нарѣчій; **до́лу, вѣрху** Но **рога́, кака́,** а съ числительнымъ. **два кра́ка, два ро́га.**

Въ существительныхъ женскаго рода основъ на **и** членная форма постоянно имѣетъ ударенiе въ концѣ. **ра́дость—радостьта́, песень—песеньта́, ношть—ношттьта́**

Въ существительныхъ женскаго рода ударенiе обычно сохраняется на одномъ слогѣ. **гора́, горáта, горй;** только въ звательномъ над. **го́ро, ба́ба, ба́бата, ба́би.**

Въ существительныхъ средняго рода ударенiе отчасти подвижно, во множественномъ числѣ большею частью на окончанiи: **крило́, крило́то, крила́; стъкло́, стъкло́то, стъкла́; ста́до, ста́дото, стада́; гърло, гърлото, гърла́; сло́во, слова́; ра́ло, рала́; жи́то, жито́то** (и **жи́тото**), **жита́; бла́то, блато́то, блата́; по́ле, поле́то, поля́; ли́це, лица́; се́ме, семена́; пле́ме, племена́; и́ме, имена́.** Но въ существительныхъ съ основой на согласный т

удареніе не передвигается: **а́гне, а́гнета; пи́ле, пи́лета; теле́, те́ле́та; бичѐ, бичѐта** (подъ вліяніемъ этихъ словъ: **море́, море́та**).

Въ прилагательныхъ есть различіе въ удареніи между именной формой и сложной, въ первой удареніе падаетъ на послѣдній слогъ: **клет, клета́, клето́, черн, черна́, черно́, гла́ден, гладна́, гладно, гладни́.**

Въ глаголѣ можно отмѣтить слѣдующія колебанія ударенія

1. Въ глаголахъ перваго класса съ удареніемъ въ наст врем. на послѣднемъ слогѣ въ аористѣ удареніе падаетъ на первый слогъ, **рекъ—ре́кох, ре́че, плетъ, плетохъ, пле́те.**

2. Всѣ глаголы съ удареніемъ въ настоящемъ времени на предпослѣднемъ слогѣ въ аористѣ имѣютъ удареніе на послѣднемъ слогѣ: **ви́кна, викна́х, викна́, зе́мъ, зема́х, зема́; умея́—умя́х, умя́; хо́дя, ходи́х, ходи́.**

Въ повелительномъ наклоненіи удареніе падаетъ постоянно на послѣдній слогъ въ единственномъ числѣ, на предпослѣдній во множественномъ числѣ; **викни́, викне́те, пиши́, пише́те.**

Остатки неопредѣленнаго съ предшествующимъ **не дѣй** имѣютъ удареніе въ концѣ: **не дѣй дава́, писа́, моли́, ходи́, стоя́, купува́,** а съ предшествующимъ **не мо́га** на предпослѣднемъ слогѣ. **не мо́га ем, ка́за, не мо́га го но́си, мо́жем ли го ви́кна** и т д.

На предлоги нерѣдко переносится удареніе: **на́ ръки, на́ две, на́ три, на́ глава, о́т глади, по́ врага, пре́з глава.** Но чаще удареніе остается на именн существительномъ

Также и на приставки иногда падаетъ удареніе, напримѣръ: **за́пад, о́блак, при́каз**

Морфологія.

Склоненіе.

Церковно-слав. языкъ, какъ извѣстно, отличался богатствомъ падежныхъ формъ. Старѣйшіе средне-болгарскіе памятники сохраняютъ это богатство и, чѣмъ они старше, тѣмъ меньше наблюдается въ нихъ отличій въ этомъ отношеніи особенно въ такихъ изъ нихъ, которые по самому содержанію не допускали отступленій, каковы напр. богослужебные церковные тексты

Къ величайшему сожалѣнію, другихъ памятниковъ языка отъ старѣйшей эпохи болгарской письменности не сохранилось и самая старшая болгарская грамота дошла до насъ только отъ XIII в. Это обстоятельство мѣшаетъ съ большею точностью и полнотой прослѣдить въ исторіи болгарскаго языка тѣ перемѣны, которыя постепенно довели его до того стоянія, въ которомъ онъ находится теперь Но и тотъ матеріалъ, который уцѣлѣлъ, а именно немногочисленныя болгарскія грамоты и гораздо лучше и въ большемъ количествѣ сохранившіяся влахо-болгарскія грамоты, а отчасти такіе тексты, какъ напримѣръ писанная народнымъ языкомъ Троянская Притча, т. е. разсказъ о Троянской войнѣ, сохранившійся въ рукописи XIV в, даютъ указаніе, что разложеніе падежныхъ формъ, наблюдаемое въ XVII и XVIII в въ ново-болгарскихъ памятникахъ, началось гораздо ранѣе. Такъ напр. уже въ старѣйшей болгарской грамотѣ мы встрѣчаемъ такую форму съ предлогомъ **до: до коя либо земѣ,** въ которой вмѣсто флексіи родит падежа находимъ форму именит пад или съ предлогомъ **съ: съ куплж каквж либо.** Въ записи къ Болонской псалтыри, **въ селѣ рекомымъ Равне при цари Асѣни блъгарскимъ,** гдѣ вмѣсто формы мѣстнаго пад причастія и прилагат. стоитъ форма творит. пад. Въ записи къ книгѣ апостольскихъ чтеній 1277 года. **при цари Константинѣ и царици Марии и отраель ею Михаилѣ,** гдѣ вмѣсто **отраели** стоитъ **отраель.** Въ Троянской притчѣ встрѣчаемъ сравнительную степень съ **по: поскоро, подобръ,** какъ и въ ново-болгарскомъ яз

Постепенно увеличивались эти уклоненія отъ правильности стараго склоненія, и въ языкѣ сборниковъ, извѣстныхъ подъ именемъ дамаскины, мы находимъ уже скудные остатки когда-то богатыхъ падежныхъ формъ. Теперь подобные остатки въ сравнительно меньшемъ числѣ можно встрѣтить еще въ народныхъ пѣсняхъ, а въ языкѣ литературномъ и разговорномъ ихъ еще менѣе

Утрата падежныхъ формъ стояла въ зависимости отъ звуковыхъ измѣненій Такъ напр въ восточно-болгар нарѣчіи, въ которомъ носовые звуки совпали въ произношеніи съ глухими, а всякое неударяемое а произносилось точно также, какъ глухой, винит. пад. именъ жен. р основъ на а, я сталъ звучать одинаково съ именит **водъ** (= **водж**) и **водъ** (= **вода**), въ говорахъ, въ которыхъ юсы стали произноситься какъ **а,** я утратилось различіе между именит. и винит пад. **вода** им и **вода** (= **водж**) вин А если имѣть въ виду, что форма творит пад кромѣ окончанія **ожж, ежж** встрѣчается съ окончаніемъ **ж, иж,** тогда и этотъ пад. сталъ звучать, какъ и винит. или именит.

съ водъ (= **съ водж**, вм **съ водонж**) въ восточно-болг нар и **съ вода** (= **съ водж**) въ западно болгар говорахъ.

Отъ всѣхъ другихъ славянскихъ языковъ болгарскій отличается еще и тѣмъ, что въ немъ есть членъ, поставляемый позади именъ, мѣстоименій, прилагательныхъ Въ литературномъ языкѣ въ качествѣ члена употребляется указательное мѣстоимение **тъ, та, то.** Напр **човѣкътъ, жената, дѣтето.** Во множ числѣ **тѣ** для муж и жен. р, **та** для ср. р, **човѣцитѣ, женитѣ, селата.** Въ восточно-болгар. говорахъ въ жен р единствен числа форма члена оканчивается на **ъ: женатъ, добратъ** и т д Въ говорахъ Средней горы на **а: жената, добрата.**

Въ прилагательныхъ въ муж р членъ присоединяется къ полной формѣ: **добриятъ, малкиятъ, глухиятъ.** Въ ж р **добрата, малката, глухата,** въ ср р. **доброто, малкото, глухото.** Во множ во всѣхъ родахъ одно окончаніе **тѣ: синитѣ камъни** (камни), **дрехи** (одежды), **сукна.** Въ муж р. ед ч **тъ** можетъ отпадать

Прилагат на **овъ** и **инъ** соединяются съ членомъ двоякимъ образомъ или какъ существит. **братовътъ—братова, сестринътъ - сестрина,** или же, какъ и другія прилагат. **братовиятъ—братовия, сестриниятъ, сестриния.**

Въ нѣкоторыхъ мѣстностяхъ болгарской территоріи, а именно въ юго-западной Ѳракіи и въ западныхъ краяхъ Македоніи, и въ разговорномъ яз, и въ народныхъ пѣсняхъ употребляются сверхъ того въ качествѣ члена формы. **съ, са, со; сѣ, са; въ, ва, во; вѣ, ва; нъ, на, но; нѣ, на,** стоящія безъ сомнѣнія въ связи съ указательными мѣстоименіями: **сь, овъ, онъ.**

Что касается происхожденія члена, то по этому вопросу есть два взгляда. Согласно одному поставляемый позади членъ явился въ болгар. яз. подъ вліяніемъ языковъ ѳракійско-иллирійскаго населенія балканскаго полуострова, жившаго въ занятыхъ славянами земляхъ до ихъ прихода. Такой членъ есть въ языкахъ румынскомъ и албанскомъ. Согласно другому членъ явился независимо отъ этого вліянія на слав почвѣ, какъ его слѣды находимъ и въ рус. яз Разница, однако, въ томъ, что въ рус. яз. членъ не получилъ такого развитія, какъ въ яз. болгар. Быть можетъ послѣднее обстоятельство, т. е. широкое развитіе члена и слѣдуетъ поставить въ зависимость отъ указаннаго выше этнографическаго фактора.

Въ зависимости отъ различныхъ причинъ, перехода однихъ основъ въ другія, перемѣны рода, вліянія флективныхъ формъ, числовыхъ окончаній произошли многочисленныя перемѣны и отступленія отъ старыхъ церковно-славянскихъ формъ въ именахъ существительныхъ Такія перемѣны иногда ограничиваются предѣлами отдѣльныхъ говоровъ, иногда распространены болѣе широко. Бываютъ случаи, когда ихъ отраженіе оставило слѣды и въ литературномъ языкѣ

Существительныя съ основой на **и** перешли въ основы на jo Отъ того форма род пад. отъ нихъ оканчивается на **я** или **а** при потерѣ мягкости предшествующаго согласнаго: въ **огъня, съ лакътя, отъ пътя, зетя, госта, отъ звера, при Господа, отъ Господя**

Нѣкоторыя изъ этихъ существительныхъ въ именит пад единств числа получили другое окончаніе: **червий, гвоздий.**

Существительныя съ основой на долгое **у** пользуются вмѣсто именит пад формой винит **кръвь, любовь** съ членомъ **кръвьта, любовьта.** Въ Макед. говорахъ также и **църкоф** Охридъ, Дебърско Другія перешли въ основы на **а** и оканчиваются на **а**: **цръква,** вост-болг. **чръква, чръкова, черква, черкова; хоръгва, хоругва; свекърва, етърва, смоква.**

Существ **свѣща** въ большей части восточно-болгар. говоровъ подъ вліяніемъ основъ на **и,** какъ напр **нощть** въ именит пад. имѣетъ форму **свѣщь** съ членомъ **свѣшъ;** но иногда встрѣчается и правильная форма **свѣштѣтъ.** Такъ въ Шумен говорѣ, въ говорѣ Елены.

Въ существит жен рода, имѣвшія въ древне-слав. окончаніе **ыни** теперь склоняются по образцу основъ на **я**: **пустиня, кнегиня, слугиня, светиня, робиня, милостиня** и др; также и тѣ, которыя имѣли окончаніе **ии. мълния, съдия**

Въ именахъ, обозначающихъ родство, въ именит. единств числа, окончаніе **а**: **дѣдá, стрикá, уйка, чича.**

Тѣ же имена въ им. имен пад. пользуются формой зват пад. **дядо, дедо** зап-б, **уйчо, стрико, чичо** и др въ отдѣльныхъ говорахъ: **тейко, татко, нунко, вуйко.**

Существительное **листъ** перешло въ средній родъ. **листо,** эта форма встрѣчается уже въ памятникахъ XIV в., въ Манассиной Лѣтописи. Но употребляется и **листъ**: Той зе да свива

открития **листъ**—и посегна та зе **листа**. Влайковъ Отъ наш'та гора **лист** е Послов. П С. Наше Кіевъ по болгарски, какъ и по сербски ср. р **Киево**, напр. въ географіи Неофита Бозвели. **Кіево**. на Днипра, найстарый Россійскій градъ Такое же колебаніе въ словахъ **театрото** и **театрътъ** Вазовъ Подъ Игото

Существит, оканчивавшіяся на **ца**, по формѣ ж р, перешли въ муж р. Иванку **убиецътъ**, **крадецъ**, **злодѣецъ**, **кръвопиецъ**, **пиенецъ**, **шегобиецъ**.

Средняго рода согласно греч. яз слова: **школото** школа, **рясото** ряса, **херувикото** херувимская пѣснь.

Существит съ основой на **и** женскаго рода образуютъ членную форму подобно именамъ муж на **ът**, напр **радостът**, **смъртът**, **ноштът**, **свештът** и др. По аналогіи съ этими формами въ функціи члена является новый суф **тът** и въ другихъ словахъ, напр. **вечертът**, **сутринтът** отъ **сутрин** изъ **сутрина**. Габрово.

Существительныя **любовь**, **кръвь**, а также и **връвь**, **стръвь** отъ основъ на **и** переходятъ въ муж родъ въ Шумен говорѣ Сущ. **кървъ** также и въ западно-болгар говорахъ, напр. въ Прилепскомъ образуетъ множ число **кървой**, какъ отъ односложныхъ существ. муж. рода.

Употребленіе флексіи **а** привело иногда къ тому, что флексія была принята за окончаніе женскаго рода Отсюда въ народномъ яз нерѣдко встрѣчаемъ такія формы: **твоя рода**, **млада зета**, **турека царя**, **лоша съня**, **добра коня** и др. Иногда встрѣчаемъ эти формы и въ яз литерат у писателей: Ена да идемъ при дякона Викентия. **Рода** ми е Вазовъ. Подъ игото

Въ Сливенскомъ говорѣ существительныя, употребляющіяся обычно во множеств числѣ и имѣющія окончаніе **а**, переходятъ въ разрядъ существит женскаго рода единствен. числа: **колá**, **вартá**, **уста**, напр **устата е малка**, **колата са счупи** и т. д Эти существительныя образуютъ множ. число на **и**: **усти**, **върти**, а отъ **кола** множ. **коля**.

Есть существительныя, которыя употребляются и въ муж. и въ женскомъ родѣ, напр **калъ** съ чл. **калътъ**, и **каль**, съ чл **кальта**; **пепелъ**, съ чл. **пепелътъ**, и **пепель**, съ чл. **пепелта**, **жаръ**, съ чл **жарътъ** и **жарь** съ чл. **жарьта**; добъръ **вечеръ** и тая **вечерь**, **лой** съ чл. **лоятъ** и **лой** съ чл **лойтá**; **студъ**, **студътъ** и **студьта** и др.

Отъ **владыка** множ. число **владици** образовано, какъ бы то было отъ именит. единств **владикъ**, быть можетъ потому, что слово патріархъ въ народномъ яз получило форму **патрикъ**, им. множ патрици

Заимствованное изъ греч **хиляда** у сербовъ женскаго рода только, а у болгаръ и женскаго и средняго Послѣдняя форма употребительна и въ литературномъ яз напр войска около **хилядо** души. Вазовъ Светославъ Тертеръ.

Образованіе множественнаго числа.

Въ существ муж рода множеств число обычно оканчивается на и: **народи, съѣди, покриви, погледи, гарвани, косачи, ратаи, старци, прозорци, мѣсеци, другари, учители** и т д

Существит съ окончаніемъ **инъ** мѣняютъ это окончаніе на **и**. **овчери** отъ **овчеринъ**, **християни** отъ **християнинъ**, **селяни** отъ **селянинъ**, **българи** отъ **българинъ**, **хайдути** отъ **хайдутинъ**. Отъ именит **турчинъ** множеств. **турци**, это, конечно, именит. множ. отъ неупотребит въ единств **турькъ**.

Существительныя односложныя въ немногихъ словахъ имѣютъ окончаніе **и**: **зжби, пърсти, вълци, раци.** Въ большинствѣ случаевъ они образуютъ множ число по образцу основъ на **ѵ** съ помощію слога **ове**. Не только **синове** отъ **синъ**, **волове** отъ **волъ**, но и **попове** отъ **попъ**, **столове** отъ **столъ**, **брѣгове** отъ **брѣгъ**, **грѣхове** отъ **грѣхъ** **колове** отъ **колъ**, **мостове** отъ **мостъ**, **долове** отъ **долъ**, **бойове** отъ **бой**, **змейове** отъ **змей**, **върхове** отъ **върхъ**, **часове** отъ **часъ**, **ножове** отъ **ножъ**, **плачове** отъ **плачъ**, **страхове** отъ **страхъ**, **зидове** отъ **зидъ**, (стѣна), **екове** отъ **екъ**.

Въ нѣсколькихъ словахъ употребительно окончаніе **ишта**, напр **крáишта** отъ **край**, **пѫ́тишта** отъ **пѫть**, также: **грáдишта** **дóлишта**, **трапишта** отъ **градъ**, **долъ**, **трапъ** рядомъ съ обычными формами. **градове**, **долове**, **трапове**.

Существит **ракъ**, **орехъ**, **мустакъ** во множ. числѣ имѣютъ двойныя формы **раци, ореси, мустаци** и **раки, орехи, мустаки.** Первыя формы именит. пад множ числа, вторыя—формы винит пад множ числа

Существ основъ на **jo** имѣютъ не, е: **мжжиéте** и **мжжéте**, **цариéте** и **царéте**, **кралиете**, **кониéте** и **конéте**. У Цанковыхъ

даже и отъ **робъ** рядомъ съ **ро́бите** выставлена форма **робиете.**

Отъ существ **гость** множественное число имѣетъ три окончанія **гостиéте,** старое окончаніе основъ на и, откуда чрезъ стяженіе **е: го́сте,** и **го́сти,** вѣроятно вин. множеств Отъ словъ **лакъть, нокъть** множеств **лакте, лахте, нокте, но́хте** у Цанковыхъ также **лакти, ногти** у Вазова. Но отъ **зетъ, зетйове.**—

Отъ слова **денъ** множеств **дене́,** у Цанковыхъ **денéте,** и **де́нуи** въ Шуменскомъ говорѣ, т е. **де́нове** Литературная форма **дни.**

Существительное **човѣкъ** кромѣ правильной формы множ. числа **човѣци** пользуется во множественномъ числѣ формой **люди, люде;** но еще болѣе употребительно греческое **хора,** которое въ старомъ языкѣ имѣло значеніе область.

Отъ имеющ. **братъ** вмѣсто формы множ. числа употребительна собирательная форма: **братя,** у Цанковыхъ **бра́тията, бра́тята.** То же и въ серб. яз, въ которомъ **браћа** вм. множ отъ братъ.

Въ отдѣльныхъ мѣстностяхъ обнаруживается предпочтеніе окончанія е, напр въ Пирдопскомъ говорѣ: **блѣгаре, наро́де, кукуру́зе, мъже́, ка́мъне, прия́тели, другáре, го́сте, гѣлъбе** и т. д.

Въ существительныхъ женскаго рода обычнымъ окончаніемъ во множественномъ числѣ является и: **жени́, води́, овци́, години́, книги, кози́, лози́, майки, йскри, дъски, върби́, трев и́, крави, могили, злини́, дини, ре́пи, ве́ри, снъхи́, дъштери́, Бѣлгарки, крѣсници, кошнички, кости́. нощти́, свещти́, же́лчи, дла́ни, болести́.**

Такъ точно образуютъ множественное число и существительныя мужескаго рода съ окончаніемъ **а,** напр **баштú** отъ **башта, дедú** отъ **дедá, уйкú** отъ **уйка, стрикú,** отъ **стрикá, войво́ди** отъ **войво́да, ловчúи** отъ **ловчúя.**

Окончаніе **и** въ существ отъ основъ на **а** явилось въ результатѣ выговора **ы** какъ **и.** Оттого передъ нимъ гортанные не измѣняются въ з, ц, с, какъ передъ **и** въ муж. р: **дъски, вериги, мухи** Это окончаніе распространилось и на имена мягкаго склоненія вм. **е,** которое должно было получиться изъ **ѧ,** а

также и на тѣ существ этого склоненія, въ которыхъ окончаніе множеств числа не **ѧ, ꙗ, ѣ** а **іѫ, ѫ,** послѣ; **j, ж, ш, ц.** Самое различіе окончанія могло быть причиной замѣны его **и.**

Есть говоры, напр Горно-Джумайскій, въ которомъ господствуетъ исключительно **и. жени, риби** и **змии, офци.**

Кромѣ этого окончанія рѣже встрѣчается окончаніе **е** Въ грамматикѣ Цанковыхъ приводятся примѣры отъ существительныхъ съ удареніемъ на послѣднемъ слогѣ: **овце́, свеште́.** Здѣсь **е,** изъ **ѧ,** въ описаніи Шуменскаго говора у Милетича: **године́, кѣште, мо́лбе, свраке.** Примѣры твердыхъ основъ подъ вліяніемъ мягкихъ.

Формы съ членомъ оканчиваются на **те** въ литературномъ яз **тѣ,** напр **жени́те, овци́те** и т д

Существительныя средняго рода во множеств числѣ обычно оканчиваются на **а** **села́** отъ **село́, крила́** отъ **крило́, ребра́** отъ **ребро́, гнѣзда́** отъ **гнѣздо, зърна́** отъ **зъ́рно, жита́** отъ **жи́то, блата́** отъ **бла́то, бърда́** отъ **бъ́рдо, слънца́** отъ **слъ́нце, сърца́** отъ **сърце́, перца́** отъ **пе́рце, огнила́** отъ **огни́ло, носила́** отъ **носи́ло, огледала** отъ **огледало, рѣше́та** отъ **рѣше́то, стѫпала** отъ **стѫ́пало** ступень

Чаще, чѣмъ въ другихъ слав яз, встрѣчаемъ въ болгарск. окончаніе **ета** Кромѣ существительныхъ, принадлежащихъ къ основѣ на согласный т, каковы **а́гнета** отъ **агне,** р. ягнята, **телета** отъ **те́ле,** р телята, **прасе́та** отъ **прасе́,** р поросята, **пи́лета** отъ **пи́ле, ку́чета** отъ **куче** (собака), **рапче́та** отъ **рапче́** воробьи, **орле́та** отъ **орле́,** р орля́та, также уменьшительныхъ на **че, ко́нчета** отъ **ко́нче, бра́тчета** отъ **бра́тче** и др напр **гласе́та** отъ **гласе́** р голосокъ и т. п., его находимъ у существ **гъ́рне** (горшокъ), **гъ́рнета, бу́ре** боченокъ **бу́рета, въ́же** (веревка), **въ́жета, кафе́** кофе **кафе́та** у существ съ основой на согласный **н· бремета** отъ **бреме** въ значеніи тяжесть, **ви́мета** отъ **ви́ме** р вы́мя, **имета** отъ **и́ме** имена, **дърве́та** отъ **дърво** дерево, но существительныя **време́** время, **ра́мо** плечо́ сохранили формы **времена́, рамена́,** также и отъ **и́ме** есть **имена́** Существит **чюдо, небе́** (не́бо) имѣютъ во множеств числѣ **чюдеса́, небеса́,** но **тѣла́** отъ **тѣ́ло.**

Сверхъ названныхъ выше окончаніе **ета** употребительно отъ словъ **поле́** р по́ле и **море́** р мо́ре **поле́та** поля, **море́та** моря Равнымъ образомъ существительныя отглагольныя на **не**

во множеств числѣ пользуются тѣмъ же окончаніемъ **пране́та** отъ **пране́, хо́денета** отъ **хо́дене.**

Существ **дѣте, де́те** во множеств числѣ имѣетъ особую форму **дѣца́та.** Эта форма объясняется встрѣчающейся въ памятникахъ формой **дѣтца** изъ **дѣтьца.** Болгарская форма совпадаетъ съ сербской **ђеца** дѣти

Приведемъ рядъ примѣровъ на образованіе множественнаго числа изъ литературнаго языка

Въ романѣ Вазова Подъ игото: Мѣсецътъ позлати **краищата** на раскѫсанитѣ **облаци.** — България има нужда отъ добритѣ си **синове.**—Той му бѣше отбилъ дванайсетъ **кафета** отъ смѣтката — Той доживѣваше послѣднитѣ **дни.** — Такива **хора** трѣбатъ на България — Прѣзъ кичеститѣ **клоние** се виждатъ двата **върха** на Стара планина — Прѣзъ **клонитѣ** ясно личехѫ човѣшките сѣнки насѣдали край огъня —Тия **люде** бѣхѫ чужди за него — Погледнете народната поезия, дѣто сѫ се отразили тъй ярко народната дума, животъ и мировъзрѣние Тамъ покрай чернитѣ **теглила** дългитѣ **синджири, тъмнитѣ тъмници** и гноянитѣ рани приплитатъ се тлъсти печени **агнета,** червени ройни **вина,** люта ракия, женски **свадби,** вити **хора,** зелени **гори** и дебели сѣнки, изъ които е избликнѫло цѣло море отъ пѣсни —Бѣлитѣ **сипеи** на западъ потѫвахѫ въ вечернята дрезгавина, която застилаше се повече и повече манастирскитѣ **ливади, скалитѣ, орѣхите, бръстоветѣ** и **крушитѣ** — **Върховетѣ** на Стара Планина се вдигахѫ високо къмъ небето — Огняновъ минѫ рѣката, като скачаше по голѣмите **камъни.** — **Духоветѣ** сѫ силно разбудени. — Послѣ ще ти обръснемъ **мустацитѣ.**—Колко **души** окати нарочно отиватъ слѣпи и жестоки къмъ мѫкитѣ на **човецитѣ.** — Съ тоя цѣль той се оттегли още по къмъ **политѣ** на Стара Планина, дѣто гѫсти чабареви **бранища** можахѫ да го потулѭтъ —Подиръ **два часа** мѫченъ вървежъ изъ урвясти и диви **мѣста,** той се докопа до първото бранище — Балканскитѣ **скове** повторихѫ гърмежа и замълчахѫ На вѣрно **ловчии** гърмѭтъ по дивичъ — Давай, Цанко' бѣли пари за черни **дни**!—Първи **пѣтли** пѣятъ —**Вълцитѣ** се спущахѫ въ полето — Снѣгъ валеше непрѣстанно и пълнѣше **трапищата.**—**Кониетѣ** се спрѣхѫ́ —**Турците** се не показвахѫ, а втори **пѣтли** бѣхѫ пропѣли — Изъ между **дърветата** показахѫ се **двама души.** — Нашитѣ сѫ **пѣшаци.**—**Цѣвите** се насочихѫ изъ гѫстака — Тогава въ тоя мракъ се захванѫ бѣсна борба съ **рѫцѣ,** съ **ногти,** съ **крака,** съ **зѫби** — Нѣколко желѣзни **лакти** притиснѫхѫ слабитѣ му **рѣбра** да ги строшѫтъ — Ти си наро-

денъ човекъ, господине, и за такива **братя** азъ душата си давамъ.—Кипията на дякона се отвори и нощнитѣ **гости** влѣзохѫ вѫтрѣ — Въ тия **времена** никой никого не познава — Вълкътъ козина си мѣни, **зѫбите** не — Райно, я ми кажи, при кой български царь **българитѣ** станѫхѫ **християни**? — Всички, които знаяхѫ пѣсеньта, запѣхѫ ѭ, и **мѫже** и **дѣвойки** — Бунтовнитѣ **пѣени** произнѣсѫхѫ всѫду. въ кѫщята, въ **сѣдѣнкитѣ** — Срѣдъ двора, подъ **лозитѣ**. — Кой знае, Господь е милостивъ и прави **чудеса**. — При **двѣтѣ** и **рамена** стоеши по китка рѣдки бѣли трандафили —**Вѫглища** горѣхѫ въ Срѣдня Гора — Тукъ имаше нѣколко стотинѫ души, пришле отъ околнитѣ **села**. — Макаръ и късно, **прозорцитѣ** на хана още свѣтѣхѫ —**Заптиета** сѫ биле спогнѫти отъ **вълцитѣ**, кога водяли коньегѣ и сѫ ударили да бѣгатъ тѣ на една страна, **конетѣ** на друга — Огняновъ съ нагръхване видѣ тия **знакове** —**Копни** отъ сѣно и шума—зимна храна **за овцетѣ и козитѣ** —Всичкитѣ планински **долове** ечахѫ — Въздухътъ обхващаше **пѫтницитѣ**, като едно замръзнало-разиграно море, сълнчовитѣ **зари** не топлѣхѫ, а гаче бодѣхѫ **мѣсата** имъ съ **шипове**.—**Агитѣ биле** пакъ добри **хора**. —Тука какви сѫ тия **слова**?—Нѣкѫдѣ въ гората ранни **славеи** запѣхѫ —**Извѣстията** отъ бойното поле бѣхѫ лоши —Даменчо дигнѫ **рамена** —Азъ храниѫ кѫща и имамъ **три дѣца** (трое дѣтей) —Азъ **колко пѫти** съмъ посрѣщалъ тука дякона Левски —**Кръчмаритѣ** по турскитѣ **села** -се **Българи**- бѣхѫ привикнѫли да братуваѫтъ **съ Турцитѣ** —Ханджията посрѣщнѫ вѣжливо госта си и го въведе въ голѣмата стая за **гоститѣ**.—Имате ли други **гости**?—Нѣмаме **гости**.—А орелътъ й се впяше Плющне дважъ тржъ **крила**, на пакъ ги простре неподвижни и черни въ въздуха — Обичамъ те **сто пѫти** повече, обичамъ те **хилядо пѫти**.—Не слушахъ ли азъ съ моитѣ **уши**?—На турското царство сѫ прѣчетени **днитѣ**.—Празднични **дни** —**Книжата** промѣнихъ азъ — Въ тия **времена** никой никого не познава —Шумутевщата **на листата** се сливаше съ бученето на планинскиятъ вѣтъръ.— Марко влѣзе **на пръети** въ обора.—Есенната природа имаше ново обаяние съ тия позлатени **листове** на **дърветата** – Срѣщу него Кинсура **въ пламаци**.—Тая градина насадена съ хубави **овошки** и **цвѣтя**. — **Полята** и **нивитѣ** врачахѫ великолѣпни **жътви**.—Роякъ **апостоли** и **проповѣдници** кръстосвахѫ **планини** и **полета** —И въ първата и въ втората (епохи на Петра и Шишмана) скръбните ликове на тие **царе** ни се вѣстяватъ гукъ въ най-вечерното на катастрофата на българския тронъ и независимость —И тѣ ни развождаѫ по двайсетъ порти да хлопаме, като **просяци**'—Инакъ, ще те влачатъ **по конаци**

Двойственное число Въ немногихъ случаяхъ сохранились

остатки двойственнаго числа, которое употребляется вмѣсто множеств числа, иногда впрочемъ рядомъ съ формами множеств числа Таковы формы **крака́** отъ **кракъ**, съ членомъ **кракѣтъ**, **кракáта**, **рога́** отъ **рогъ** съ членомъ **рогѣтъ**, **рогáта**, **ржцѣ** отъ **ржка́** съ членомъ **ржкáта**, **ржцѣтѣ**, **нозѣ** отъ **нога** съ членомъ **ногата**, **нозѣтѣ** [1]), **óчи** отъ **óко**, съ членомъ **окóто**, **очúтѣ**; **уши** отъ **ухо**, съ членомъ **ухóто**, **ушúтѣ**, **колене**, **криле**,

Отъ существ. муж. рода форма съ окончаніемъ дв. ч. употребляется при именахъ числит, нарѣчіяхъ количеств, какъ въ серб и рус яз.

Волъгъ се вързва **за рогата.**—**Краката** му се прѣплитахж.—**Съ два пърста само.**—**Двата стари пищова.**—Българинътъ **петь вѣка** е билъ овца —**Двата трупа** лежехж въ локвн кръвь —**Два пѫти** го рѣзахъ, пакъ кжсо. Пословици II С. **Въ нѣколко деня** гя страшно се измѣни —**Отъ четире петь дена** тя имаше без съница —И тропата душп хванахж **за крака и ржцѣ** Огнянова. — Продъпп се ледъъ и азъ **до колѣнѣ** затънжхъ въ студената вода —**Двѣ рамене** една глава поддържатъ Послов II. С Да би ималъ **крнле**, ех разпери **ръце** овчарътъ. Тодоровъ. Идилии. Порастоха му **крилете.** Послов II С. **Очи**, **дѣто се на виждатъ**, **забрапвятъ се.**—**Двѣ уши** сж дважъ да чуватъ и **двѣ очи** дважь да виждатъ Послов II С **Ржцѣ**, **раменѣ**,—**нозѣ**, **колѣнѣ**. Соф. Послов. II С

Иногда употребляется отъ тѣхъ же существительныхъ форма множ числа Всѣки му става **на́ краки.** Влайковъ Поп п калугер не дават, защо имат по двѣ **ржки,** с'едната зимат, с'другата благославят. Послов. II С. Сравни **рамена, крила** въ примѣрахъ подъ множ. числомъ

Совпаденіе именит и винит падежей повело къ образованію такой формы, которую называютъ casus generalis т е. общимъ падежомъ У существительн. одушевленныхъ муж рода сохранилось на ряду съ этой формой окончаніе род. пад. **а**, которое употребляется не только въ значеніи родит. пад, но также и въ значеніи винит Чаще всего эта форма употребляется отъ именъ личныхъ и въ названіяхъ родства Не во всѣхъ діалектахъ можно отличить эту падежную форму отъ формы съ членомъ Въ **о** нарѣчіи она легко отличима потому, что форма съ членомъ оканчивается или на о подъ ударепіемъ или на у, ю въ неударяемыхъ слогахъ: а флексія будетъ **а́** подъ ударепіемъ, или ъ въ неударяемомъ слогѣ, напр.. **сина́**, **бра́тъ**, **стрика́**, **сирма́хъ**, **чиля́къ**, **дво́ръ**, **ту́рчинъ**, **ве́черъ**, **гло́гъ**, **ко́нйъ**, **пѣтйъ**, **де́верйъ**, **зе́тйъ** при член-

[1]) Тамъ, гдѣ это существ. употребляется Въ литер яз въ значеніи **нога** употребительно **кракъ**.

ной формѣ: **синó, брáту, сирмáху, чиляку, двóру, тýрчину, вечерó, глóгу, кóню, зверйó, зетйо,** или **свекрá, дядъ** при именительныхъ **свекър, дядо.**

Какъ видно, кромѣ конечной гласной эти формы иногда различаются и удареніемъ.

Въ ът діалектѣ эти формы легко отличимы при сохраненіи т въ членной формѣ: **вóлът** и **вóлъ, зéтйът** и **зéтйъ, кóнйът** и **кóнйъ.** Но, когда т отпадаетъ, тогда въ томъ случаѣ, если ударéніе не падаетъ на конечный слогъ, обѣ формы совпадаютъ: **чилякъ** ф съ чл и **чиляк** ф косв. (род.) пад.; при удареніи на послѣднемъ слогѣ однако различеніе возможно: **синъ ни рáчи** и **рéкла на сйна си.**

Въ существительныхъ женскаго рода при совпаденіи имен и винит падежей въ одной формѣ въ большей части говоровъ получила преобладаніе форма винит пад, произносимая въ восточныхъ говорахъ съ глухимъ на концѣ: **гурь, вудь.**

Именительный падежъ однако сохранился чаще всего въ названіяхъ родства, напр **сестрá, снъхá, тъштá, дъштеря́** (**дъштирá**), **бащá, вуйкá, стрикá** и др.

Интересно, что, когда тѣ же слова стоятъ въ косвенномъ падежѣ, въ языкѣ народныхъ говоровъ слышится глухой. Такъ напр **жинá му си душлá,** т е его жена пришла; но **той дувéлъ жинъ си,** т. е. онъ привелъ свою жену; **систрá му ф къшти,** т е сестра его дома, но: устáпи **сестръ** си дъ глéдъ **бъштъ му,** т е. оставилъ свою сестру ухаживать за своимъ отцомъ.

Окончаніе именит падежа удерживается и въ нѣкоторыхъ другихъ существительныхъ, когда они употреблены какъ нарѣчія, напримѣръ: **срамотá, горештинá, зимá.** Когда тѣ же слова употреблены, какъ простыя существительныя имена, въ концѣ слышится глухой: **за срамутътъ**

Кромѣ того съ я въ концѣ произносятся еще слѣдующія слова: **зъмия, свиния, глистия.** Ловечъ, Свищовъ См грамматику Цанковыхъ

Изрѣдка въ нѣкоторыхъ говорахъ о діалекта сѣверо-восточной Болгаріи получила преобладаніе форма именительнаго падежа Благодаря этому иногда въ одномъ селѣ говорятъ: **водъ, метлъ,** а въ другомъ рядомъ съ нимъ: **водá, метлá.**

Въ западныхъ говорахъ, въ которыхъ въ исходѣ слова на мѣстѣ носового слышится чистое а (я), получили преобладание формы именит над а, я. **жена, вода, земя.** Эти формы приняты теперь и въ языкѣ литературномъ

Падежная форма съ окончаниемъ **а** отъ существ муж рода употребляется какъ именит пад, какъ винит и при предлогахъ

Дай ми, дяконе, **ключа** на портата —Тая нощь запрѣли **Соколова.**—Испи ни кукувица **ума.**—Вѣрвай **Бога,** ще направи много добрѣ —Сега Сололовъ подръпнѫ **другаря** си за ржкава —Тъй, тъй, вържи **попа** да е мирно селото! —Скоро другаритѣ видѣхѫ, че гонѧтъ вѣтъра —Виждъ, пазѧтъ Бойча —Илия не дръжъ **ножа,** като касапинъ, рѣжи човѣшки **хлѣба.**—Злоба задавяше **гласа** му

Такова личность, **като Огнянова,** не може да се прости на убиецъть —Цвѣтанчо, повече дърва тури, нека да стане голѣмъ **огъня.**—Даскале, извика радостно **момъка.**—Пѫтници нѣма, **балкана** затворенъ, азъ губѫ.

Марко влѣзе на пръсти **въ обора.**—Елада идемъ **въ манастиря** —Той пръвъ пѫть **въ живота си** се молѣше за България —Отъ метоха слухътъ минѫ **въ града.**

Зашеметеній Стефчовъ се спусна **възъ студента.**—Възъ кръвьта, **възъ пота, възъ праха** на лицето му сега течахѫ сълзи.

Тиранията на Турцитѣ е нестърпима и народното негодуване ще дойде **до върха си** —Това, което щѫ ти кажѫ, трѣба да го държишъ тайно **до гроба** — Ненко се приближи **до коня.**

И който умре **за народа,** той ще бѫде живъ на вѣки вѣковъ —Той отмъщаваше и **за Огнянова.**—Отивамъ си **за права Бога.**—Ахъ Бойчо, не дѣй веке умира, **за Бога** —Той отиваше **за конака.**

Всичкитѣ мѫже бѣхѫ искарани **извънъ града** по височинитѣ

Сини облачета димъ се извивахѫ **изъ въздуха.**—Стефчовъ тръгна **изъ пѫтя** си

И той бързо тръгна **къмъ дома си.** Той се запѫти право **къмъ конака** – И азъ отъ милость **къмъ тейка** склонихъ да се оженѫ за тебе Вазовь Руска

Тя се опѫтваше **кждѣ обора.**

Беятъ погледна **на часовника** си —**На края на мѣсеца** азъ плащамъ

Синиятъ димъ се пушеше **надъ фитиля.**

Огняновъ увиваше спокойно вѫжето **около стѫлпа.**

Сега се отърва свѣтътъ **отъ звѣра.**—Той бѣше **отъ реда** на онія родолюбци.. —Което си е речено **отъ Бога,** то ще стане.—

Мухата не бѣ̀ла **отъ меда,** ами бяга **отъ дима** —Зехж ни ризитѣ **отъ гърба.**

Ненадѣйно той видѣ господинъ Фратя, че минуваше **подъ прозореца.** Той виждаше само една жертва, смазана **подъ позора.**

Умътъ и бѣше **при Огнянова** —Заваря ме **при ковчега.**—Шж припкамъ **при Бойча.**

Който го прѣмахне, ще стане чистъ, като ангелъ **прѣдъ Бога.**—**Прѣдъ дѣда** попа стояше исполинско стъкло съ кехлибарево вино

Той минж **прѣзъ двора.** — **Прѣзъ мая** расходка ще направишъ —Въ единъ мигъ **прѣзъ ума** й минжжж хиляди опасности за чедото ѝ, ако тръгнѣше за Бѣла Черкова

Играйме си **съ огъня.**—Докторътъ го бутнж **съ лакътя.**—Заключи сега вратпята **съ ключа** и **съ катанеца.**

Отдѣ тая дързость у раята и тоя страхъ **у господаря.** — Е, азъ утрѣ съ Хаджията отиваме **у дѣда** Юрдана

Встрѣчаются остатки и другихъ падежей отъ именъ сущест. муж рода Наиболѣе сохранились формы дат. пад., менѣе творит пад Гораздо чаще эти падежныя формы можно встрѣтить въ народныхъ пѣсняхъ, но и въ литературномъ яз онѣ въ употребленіи, напр.: Кажи **Стефану** да дойде самъ Каравеловъ Гарванъ **гарвану** око не вади (въ пословицѣ) Вазовъ. Подъ него **Огнянову** се сви огъ болка сърдцето — Весело бива **човеку** отъ гия пѣсни Каравеловъ Тамъ онія що паднаха **врагу** въ ръце. П Славейковъ. Ще да пия на пукъ **врагу.** Ботевъ.“ „Другъ нжъ“ **славею** казахъ — Даже и отъ припагательнаго Блазе му, който умее За честь и воля да мъсти, **Доброму** добро да прави, Лошия съ ножа по глава Ботевъ — Покланяй се **злому** като **на светому.** Послов П. С —Жалба падна **несретнику** на сърце На никъде **момку** не тегли сърце. Тодоровъ. Идилии — Слава **Богу.** — Употребляютъ дат пад съ предлогомъ **по** и въ такихъ примѣрахъ **по въточному** Алеко Константиновъ. Бай Ганю; **по нашему** Занмовъ, **по старому** Цоневъ.

Отъ существъ жен. рода въ дат. пад. въ восточно-болг. нар встрѣчается лишь одно окончаніе и· **Марии, царици, Еленки, Тодорки, невести,** въ западно-болгар чаще е: **сестре, свекърве, жене.** Но и эти окончанія употребляются главнымъ образомъ въ народныхъ пѣсняхъ. А по мѣстамъ они рѣдки Для говора Шумна проф Милетичъ отмѣчаетъ только три: **баби, майци, каки** (старшая сестра)

П Стояновъ въ описаніи Горно-Джумайскаго говора приво-

дитъ примѣры: **майце** или **майци, Грозде, сестри** въ стихотворной (т е конечно въ народной пѣснѣ) рѣчи, въ разговорной уже обычное выраженіе дат. пад. съ помощью предлога **на.**

Встрѣчаются примѣры употребленія этой флексіи и въ литературномъ яз. Научили сѫ я и **майци** почитъ да има и **на баща** пѫть да не минува

Звательный пад. Наиболѣе распространенное окончаніе въ мужескомъ родѣ **е: Боже, господине, свекре, ветре, юначе, брате, пѫтниче, оче,** въ именахъ собственныхъ: **Петре, Стоене, Богдане, Йоване** и т д

Существительныя мягкаго склоненія сохранили нерѣдкое старое окончаніе **ю: царю, господарю, кралю, коню, приятелю, мѫжу.**

Отъ слова Господ сохранилась старая форма на **и: Господи.** Но другія существительныя, принадлежавшія къ склоненію съ основой на **и,** уже не сохранили стараго окончанія

Съ окончаніемъ у встрѣчаемъ **сину,** вѣроятно уцѣлѣвшее старое окончаніе Но встрѣчается и **сине.**

Особеннаго вниманія заслуживаетъ то обстоятельство, что и въ восточно-болгарскихъ говорахъ **е** и **о** въ звательномъ пад сохраняютъ свой звукъ, не переходя въ и или у, хотя и не находятся подъ удареніемъ

Существительныя турецкаго происхожденія, имѣющія въ именит. пад. двоякое окончаніе или женскаго, или мужескаго рода **кадията** или **кадиятъ, хаджията** или **хаджиятъ, комшията,** или **комшиятъ** въ зват пад оканчиваются на **и: кади, хаджи, комши.**

Въ существительныхъ женскаго рода зват. пад оканчивается или на о: **сестро, бабо, невесто** и т д, или на **е.**

Послѣднее окончаніе преимущественно отъ именительнаго на **ка** или **ица: Радке, Марийке, снашице, сестрице, водице, калугерице, Янкулице** и т. д.

Примѣры употребленія зват. пад. въ литературномъ яз.
Дѣдо Стояне затвори врата — Благословете **дѣдо попе**! — **Господине,** България заслужва да се потрудимъ за нея.— **Петре!**

Нягуле, удряй! Пушкайте! — Рѣшавашъ ли, **отче Викентие**? Но мѫчно нѣщо, бе **брате**. — **Дяконе Викентие**! — Отъ кѫде идешъ, **брате**!—Но **Боже, Боже**!—**Боже**, дай ми крила! — Благодарѭ ви, **бай Авраме**! — **Даскале**, повика го единъ селянинъ. — Какво е **дѣдо Марине**? — Влазяйте! **Докторе**! **Графе**! — Браво, **Петраке**!— Чудо! чудо! Какво гледашъ, бе **простако**?—Не те щѫ, **кръвнико**!— Бѣдний **ангело**! — **Разбойнико**! **Другарю** на Шейтана —**Мятежнико**! Михайловски. Novissima Verba. **О Господи**! Не дѣй забравя. Михайловски Прощавай, **кладенецо**. Вазовъ Руска

Да, **Радо**, това пме е лъжливо — **Сестро** мари, **сестрице**! — Клисура ще пропадне, **стрино Аврамице**!—Иди, иди, **како Анице**.— Свеча **Богородице**, утрѣ ще стане и тя втора Христина — Хѫ, що думашъ, булка **Цанковице**? **Радке**, радвайсе много!—Ахъ **мамице**, да ли нѣма да умрѫ отъ радость — Какво правимъ, мари **Лалке**?—Една чега отъ Серафими — Тъй пѣе, **дружке**, въ този часъ. Михайловски Novissima Verba—Олеле, **мале** пдѫтъ!—Не мога харно да разберѫ, **аго**!

Отъ съществ жен. рода въ значении зват. пад. можетъ стоять форма именит, напр. марй **жена́** (**майка, бу́лка, попадя́**) Въ Шумен говорѣ

Творит. пад. употребляется чаще всего только въ нѣкоторыхъ выраженіяхъ, какъ напр.. Ще се видимъ пакъ, **с богомъ**.— Остай (или останн си) **с богом**. — Кафеджиятъ **гърбомъ** къмъ него, омиваше вече главата на Петка —Огняновъ вървеше **опипомъ** (ощупью) изъ грапавата изронена пѫтека —Огняновъ бѣше явилъ, че е **родомъ** отъ Лозенъ градъ. — **Пѫтйомъ** (по пути), дяконътъ надникнѫ въ черковата. — Сурнятъ еленъ **дебомъ** се извп. П. Тодоровъ Идилии.—**Мигомъ** и двамата се метнаха и полетяха презъ полето.—

Во всѣхъ почти болгарскихъ говорахъ встрѣчаются формы творительнаго падежа отъ существительныхъ **день** и **нощь**. Формы эти двоякія: **денемъ, нощемъ**, или же: **деня, нощя**. Первая форма есть творительный падежъ отъ **дьньмь** съ проясненіемъ **ь** въ **е**. Подъ вліяніемъ этой формы явилась форма ст. тѣмъ же окончаніемъ и отъ **нощь**. Что касается второй формы то **нощя** есть результатъ стяженія **нощия**, а такая форма явилась въ тѣхъ говорахъ, въ которыхъ **ѭ** совпалъ въ произношеніи съ **я**.

Такія формы и встрѣчаются, напр. въ Хлудовскомъ паремейникѣ: **яростия, радостия, сьмрьтия**. Онѣ уцѣлѣли и въ памятникахъ XVII—XVIII вв **нощїа**. Очевидно ихъ хронологическое преемство. Подъ вліяніемъ **нощя** явилось и **деня**. А эта форма встрѣчается уже въ Супрасльской рукописи въ видѣ **дьниѭ**, а съ проясненіемъ глухого **денїѭ** въ Болонской псал-

тыри. Кромѣ этихъ формъ есть еще **дене, ноще.** Эти формы въ памятникахъ XVII—XVIII вв встрѣчаются въ видѣ **нощіе, денѣе, нощіѧ, денѣѧ.** Весьма вѣроятно, что они и восходятъ къ послѣднимъ формамъ, а между средне-болгарскими памятниками есть цѣлый рядъ такихъ, въ которыхъ вмѣсто **иѫ** стоитъ **иѧ.** Чрезъ стяженіе получились формы съ **е** на концѣ, правильной замѣной **ѧ.** Есть наконецъ и такія формы, какъ **ношкьам,** въ которомъ **я** = **иѫ** въ зависимости отъ говора, а **м** въ концѣ подъ вліяніемъ окончанія творит. над муж рода

Отъ мѣстнаго пад. сохранились немногіе примѣры и чаще въ нарѣчныхъ выраженіяхъ Азъ остаряхъ, но **на времени** такъ ми дохожда нѣщо като жежда да видя кръвчица Вазовъ Руска На другата вечерь галенія блянъ **на яве** стана П Тодоровъ Идилии Богъ да го прости **при живе.** Поповъ П С

Обычны и распространены **зимѣ** (зиме), **лѣтѣ** (лѣте), **утрѣ** (утре)

Очень часто встрѣчается окончаніе **и** отъ существ жен рода въ соединеніи съ предлогами какъ въ яз народной пѣсни, сказки, такъ и въ литературномъ: **в къщи, изъ къщи, по къщи, ние къщи, от къщи, пред къщи, зад къщи,** также и въ макед. говорахъ: **во куки, стрет кукьи, в земи, по земи, на земи, въ зори, по зори, къде зори,** въ народной поэзіи также отъ словъ: **нощь, старость, радость, смърть, църква, кървь, вечеря, трапеза.**

Стоящее иногда при существ прилагат даетъ указаніе на множ число. Возможно, что употребленіе формы множ поддерживало и сохраненіе въ яз. той же флексіи единств числа.

У писателей. **Вередъ** къщи виси опъната цедилка П Тодоровъ. Идилии — Щомъ **въ зори** надъ горы се дигне слънцето. — Отъ **тъмни зори** като се зарея по ливадите. — Цали го гледамъ по цѣлъ день презъ плета какъ се щура замаянъ **изъ къщи.**—А Койчо се изстъпи **посредъ къщи.** — Два дни и две нощи се лутали изъ планината да го търсятъ и едвамъ втората **на призори** го намерили. — Честити и благати да отпочиватъ **до зори.** — И **при тъмни зори** тя се отзова предъ райските врати — Дошла **въ при** зори да краде берекетя (урожай). — Баща **й** го покани единъ день **въ къщи.** — Нему бѣше сладко да бленува, че **съ тъмни зори** още той пакъ ще се понесе преко поля и горы —**Отъ зори** до тъмна вечеря - - Не може се той преви—да излиза **отъ къщи.**—Отъ **тъмни зори** до късна вечеря.—У Вазова: Утрѣ **въ зори** да си прѣвалимъ планината.

Вазовъ Руска **Кждѣ зори** и азъ щж тръгнж Съ этими примѣрами нельзя не сравнить такіе, гдѣ имѣемъ дѣло съ формами множ числа: **Зори** още не сж зорили —**Ранни зори разведриха** небесата —Тая сутрінь, **зоряха** още **тъмни зори.** Множ. число встрѣчаемъ и въ народномъ яз **от темни зори** Охрид

Родит множ числа всего чаще употребляется при числительныхъ отъ словъ **стотина, година,** а также и др. **душа, коза, глава, крава** седем **стотинъ** души, двѣ **годинъ** и половина; Ние сме биле **толкова стотинъ годинъ** подъ сѣнката на султановия тронъ; дойдоха десет **душ**, купихме сто и пендесе **коз**; послѣдніе примѣры у Милетича въ описаніи Шуменскаго говора

Имена прилагательныя. Въ именахъ прилагательныхъ въ именной формѣ тѣ же окончанія, какъ и въ существительныхъ Въ литературномъ языкѣ: **добъръ, добра, добро, синъ, синя, сине.** Во множественномъ числѣ для всѣхъ родовъ и: **добри, мжже, жени, дѣца** Въ восточно-болгарскихъ говорахъ въ женскомъ родѣ единственнаго числа глухой ъ въ твердыхъ основахъ и ѣ въ мягкихъ **добръ, сйнъ.**

Во множественномъ числѣ въ отличіе отъ существительныхъ гортанные передъ и не измѣняются въ свистящіе: **малки, драги, плахи.** Можно поэтому думать, что это форма винит. над множеств числа муж и жен рода Вѣроятно, имѣло значеніе, что при совпаденіи родовыхъ окончаній въ одно общее для всѣхъ родовъ большинство оказалось на сторонѣ женскаго и средняго рода, гдѣ для перехода въ свистящіе не было основанія

Въ восточно-болгарскихъ говорахъ причастія прошедшаго времени имѣютъ во множеств. числѣ окончаніе **е**, когда ударение падаетъ на послѣдній слогъ, напр. **дошлé, билé, отишлé, можлé** вм **могле.** Въ остальныхъ случаяхъ обычное **и.**

Въ говорахъ средней Горы независимо отъ ударенія распространено окончаніе **е** исключительно: **писáле, чéле, носйле, залйбиле, видя́ле, срешнале, седя́ле** и пр, какъ и **дошлé.**

Въ западно болгар. говорахъ и македонскихъ также **е**: **пйле, плéле, óделе** Припеп, **биле, седеле, спале, гледале, молеле** и др. въ Малорѣканскомъ говорѣ въ Дебрѣ

Но есть и такіе говоры, въ которыхъ господствуетъ исключительно окончаніе **и.** Таковъ Горно-Джумайскій Въ немъ говорятъ. **били, могли, дошли, крена́ли, седна́ли** и пр.

Полная форма прилагат въ муж. родѣ оканчивается на **и.** Въ Шуменскомъ говорѣ встрѣчаются и формы на **ий: чесний светий, царский, божий.**

Въ женскомъ и среднемъ родѣ обѣ формы совпали и отличить одну отъ другой можно только при переносѣ ударенія, напр **слáтка** сладкая и **слаткá** сладка Синтаксически эти формы не различаются

Во множеств числѣ окончаніе **ие, ия** чаще встрѣчается отъ мѣстоименныхъ формъ, рѣже отъ прилагательныхъ, но по происхожденію это всего вѣроятнѣе винит над. сложнаго склоненія ыѫ: **царские коня, каквие, едние, другие** и т д

Есть прилагат, отъ которыхъ употребительна только полная форма. Таковы **божи, дѣчи, кози, крави, сливенски и др.**

Степени сравненія. Въ болгарскомъ яз. утратился образовательный суффиксъ сравнительной степени Сравнительная степень образуется съ помощью предлога **по,** который прибавляется къ положительной степени. Напр отъ **добъръ** хорошій, добрый, **по́-добъръ, по́-добра, по́-добро, по́-добри** лучшій, ая, ее, ие; **скѫпъ,** дорогой **по́скѫпъ,** дороже Превосходная степень образуется, какъ и въ другихъ слав яз, съ помощью частицы **най,** которая присоединяется опять таки къ положительной степени: **найдобъръ, найголѣмъ, найвисокъ** Такъ точно образуются степени сравненія и отъ нарѣчій качественныхъ: **по́-далéко** дальше, **найдалéко, по́-рáно** раньше, **по́добрѣ** лучше, **по́-мнóго** больше, **по́-мáлко,** меньше, **наймалко.**

По и **най** для выраженія сравнительной и превосходной степени присоединяются также къ именамъ существительнымъ и глаголамъ Напр. Това дѣте е на седемь години, седемь пѫти **е по́юнакъ** отъ тебе, т. е. въ семь разъ больший мóлодецъ (герой), чѣмъ ты.—И писачътъ глупецъ, и консулътъ **по́-глупецъ.** Вазовъ Подъ игото. Также и при такихъ формахъ: Малцина запазвахѫ присѫтствие на духа Още **помалцина** хранѣхѫ поне искра надежда за добъръ исходъ (еще меньше). — Когато псчете **повечето** отъ брошурата (большую часть брошюры), той прѣстанѫ.—**Азъ по обичамъ** да седя на слънце —Питатъ ли ме дѣ й (е) земята, **Што най люба** на свѣтътъ? т е Спросятъ ли меня, гдѣ земля, которуя я люблю болѣе всего на свѣтѣ? **Вазовъ.** Дѣ е България? **По́ ми хваща** очитѣ (мнѣ больше нравится) Димка Тодорова.

Мѣстоименія личныя.

Первое лицо.

Единств число.	Множеств. число
Им **азъ.**	**ни́е, ни́я, ний, ни**
Дат **мéне, менъ, ми.**	**намъ, на насъ, на нази, ни.**
Вин. **мене, менъ, ме.**	**насъ, на́зи, ни**

Второе лицо.

Единств число	Множеств число.
Им **ти.**	**вие, вия, вий, ви.**
Дат **тебе, тебъ, ти.**	**вамъ, на васъ, на вази, ви.**
Вин **тéбе, тебъ, те.**	**васъ, ва́зи, ви**

Третье лицо.

Дат. **себе, си.**
Вин **себе, се.**

Кромѣ **азъ** формы восточно-болгар говоровъ и литературной есть еще **язъ**, западно-болгарская форма. Рядомъ съ этими формами есть еще формы **ази, язи.** Въ народномъ языкѣ къ тѣмъ и другимъ формамъ присоединяются частицы: **ка, ика, кана, икана, канакъ, иканакъ, иканукъ, канцукъ.** Напр. **а́ска, я́ска, а́зика, я́зика** и т д

Въ косвенныхъ падежахъ мы привели принятыя литературныя формы, но ими не исчерпываются формы, живущія въ народномъ яз Такъ въ восточномъ говорѣ есть формы **менѣ, тебѣ, себѣ** и **менъ, тебъ, себъ** съ **ъ** на концѣ, произносимымъ, какъ глухой. Всѣ эти формы и отмѣчены въ грамматикѣ Цанковыхъ.

Равнымъ образомъ формы вин. пад. **ме, те, се** такъ произносятся только въ западно-болгарскихъ и македонскихъ говорахъ Въ восточной Болгаріи на мѣстѣ **е** или глухой, или же чистое а: **мъ, тъ, съ,** или же: **ма, та, са.**

Формы дат. пад. **ми, ти, си** и винит. **ме, те, се** соотвѣтствуютъ церковно-слав. **ми, ти, си** и **мѧ, тѧ, сѧ.**

Формы **менъ** и **тебъ**, оканчивающіяся на согласную, возникли путемъ отпаденія конечнаго гласнаго. Для обозначенія

дат пад. могутъ употребляться также формы **мене, менъ, тебе, тебъ, насъ, нази** и **васъ, вази** съ предлогомъ **на.**

Въ именит пад множ числа **ни** вм мы **н** проникло изъ косвенныхъ падежей. Формы **ни ви** восходятъ къ формѣ винителнаго, дателнаго **ны, вы.** Что же касается формъ **ние, вие,** то какъ и форма указателнаго мѣстоименія **тие,** они вѣроятно объясняются вліяніемъ формы винит. пад сложнаго склоненія, т е флексіей **ыѫ.**

Азъ ти казвамъ, **ти** мене вѣрвай --Не плачи, майко, не жали, Че станѫхъ **ази** хайдутинъ. -- Азъ самъ **щѫ го** избавѭ — Той, който падне въ бой за свобода, Той не умира· **него** жалѣятъ Земя и небе, звѣръ и природа, И пѣвци пѣсни за **него** пѣятъ — Ботевъ. Хаджи Димитръ. Та и ти отивашъ по **него** (за нимъ)? - Я го виждъ, какъвъ ме гледа —Кой **го** познава?--Въ единъ мигъ - бѣше и нѣма **го.**—Азъ трѣба да се разговорѭ съ **него** —Какъвъ човѣкъ е **той?** Отъ близо **го** не познавамъ.—Поразпята дѣто **ѭ** не сѣешъ тамъ никне!—Рада **ѭ** немаше.—Ще ходишъ свободно изъ града, както и **ази.** — Не се грижи **за мене,** азъ **щѫ** се върнѫ **при тебе.**—А какво се приказва **за мене?**—Добрѣ станѫ, че дойде **у мене.** — Азъ чухъ, че пдѫтъ **за мене,** и ми притъмнѣ прѣдъ очитѣ —Той **ме** гледа́ като майка - Какъ **те** викатъ, бре?— Писмо за **тебе** донесохѫ Каза ли **ти** отъ кого е? -- Я кажи на майка си, Димитро, Да не ражда друго чедо, каго **тебъ.**— Нема́ **на тебе** ще хвърлѭтъ сѫмнѣние турцитѣ? -Грѣхътъ **ти** на душага —**Ти** менъ слушай --Баща **ми** нека да ма даде **тебе,** защото си богатъ и уменъ — Сѣкашъ, той не видѣше и не чуваше, що става около **му.** — Кой що желае, Господь да **му** дае. — Една бабичка го спрѣ на пѫтя и **му** каза —**Ней** се изгледахѫ очитѣ да **го** чака.--Горката, мило и да те гледа —На душага и бѣше леко и весело —Добра жена бѣше мойта свекръва Дай и Боже лека пръсть Каравеловъ — Ако Черна Гора да бѣше близо до Бѫлгария, то азъ би останалъ да живѣя **въ нея.** Каравеловъ **Съ неѭ** не можахъ да се видѭ.—Азъ имамъ кѫща.—И **ние** имаме.--**Ний** сми синца съ чашн въ ржка. Ботевъ Херцеговцитѣ сѫ друго, а **ний** сме друго. Вазовъ. Подъ игото **Вий** знайте ли, каза тя -- Какъ **вие** сте списатель? — Нека Харчи Смилчо, защото е побогатъ **отъ назе.** Каравеловъ Но не той васъ, брагя, храни, А **вий** него съсъ трудътъ си Ботевъ Та такива думи нито **ги** има на турски! — Но тѣхъ ги Господь наказа. Вазовъ Руска. Той се приближи **до тѣхъ.** Механите **сѫ намъ** тѣсни. Ботевъ. Испи **ни** кукувица ума —Добрѣ **ни** дошълъ —Казахъ **ви,** че ме не е търсилъ никой.—Бай Марко, какво **ви** е?—Що **ви** трѣба?—На мѣста **си!** заповѣдамъ **ви!**—**Насъ** бияхъ, а **ние** са смѣеме.—Е какво же-

лаете?—Да ни пустнешъ —Сѣки изъ насъ желае добро на отечеството си — Сѣдни тукъ, Николчо! И бай Мичо му стори мѣсто до себе си.—Утрѣ вечерь ще те заведж у себе си.

Указателныя мѣстоимения Указательное мѣстоимение той, та, то употребляется для замѣны мѣстоимения третьяго лица Форма той встрѣчается уже въ памятникахъ XII—XIV в

Она объясняется изъ тъ въ соединении съ и, которое стоитъ въ связи съ указательной частицей я. Въ жен. родѣ тия и тя. Послѣдняя форма есть сляжение изъ тия. А форма тия, вѣроятно, явилась подъ вліяніемъ сия отъ сь. Эту форму встрѣчаемъ уже въ языкѣ Троянской притчи. сиази. Форма тия отмѣчена нами въ Обзорѣ въ новоболгарскихъ рукописяхъ XVII в.

Сохранились и косвенные падежи: того, тому.

Въ именит пад множеств. числа есть формы ти и те. Первая форма есть старый имен пад., съ которымъ вслѣдствие выговора ы какъ и совпалъ винит множеств ты. Форма же те стоитъ въ зависимости отъ тѣхъ, тѣмъ, тѣми. Кромѣ того есть еще формы тие, тия и тий. Первая есть винит пад тыѧ, образованный по аналогіи съ винит пад сложнаго склоненія прилагательныхъ, а тий есть таже форма съ й вм е, я.

Форма родит тяхъ употребляется въ значеніи винит и въ соединении съ предлогами Дат. пад тямъ.

Отъ мѣстоименія и сохранились винит пад. средняго рода је и женскаго рода іъ. Вин. пад средняго рода употребителенъ только въ шуменскомъ говорѣ, а вин. жен рода во всѣхъ восточно-болгарскихъ говорахъ, въ нѣкоторыхъ съ придыхательнымъ г. Въ западно-болгарскихъ говорахъ вмѣсто нея будетъ я, гя Для муж и средняго рода обычной формой будетъ нѣго, родит, употребляемый въ значеніи винит Въ муж и средн родѣ рядомъ съ него энклитика го. Для женскаго рода въ значеніи винит. употребляется также форма родит пад неіъ изъ средне болгарской нѥіж, нѥж вмѣсто нѥіѧ. Обѣ эти формы употребляются и въ соединении съ предлогами: отъ него, отъ нея, при него, нея и т д.

Въ дат пад нему, му муж. и средняго рода, неи, ней, и жен рода. Вмѣсто этихъ формъ можетъ стоять вин пад съ предлогомъ на: на нѣго, на нѣя.

Въ Южной Болгаріи Загорцы говорятъ подъ вліяніемъ родопскаго нарѣчія хи вмѣсто и.

Во множ числѣ винит пад **ги** съ **г** подъ вліяніемъ формы единств числа **го**; дат пад **имъ, нимъ.**

Въ значеніи указательнаго мѣстоименія употребляется **той** часто съ присоединеніемъ частицы **зи** **той, тойзи, тозъ, тая, тия, тя, тъзи, тъзъ, то, туй, това, тва, тозъ.** Всѣ эти формы произтекли отъ указат. мѣстоим. **тъ, та, то** съ присоединеніемъ указательныхъ частицъ **зи** (**з, с**), **ва, ја, й.**

Въ муж и среднемъ родѣ форма родит, винит пад **того, тогóзи, тогóзъ, тогова,** дат пад. **тому, томузи, томузъ.** Вмѣсто этихъ формъ въ родит и дат пад. могутъ быть тѣ же формы съ предлогомъ **на,** или же съ тѣмъ же предлогомъ формы имен. пад. всѣхъ родовъ. **на този, на тозъ** и т д, **на тъзи** и т. д, **на туй** и т. д

Во множеств. числѣ **тези, тез, тяз, тява, тия** для всѣхъ родовъ

Въ народныхъ говорахъ, напр Шуменскомъ, указательное мѣстоименіе употребляется въ значеніи члена, какъ въ именит. пад, такъ и въ косвенныхъ. Напр **излязъл един стар чиляк и рéкъл той чиля́ко, не ште са орé тя ни́ва** вмѣсто **нивата; зема то момче книгътъ** вмѣсто **момчето. Сéтен сирмáх със сéдем децá... да нахрани тяф** (тѣхъ) **децá** Въ такомъ же значеніи члена употребляется и форма **того. на попáтъго го дáде.** Неударяемое **о** въ этомъ случаѣ произносится какъ глухой. Эта форма употребляется въ значеніи общаго падежа со всѣми предлогами.

Во всѣхъ подобныхъ примѣрахъ сохранились слѣды склоняемаго съ существительнымъ члена. Особенно употребительны эти формы въ родопскомъ нарѣчіи и изъ западно-болгарскихъ въ Тырнскомъ.

Въ значеніи члена, поставляемаго передъ существительнымъ, могутъ быть употреблены и формы **него, нея.** Напр **найподир остáнъ едúн гропъ, ф него гроп** (вмѣсто **въ гробътъ**) **момá** и **бýлка; от нéя кѣштъ онуй лято съ дúгнъфме.**

Мѣстоименіе указательное онъ, она, оно имѣетъ теперь слѣдующія формы: **онзи, онóй, óнай, óня** въ муж. родѣ, **онѣзи, онъз(е), оноя́, оная** въ женскомъ родѣ; **онуй, онóто, оноеá, онвá** въ среднемъ родѣ.

Во множеств. числѣ: **онези, онез(е), оняз(е), онúя, онúе, онúва.** Формы **онúя, онúе** объясняются изъ винит пад. множеств числа сложнаго склоненія прилагательныхъ.

Формы **онóй, онóя, онóто** приведены въ грамматикѣ Цанко-

выхъ съ указаніемъ на то, что онѣ употребляются въ томъ случаѣ, когда стоятъ безъ существительнаго, къ которому относятся

Такъвъ, такава, такова такой, мн ч **такива. Онакъвъ, онакава, онакова** этакій, мн. ч **онакива Толкавъ, толкава, толкаво** сколькій, **толкави** мн ч.

Тоя вѣстникъ не приказва за политика, той пише само за вѣрата —Кой е **тозъ** Соколовъ?—Сега виднмъ ли? **Тоя** човѣкъ става жертва за мене —Напстина **тоя** слухъ до нейдѣ сп бѣше за вѣрване. Вазовъ, Бѣлимелецътъ —**Той** цалува **тоя** кръстъ божи—**Тозъ** часъ хорото се пакъ люшна.—За **тозъ** гласъ ми копнѣй душата Ботевъ.—Какъвъ бѣше **този** человекъ, азъ не зная Алеко Константиновъ —Минаха се нѣколко мѣсеца отъ **това** врѣме. Вазовъ, Бѣлимѣлецътъ —Каквото ми каза, **това** ти обаждамъ —Какво е **това**?—Той се доста очуди отъ **това** повикване —Дѣ си билъ по **това** време? — **Това** бѣдно сърдце залюби Огнянова пламенно. — Единъ отъ **тие хора** се познаваше — Въ **тие** минути сички забравихж опасностьта — Че какви сж **тия** подкачки? — А конто се обичатъ, тѣ си приличатъ — Тука какви сж **тия** слова? — Не могж да ги търпѣж **тия** люде. — Но кои бѣха **тѣзи** злочести. Ботевъ — Въ **тѣзъ** гжрди вечъ любовъ не грѣе Ботевъ —**Туй** е мойта горска птица, **Туй** е мойта годеница! Ботевъ.— Пѣйте робини **тезъ** тжжни пѣсни!—На, твои сж **тезъ** небеса — Бабо мари, защо не духнешъ **туй** пусто кандило? Ботевъ.—За дрѣшки, за свѣщи, за **туй** за онуй се ние си харчихме Ботевъ.— Нѣма ржка кой да турне, На **туй** сжрдце, гдѣто страда! Ботевъ Какво е **туй**? Алеко Константиновъ —Нѣмаше на **тая** минута ни една **отъ тѣхъ** — Ахъ, Боже мой, азъ забравихъ тая зарань да ти кажиж, че **тая** врѣхна дрѣха бѣше на мене — Остави **тазъ** пѣсень любовна Ботевъ.—Други зема **Тази**, що си нѣвга любилъ —Боже, каква е **тази** пропасть Алеко Константиновъ.— Кривъ е не **онзи**, който бие; а **онзи** който дава да го биятъ Каравеловъ —**Оня** ще ги е откраднжлъ! — Часътъ удари **оня** сжщи день за Кипсура —Да не виднщъ хапръ ни на **тоя** свѣтъ, ни на **оня**. Каравеловъ.—**Оная**, дѣто е отъ лѣво на неж, тя е Цвѣта Проданова.—Кждѣ е **оная**?—**Оная** година азъ си кушихъ умрела —Не помна какво е било съ мене **онова** време. Каравеловъ.—И трима сме виждали, и ни въ едного не забѣлѣжихме **онуй** ниско звѣрство, което си проявява въ всичките движения на турския злодѣецъ. Ботевъ.

Тѣшко **ономува**, който настжпи честьта ми Каравеловъ Тя се люби съ **оногова**, дѣто мустакитѣ му стоятъ, като опърлени —Азъ съмъ проклетъ отъ сждбата да носиж бѣди на **ония**,

които ми правятъ добро Вазовъ **Ония** синковци Херцеговци не знаѫтъ шега -Забрави ти **онѣзъ** полуди, Въ тѣзъ гѫрди вечъ любовъ не грѣе Ботевъ —Той имаше намѣрение **нея** вечерь да плѣни чеслитѣ дами Бай Ганю —Кажи, дѣка бѣше по **него** време, челеби? — Щото азъ обичахъ преди една година, **това** сега не обичамъ; а щото не обичахъ, сега **го** обичамъ Каравеловъ —Като скиташе такъвзи несретенъ, прибра ли ге някой Теодоровъ. Идилии —**Такваз** глава, **такъв** бръснач Пословицы П С —Такава е на кратко историята на моятъ животъ.—Такъвоз чудо ти не си виждал —**Таква** гла'а, **таков** брич.—Каквото посѣеш, **таквоз** ще изникне —Каквато круша та, такваз и крушката — Каквато майката, **такова** и дѣтето —Каквато му главата, **таквази** му и славата —Каквото си го солил, **таквози** го ѣж —Но прегаря ли нѣкому нива, и средъ **такъва** зноя и жега той пакъ не отстъпва отъ постать —За още една **таквази** нощь тя би и душа дала — Какви овци, **такви** вълци. Послов П. С —Ти си народенъ човекъ, и за **такива** братя азъ душата си давамъ — **Такива** топови е имало и въ поляшкитѣ въстания —Кога сѫ пѣли **такива** пѣсни при мене, или стѣдъ мене?—Каквито майката и бащата, такъвз и чедата

Притяжательныя мѣстоименія. Притяжательныя мѣстоименія **мой, моя, мое, твой, твоя, твое, свой, своя, свое,** съ членомъ **моіътъ,** или **моятъ** (литерат ф), **моята, моето** и т д

Въ женскомъ и среднемъ родѣ могутъ быть еще формы **мой,** съ членомъ **мойта, мойто** и т д Во множеств числѣ **мои,** мой и т. д съ членомъ **мойто, мойто** и т д для всѣхъ родовъ

Для перваго и второго лица множ числа **нашъ, наша, наше, вашъ, ваша, ваше** во множеств числѣ **наши, ваши.** Съ членомъ **нашийтъ, вашийтъ,** литерат ф **нашиятъ, вашиятъ,** также и: **нашътъ, вашътъ,** въ жен родѣ. **нашата, наш'та, вашата, ваш'та,** въ среднемъ родѣ: **нашето, наш'то; вашето, ваш'то.**

Въ значеніи **его** третьяго лица муж рода употребляются: **нѐговъ, нѐгова, нѐгово;** съ членомъ **неговийтъ,** литер. **неговиятъ, неговата, неговото.** Множеств. число: **негови, неговитѣ.** Въ значеніи **ея** третьяго лица жен. рода: **нѐенъ, нѐйна, нѐйно,** съ членомъ **нейнийтъ, нѐйниятъ, нейната, нейното,** множеств. число **нейни, нейнитѣ.** Въ значеніи **ихъ** третьяго лица множеств числа **техенъ, тѝхна, тѝхно,** съ членомъ **тѐхнийтъ, тѐхниятъ. тѝхната, тѝхното.** Множ число **тѐхни, тѐхнитѣ.** Въ муж родѣ единств числа можетъ быть и тѣх нѣтъ.

Вмѣсто этихъ мѣстоименій можетъ быть употребленъ дательный падежъ въ краткой формѣ соотвѣтствующихъ личныхъ мѣстоименій: **ми, ти, си, ни, ви, му, и, имъ.**

Формы **неговъ** и др стоятъ въ связи съ формами родит пад. **него, нея, тѣхъ.**

Родит и дат падежи этихъ мѣстоименій выражаются черезъ присоединеніе предлога **на,** какъ и въ именахъ прилагательныхъ

О **мой** Боже, правий Боже — О майко **моя,** родина мила. — **Свой своего** не храни, но тежко му на кой го нема Послов. II С. Тамъ селото се е сбрало На мегданя, за да гледа **Мойте** момци **мойтѣ** чеда —**Наш'та** пѣсень е испѣта.—Обичахъ те, въвъ твойтѣ смутни дни — Да кажа на **нашего** Цонча, додаде баба Юрдана — И като срѣщнешъ погледътъ На **мойто** либе хубаво, Дълбоко ще ми въздъхнатъ Двѣ сърца мили за мене **Нейното,** майко, и **твойто** — И де има сборъ—**неговата** пѣсень ще се чува.— Зимата пѣе **свойта** зла пѣсень —**Негова** синъ —О гечество **мило** любя, **Неговиятъ** завѣтъ пазя. Ботевъ.—**Тяхната** перва среща.— Азъ и **тѣхните** имена знаѫ —Въ страданьето е **негова** животъ!—

Вопросительныя мѣстоименія. Наше **кто** изъ церк.-слав **къто** въ болгар яз. не сохранилось Вмѣсто него употребляется **кой.** Но въ среднемъ родѣ изъ **чьто** получилось **што,** въ литературномъ правописаніи **що.**

Сохранились и дат и винит. падежи этого мѣстоименія: **кому, кого.** Съ предлогами употребляется форма **кого:** отъ **кого,** на **кого,** съ **кого.**

Мѣстоименіе **кой** въ значеніи какой въ жен. р. **коя,** въ средн. р. **коé.** Въ род и дат. пад. употребляются тѣ же формы съ предлогомъ **на.** Во множ числѣ **кой** и **коé.**

Для обозначенія качества служитъ **какъвъ, каквá, каквó,** въ родит. и дат пад тѣ же формы съ предлогомъ **на.** Во множ. числѣ **какви** для всѣхъ родовъ

Въ среднемъ родѣ **какво** употребляется и въ значеніи что вмѣсто **що.**

Въ значеніи сколько великъ, въ какомъ количествѣ, употребляется **колъкъ, колка, колко** и **колкъвъ, колкава, колково.**

Въ значеніи притяжательномъ: **чий, чия, чие** во множеств. числѣ **чий.**

Черезъ прибавленіе частицы **то** получаются относительныя мѣстоименія: **който, която, което,** мн **които,** косвенные пад. дат. **комуто,** вин. **когото, чийто, чиято, чието,** мн **чиито; какъвто, каквато, каквото,** мн **каквито.**

Кой направи туй?—**Що** е това?—**Що** прави днеска?—**Що** носишъ? Книги.—**Що** иде? Желѣзницата.—**Кому** да дамъ?—**Кому** да се оплачешъ? Богъ високо, царъ далеко—**Кого** видя?—**Кого** пратихте да му обади? — **Отъ кого** зе? — **На кого** даде? — Съсъ **кого**? — Тези деца **на кого** да ги оставя? Тодоровъ Идилии — Ахъ, тѣзъ пѣсни и тазъ усмивка. **Кой** гласъ ще ми викне — запѣе? Кръвава да дигна напивка, Отъ **коя** и любовь нѣмѣе, Пакъ тогазъ и самъ ще запѣя. — **Що** любя и **за що** милѣя Ботевъ.— Отдѣ да знаятъ? приятель нѣмамъ Да му раскрия **що** въ душа тая, **кого** азъ любя и **въ какво** вѣрвамъ —Мечти и мисли,—**отъ що** страдая.—На **кой** ханъ сѣдите?—На колко сахате и въ **кой** денъ?—**Коя** е тазъ жена?—**Кое** цвѣте цъвти найрано?—Отъ **кое** круши ядохте? — Отъ **коя** градина идете? — Ти **какъвъ** си тука, дѣдо?—**Какъвъ** езикъ знайте? — **Каква** кжща е онази тамъ? — **Какво** грозде купихте? — О **какъвъ** гладъ! — **Какво** хубаво што видимъ тамъ?—**Какви** новини имаши?—**Какво** търсите? — **Какво** казувате за туй — За **чия** радость е всичко това? — За оногова, **чий**-то духъ е чуждъ За хубостьта — пустиня е живота — **Чий** билъ е тоя погледъ, пъленъ съ пламъ?—**Чие** сж име тезъ уста шептѣли?—Ами вие **отъ кои** сте?

Каквото ще да става П. Тодоровъ Идилии —Кой **каквото** мисли, това и сънува Послов П. С **което** Господ дава, никой го не отнима.—**Когото** не бият, той не плаче —**Комуто** лозьето прѣкопано, той има пълна бъчва — **Какъвто** бащата, таквиз и дѣцата

Мѣстоименія неопредѣленныя нѣкой, нѣкоя, нѣкое, нѣкто, кто-то; **никой, никоя, никое** никто; **сѣкой, сѣкоя, сѣкое** всякій. Во множ числѣ **нѣкои, никои, сѣкои.** Въ жен. и средн родѣ единств числа и въ формѣ множ числа вм **и** можетъ быть **й; нѣкакъвъ, никакъвъ, сѣкакъвъ,** нѣкоторый, никоторый, никакой, всякій; **едикой, едикоя, едикое,** такой то; **кой да е, коя да е, кое да е,** мн. **кои да сж, коѐ да сж** кто бы то ни былъ, какой бы то ни былъ; **сичкиятъ, сичката, сичкото** весь, **сичкитѣ** всѣ, **единъ, една, едно** употребляемое въ значеніи неопредѣленнаго члена, **другъ, други, друга, друго** другой; **нѣчий, нѣчия, нѣчие** чей то, **нѣчии** мн ч; **ничий, ничия, ничие,** ничей, **ничии** мн ч., **самъ, сама, само** мн. **самитѣ.** Отъ мѣстоиме-

ній **нѣкой, никой, сѣкой, едикой,** также отъ **единъ** и **другъ** сохранились косвенные пад род вин **нѣкого, никого, едикого, сѣкого** и **сѣкиго, едного, другого** и **другиго** и дат. **нѣкому, никому, сѣкому** и **сѣкиму, едикому, едному, другому** и **другиму.**

Именит **нѣкто** и **никто** въ болгар яз не употребительны, но уцѣлѣли именительные средняго рода **нѣщо** и **нищо.** Напр **нѣщо** е по добро отъ **нищо.**—**Нищо** безъ пари не бива.

Употребительны также формы. **щогодѣ, едищоси,** Отъ **нѣщо** и **нищо** есть и уменьшительныя формы: Ала още по́вече го бѣше ядъ, че не продума Райки **нищичко** Влайковъ—Отъ **нѣщо** употребляется множ. число **нѣща́.** Оть дѣ ги знмате вин тѣзи **нѣща** (рѣчь идетъ о грушахъ)? Ал Константиновъ

Въ значении всѣ во множеств числѣ употребляется также **синца**

Сѣка вода не се пие Послов. П. С—**Сѣкоя** коприва не боде.—**Сѣко** село и закон —Трѣбва да се хване **нѣкоя** работа — **Никой** нѣчи глась, **никое** цвърчѣние.—Въ тия времена **никой никого** не познава. — Нѣма по ядно чувство у човѣка отъ туй да глѣда какъ **нѣкой** който вчера трепералъ като листо само отъ погледа на **нѣкого,** днесь са обхожда съ него найпрѣзрително—Ботевъ. **Никого** нѣмаше на улицата вече — Искашъ да мощж **нѣкого?**- Азъ **никого** не пращамъ, самъ щж пдж.—Освѣнъ васъ **другиго** не познавахъ тука.—Тая роля дадохж **на другиго** — Учителчето се спогледа знаменателно съ **едного другиго.** — **Сѣкого** слушай, свойта не забравяй. — Здравъ пькъ **никаква** болесть вече не хваща. Послов. П С.—Една по **друга** излязоха момите. Идинин. И Тодоровъ—Имате ли **нѣкакви** извѣстия отъ другитѣ мѣста? Вазовъ. Подь ногото—Азъ никога се не каж кога сторж малко добро **нѣкому.** — Казахъ ви, че дрѣхата си харизахъ **другиму.**—Нашата кжща е позната **сѣкому. Сичкиятъ** градь ни знае. Каравеловъ—И **сѣкиму** добро струва Ботевь.—**Всѣкиму** тежеше нѣщо на душата. -- **Сичкото** е до врѣме. Послов П. С—**Сичко** що свѣти не е злато.—**Сички** сми люди, кой много, кой малко—Ний сме **синца** съ чаши въ ржка! Ботевъ. И **всичкитѣ** хора му се радваха.

Числительныя въ болгар. яз имѣютъ двойныя формы безъ члена и съ членомъ.

1 **еди́нъ, една́, едно́**	**еди́нътъ, еди́ниятъ, една́та, едно́то**
2 **два, двѣ** жен и ср р.	**двата́, двагѣхъ, двѣтѣ, двѣтѣхъ**
3 **три**	**тритѣ, тритѣхъ,**

4 чéтири, четиръ	четиритѣ, четиритѣхъ
5 петь	петътѣ, петътѣхъ
6 шесть	шестьтѣ, шестьтѣхъ
7 сéдемъ	седемьтѣ, седемьтѣхъ
8 óсемь	осемьтѣ, осемьтѣхъ
9 дéветь	деветьтѣ, деветьтѣхъ
10 дéсеть	десетьтѣ, десетьтѣхъ
11 единáйсеть, единáйсе, единáйсъ	единáйс(е)тѣ, единáйс(е)тѣхъ
12 дванáйсеть, дванáйсе, дванáйсъ	дванáйс(е)тѣ, дванáйс(е)тѣхъ
13 тринáйсеть, тринáйсе, тринáйсъ	тринáйс(е)тѣ, тринáйс(е)тѣхъ
14 чéтир(и)нáйсетъ, четиринáйсе, четирнáйсъ	четиринáйс(е)тѣ, четиринáйс(е)тѣхъ
15 петнáйсеть, петнáйсе, петнáйсъ	петнáйс(е)тѣ, петнáйс(е)тѣхъ
16 шестнáйсеть, шестнáйсе, шестнáйсъ	шестнáйс(е)тѣ, шестнáйс(е)тѣхъ
17 сéдемнáйс(е)ть, седемнáйсе, седемнáйсъ	седемнáйс(е)тѣ, седемнáйс(е)тѣхъ
18 осемнáйсеть, осемнайсе, осемнайсъ	осемнáйс(е)тѣ, осемнáйс(е)тѣхъ
19 деветнайсеть, деветнайсе, деветнайсъ	деветнáйс(е)тѣ, деветнáйс(е)тѣхъ
20 двáйсетъ, двáйсе, двайсъ	двайсетé, двайсетѣхъ.

Къ этимъ формамъ далѣе прибавляется един и т д.

30 трийсетъ, трийсе, трийсъ;
40 четúрийсеетъ, четúрийсе, четúрисетъ, четирисе, четирис;
50 педесéтъ, педесе, пендесéтъ, пендесé;
60 шейсéтъ, шейсé;
70 седемдесéтъ, семдемдесé;
80 осемдесéть, осемдесе;
90 деведесéтъ, деведесé, девендесет, девендесé;
100 сто, стотé, стотѣхъ;
200 двéсте;
300 трúста;
400 четир стотинъ, четиръ стотини, чéтирстотинтѣ или четиртѣ(х) стотинъ (—и), и т д;
500 пéть стотúни, петъ стотúни, пéстотинъ [1]), пестóтинъ Шуми.
600 шест стотúнъ (—и), шéстотинъ;
700 сéдем стотúнъ (и), сéдемстотннъ,

---

[1]) Въ Шуменскомъ говорѣ ударение въ этихъ формахъ на второмъ слогѣ: пет стóтин.

800 **осем стотин** (—и), **о́семстотинъ;**
900 **девет стотин** (—и), **де́ветстотинъ;**
1000 **хиляда**, 2000 **две хиледи**, и т. д

Порядковыя.

първи,
вто́ри,
тре́ти,
четвърти,
пе́ти,
ше́сти,
се́дми,
о́сми,
деве́ти,
десе́ти,
едина́йсети или **едина́йсти** и т. д,
два́йсети или **двайсти, двайсетъ** и **първи,**
три́йсети,
четирисети,
петдесети,
шестдесети,
седемдесети,
осемдесети,
деветдесети,
стоти,
сто и **първи** и т. д,
хи́ледни.

Для обозначенія лицъ муж рода есть особыя образованія: **двама, двамина, трима, тримина, четирма, четирмина, петима, петмина, шестима, шестмина, седемтима** или **седмина, осемтима** или **осемтина, деветима** или **деветмина, десетина.**

Радоилъ поржча́ на **двама** юнака да идатъ при останапитѣ си другари.—**Двама** души, **двама** оржженосци —**Тримата** заговорници.—**Четирима** момци - **Петима** татарски войници —**Двайсетина** стрѣли. Добъръ вечерь, каза той **на двамина** души —**Трима** едного не чакатъ.- Сто **петима шестима** души още остаяхж - Една чета отъ **десетина** души —Отъ **десетина** дена Светославъ никакво извѣстие не бѣ получилъ —**Двамина** съ едно око.— Нѣщо двайсетина минути ходъ има до Каменица —Той плати вино и **четворицата** излѣзоха —Имаше и **двоица** чужди хора тука —Скоро и **троицата** се прѣхвьрлихж прѣзь зида

Спряженіе.

Настоящее время Въ первомъ лицѣ на мѣстѣ **ж** и **іж** являются ихъ замѣны въ зависимости отъ выговора носовыхъ въ различныхъ говорахъ или **ъ, ъ,** или **а** я, а также **м** въ глаголахъ пятаго и шестого класса по дѣленію Миклошича. Подъ вліяніемъ глаголовъ **дам, ям.** Въ извѣстной группѣ западно-болгарскихъ говоровъ, какъ и въ сербскомъ языкѣ всюду проникло

это **м** и явились окончанія: **ем, им, ам.** Въ срединной группѣ македонскихъ говоровъ во всѣхъ классахъ въ первомъ лицѣ настоящаго времени одни и тѣ же окончанія. амъ, ям, напр **можам, клаам живеам, молам, печалам, добиіам, одам, зборуам, велам, речам, умрам, видам, земам, носам.**

Во второмъ лицѣ **ш** Въ третьемъ лицѣ **т** отпадаетъ.

Но въ македонскихъ говорахъ т сохраняется во всѣхъ классахъ

Въ множественномъ числѣ въ первомъ лицѣ **м** и **ме.** Это послѣднее имѣютъ тѣ глаголы, которые въ первомъ лицѣ единственнаго числа оканчиваются на **м.** Во второмъ лицѣ **те.** Въ третьемъ лицѣ **ат, ят,** т Въ извѣстной группѣ западно-болгарскихъ говоровъ **т,** какъ и въ сербскомъ языкѣ отпало

Въ прошедшемъ несовершенномъ слѣдующія окончанія Въ первомъ лицѣ единств. числа **х,** во второмъ и третьемъ **ше;** въ первомъ лицѣ множеств числа **хме, хте, ха** (**хъ** = **хж**) Въ аористѣ въ первомъ лицѣ единств числа **х,** во второмъ и третьемъ гласный основы. Въ первомъ лицѣ множеств числа **хме, хте, ха** (**хъ** = **хж**) Такимъ образомъ выходитъ, что во множественномъ числѣ наблюдается отклоненіе отъ формъ церковнослав Въ первомъ лицѣ **хме** вмѣсто **хомъ,** во второмъ лицѣ **хте** вмѣсто **шете** для прошедшаго несовершеннаго и **сте** для аориста. Что касается третьяго лица, то окончаніе прошедшаго несовершеннаго тоже, что и въ церковнославянскомъ, а окончаніе аориста **шѧ** вытѣснено окончаніемъ прошедшаго несовершеннаго.

Будущее время въ болгарскомъ языкѣ, какъ и въ сербскомъ, образуется съ помощію глагола **хрщж,** только первый слогъ **хо** при этомъ отпадаетъ. Остающееся **щж** литературное **ща** присоединяется къ формамъ спрягаемаго глагола, измѣняясь вмѣстѣ съ нимъ по лицамъ, напр. **ща плета, щешъ плетешъ, ще плете, щемъ плетемъ, щете плетете, щатъ плетатъ.**

Или же ко всѣмъ лицамъ спрягаемаго глагола присоединяется **ще,** остающееся безъ измѣненія **ще плета, ще плетешъ** и т. д Наиболѣе употребительна эта послѣдняя форма Но кромѣ этихъ двухъ формъ могутъ быть еще двѣ съ присоединеніемъ **да: ща да плета; ще да плета.**

Будущее неопредѣленное, т е когда хотимъ сказать, что какое нибудь дѣйствіе можетъ случиться, имѣетъ двѣ формы: **ща писа,** или писаща, ща пи или **пишта, ща до** или **дошта,** ща зна, или **знашта.**

Будущее совершенное въ двухъ видахъ. 1) **ще съмъ писалъ;** 2) **ще бжда писалъ.**

Неопредѣленное наклоненіе въ болгарскомъ языкѣ утратилось и обычно замѣняется настоящимъ временемъ съ союзомъ да. напр **стига да ходишъ**, довольно ходить; **желая да се уча**, желаю учиться

Но все же сохранились остатки неопредѣленнаго наклоненія. Прежде всего сюда относятся указанные выше формы буд. врем., въ которыхъ **писа, пи, до, зна** стоятъ вмѣсто: **писати, пити, доити, знати** и т н.

Затѣмъ то же бываетъ при описательномъ выраженіи повелительнаго наклоненія съ помощью **не дей, не дейте, не мой, не мойте**, напр. **не дей ходи, пи, я, приказва**. Съ глаголами совершеннаго вида такого соединенія не происходитъ Наконецъ, еще при глаголѣ **мога**: **нѝшто не мо́га ти каза́**, да и пр.; **едно́ мо́га ти напра́ви са́мо ако мо́жешъ устоя́ на ду́мата си.—Сно́пето мога запали, ала сѣното не мога.**

Въ нѣкоторыхъ говорахъ встрѣчаются случаи употребленія полной формы неопредѣленнаго наклоненія, напр. въ шуменскомъ: **знати, познати.**

Полныя формы неопредѣл встрѣчаются иногда въ народныхъ пѣсняхъ, записанныхъ въ Западной Болгаріи

Наиболѣе употребительными считаются, однако, такія формы: какъ **чуть, познать, видѣть Не би го чуть, да говори**, т. е. не было слышно, что онъ говоритъ **Не би видѣть, какъ дойде**, т е. не было видно, какъ онъ пришелъ **Не лице, ни очи, ни уста познать**, не узнать ни лица и т д

Причастія дѣепричастія. Въ литературномъ языкѣ нерѣдко можно встрѣтить чуждыя народному языку причастныя формы наст врем Ихъ образованіе у различныхъ писателей нерѣдко бываетъ неодинаково, что конечно объясняется искусственностію вводимыхъ формъ: вълци **дебнящи** въ мракътъ Славейковъ Епич П, **пируващите**, Азъ гледахъ го **ликуващъ**, гордъ; **ридаящи** те неяха, почива той **незнаящий** въ живота; **бъдащите** дни, рай **цветущъ**, гарвани, **прелитащи** изъ мракътъ. У Вазова: Азъ чувамъ тѣхний **тържествующъ** ревъ Подъ нашето небе, и съ рѣчь отъ ядъ **пламтяща**, нека сѣпне **спящий** тежъкъ сънь, Въ градъ прѣстоленъ **шумящъ**, Тамъ бий пулса **трептящъ** На единъ цѣлъ народъ, **блѣстящъ**, като зорница. У Вазова же въ романѣ Светославъ Гертеръ Климна привѣтливо на **кланяющето се** множество, **растящето** и опасно влияние; ордитѣ на **тържествующий** Ивайла, **сладата пасящи, плачущата** жена, съ **плачущъ** гласъ. У К. Христова: **алчущи** за зрѣлища, очи, всѫдѣ ще срѣщнешъ,

ти мазника **вездесѫщъ**, безумна, **ридаеща** сі анъ, **огнедишащи** слова, **летещата** съ огънь кола, **блудящий** огънь, **ясновидещъ** взоръ У Яворова· **молящия** кликъ, тиранинъ **бѣснѣещъ**, **брѫмчащи** рой пчелици, баща, **ласкаещъ** мила рожба, **цвѣтуща** рай долина, **скърбяща, гжетѣещъ** полумракъ, **любящо сърце**

Какъ можно видѣть изъ приведенныхъ примѣровъ, причастныя формы нерѣдко взяты цѣликомъ изъ русскаго яз Стоящія съ ними въ ближайшей связи дѣепричастія заимствуются изъ извѣстной группы македонскихъ говоровъ съ окончаніемъ **ки**

Это придаетъ языку поразительную пестроту и однако и эти формы рядомъ съ первыми находимъ въ послѣднее время у самыхъ лучшихъ болгарскихъ писателей· **благодарейки** Бога Вазовъ въ романѣ Светославъ Тертеръ, **заплашвайки**, пугая отъ **заплашвамъ, надѣвайки се**, надѣясь отъ **надѣвамъ се, возяйки** возя отъ **возя, несмѣяйки** не смѣя, **стрѣляйки** стрѣляя, **държейки** держа, **имайки** имѣя Въ Видено и Чую София 1901 г. **викайки** крича, **показвайки** показывая, **пазяйки** храня, **велушвайки се, разгласявайки, бидейки** будучи, **слушайки, идяйки**

У Яворова: **улеснявайки** облегчая отъ **улеснявамъ, имайки прѣдъ видъ** имѣя въ виду, **разхождайки се** разгуливая

У П Славейкова: **завръщайки се** возвращаясь, **шепнейки** шепча, **пристѣпвайки** къмъ нея, погледъ отъ нея **не отвождайки** не отводя, **отивайки** уходя, презирайки светътъ П Тодорова въ „Идилии": **късайки** росната трева, щипля, **протягайки** дълги вратове, **замахвайки** насамъ-нататъкъ димящи ноздри, **поклащайки** глава.

Этой формѣ оказано предпочтеніе передъ формой съ окончаніемъ **ещъ**, которая встрѣчается въ восточныхъ говорахъ: **гледащец, ходещец, скакащец** и др Эти формы встрѣчаются въ сборникахъ Дамаскинахъ XVII в

Въ македонскихъ говорахъ въ свою очередь встрѣчаются формы съ другими окончаніями: **метеешти, гледаешти, бидейкюмъ, велейкюмъ, тулеещемъ се, играещемъ, свираещемъ, игращимица, бидештимица.**

Кромѣ прич прош. времени отъ основы неопредѣленнаго наклоненія есть еще причастныя формы отъ основы прош. несовершеннаго, которыя употребляются въ сложныхъ формахъ прошедшаго II: **болъ** и **бодялъ, носилъ** и **носялъ, писалъ** и **пишалъ, зналъ** и **знаялъ, бралъ** и **берялъ** и т. д.

Кога баба Цена **беряла** душа, нямало кой да я пази. П Тодоровъ Идилии А и керванджите сякашъ **сѫ знаели**, че Бойко ги гони іЬ. Той самичъкъ найдобре **знаялъ**, не е за насъ іЬ

Въ болгарскомъ языкѣ различаются три спряженія

1) Тѣ глаголы, у которыхъ во второмъ лицѣ един ч наст врем передъ окончаніемъ ш стоитъ е, въ третьемъ лицѣ эти глаголы оканчиваются на е напр **неса́, несе́шъ несе́, бера́, бере́шъ, бере, пи́ша, пи́шешъ, пи́ше, пия́, пие́шъ, пие́.**

2) Тѣ глаголы, у которыхъ во второмъ лицѣ единствен числа наст. врем передъ окончаніемъ ш стоитъ и; въ третьемъ лицѣ эти глаголы оканчиваются на и напр **мо́ля, мо́лишъ, моли, кро́я, кро́ишъ, крои, све́тя, све́тишъ, свети́.**

3) Тѣ глаголы, у которыхъ во второмъ лицѣ единств. числа наст времени передъ окончаніемъ ш стоитъ а; въ третьемъ лицѣ они оканчиваются на а, или на я, напр **бя́гамъ, бя́гашъ, бя́га, купу́вамъ, купу́вашъ, купу́ва, ва́лямъ, валяшъ, ва́ля.**

Первое спряженіе.

Настоящее время

Ед. число	Мн. число
1) неса	несемъ
2) несешъ	несете
3) несе	несатъ

Прошедшее несовершенное.

Ед. число	Мн. число
1) несѣхъ	несѣхме
2) несѣше	несѣхте
3) несѣше	несѣха

Аористъ.

Ед. число.	Мн. число
1) несохъ	несохме
2) несе	несохте
3) несе	несоха

Прошедшее совершенное **несълъ** съмъ, си и т. д.

Прош. несоверш. сложное: **несѣлъ съмъ** и т д.
Прежде прош **несълъ бѣхъ** и т д.

Давно прошедшее { 1) **несълъ съмъ билъ** и т. д
1) **несѣлъ съмъ билъ** и т д

Будущее.

Ед число	Мн. число
1) **ще (ща) неса**	**ще (щемъ) несемъ**
2) **ще (щешъ) несешъ**	**ще (щете) несете**
3) **ще несе**	**ще (щатъ) несатъ**

Будущее. { 1) **ща не, щемъ не** и т. д.
2) **неса ща**
Будущее. 3) **ще съмъ (бжда) несълъ.**

Повелительное наклоненіе.

Ед. число 2 лице **неси**
Мн. число 2 лице **несѣте.**
Условное наклоненіе, наст. вр. **несвамъ** и т. д. прошедшее несоверш. **несвах.** Или же **несълъ бихъ** и т. д, **щѣхъ да неса**

Причастіе 1) **несълъ, несла, несло** 2) **несялъ,** — **ла,** — **ло.** Страдат залога **несенъ.**

По этому образцу спрягаются во первыхъ глаголы перваго класса по дѣленію Миклошича, основы которыхъ оканчиваются на согласные зубные **д** и **т**, напр. **бода, плета** свистящие **з** и **с** напр. **лѣза, неса** губные **б** и **п** напр **греба, тепа**, гортанные **г к х** напр. **мога, пека, връха**, носовые **м** и **н**, напр. **зема, кълна**, плавные **л** и **р**, напр **меля, мра** и на гласный, напр. **бия, пия** и т. д.

Глаголы на гортанные могутъ имѣть въ первомъ лицѣ ед числа и въ третьемъ лицѣ множественнаго **ж** и **ч**, **можа, печа, връша, можатъ печатъ, вършатъ** подъ вліяніемъ тѣхъ формъ, въ которыхъ **г** и **к** переходятъ въ **ж** и **ч**, какъ то во второмъ и третьемъ ед. числа **можешъ, печешъ**, первомъ и второмъ множ. числа **можемъ, печемъ.**

Въ прош. несоверш. во всѣхъ лицахъ **можахъ, печахъ, вършахъ**; во второмъ и третьемъ лицѣ аориста, **пече.**

Въ повелительномъ наклонении болгарскія формы отличаются отъ церковнослав тѣмь, что вмѣсто **ц** въ нихъ **ч**: **печй печѐте, речй, речѐте**, но отъ **мога** въ сложныхъ глаголахъ употребляются двоякія формы **помози** и **поможи**

Въ западныхъ говорахъ употребительны причастныя формы **нелъ, нела, нело** вмѣсто **несълъ, несла, несло.** Также отъ **влѣза влелъ** вмѣсто **влѣзълъ.** Форма эта однако употребительна, повидимому, и въ восточно-болгарскихъ говорахъ. У Каравелова: **влялъ въ лозето** со ссылкой на Панагюрище. Форма **нелъ** совпадаетъ съ соотвѣтствующими сербскими формами **донео, донијо, донела, донијела.** Она объясняется изъ основы **нѣ**, сравни форму аориста **нѣсъ** въ церковнослав.

Вмѣсто **поіж** пою отъ **пѣти** по болгарски наст время **пѣя** Отъ **знати** настоящее употребительно въ двоякой формѣ не только **зная**, но и **знамъ.** Обѣ формы употребляются и въ литературномъ языкѣ.

Въ повелительномъ наклонении отъ глаголовъ, основа которыхъ оканчивается на гласный, вмѣсто **и й**, напр. **бий бийте, пий, пийте** и т. д

По этому образцу спрягаются также однократные, глаголы съ суффиксомъ **нж**, напр. **дигна, дигнешъ** и т д., **дигняхъ, дигнахъ, дигналъ съмъ, ща дигна; дигни, дигнете, дигнувамъ.**

Къ этимъ глаголамъ относится **стана, станахъ, станалъ**, послѣдния формы сдѣлались общераспространенными во всемъ восточно-болгарскомъ нарѣчии вмѣсто **стахъ, сталъ.**

Въ отдѣльныхъ народныхъ говорахъ сохранились и правильныя формы, напр. **остах** Панагюрище.

2) первая группа глаголовъ третьяго класса по дѣленію Миклошича, напр **говѣя, говѣешъ; говяхъ, говяше, говяхъ, говя; говялъ съмъ; ще говѣя, говѣй, говѣйте; говявамъ.**

3) вторая, третья и четвертая группы глаголовъ пятаго класса по дѣленію Миклошича, напр **пиша, пишешъ; пишахъ, пишеше; писахъ, писа, писалъ съмъ; ще пиша; пиши, пишете, писувамъ;—бера, берешъ; брахъ, браше; брахъ, бра; ще бера; бери, берете; берувамъ;—зѣя, зѣешъ; зѣяхъ, зѣяше; зѣяхъ, зѣя; ще зѣя; зей, зейте, зейвамъ.**

Отъ глаголовъ **ида, дойда, отида** и др. причастныя формы прошед. врем. образуются отъ корня **шъд**: **ишълъ, дошълъ, отишълъ.**

Второе спряженіе.

Настоящее время.

Ед. число	Мн число
1) моля	молимъ
2) молишъ	молите
3) моли	молятъ

Прошедшее несовершенное.

Ед число.	Мн число
1) моляхъ	моляхме
2) моляше	моляхте
3) моляше	моляха

Аористъ.

Ед число	Мн число
1) молихъ	молихме
2) моли	молихте
3) моли	молиха

Прошедшее совершенное

Молилъ съмъ и т. д

Прош несов. сложное молѣлъ съмъ и т. д.
Прежде прошедшее: молилъ бѣхъ и т. д

Давно прошедшее. { 1) молилъ съмъ билъ и т д
2) молѣлъ съмъ билъ и т д.

Будущее время.

Ед число	Мн. число
1) ще (ща) моля	ще (щемъ) молиме
2) ше (щешъ) молишъ	ще (щете) молите
3) ще моли	ще (щатъ) молятъ

Будущее 2 ща моли или моли ща и т д.
Будущее 3 ще съмъ (бѫда) молилъ и т. д.

Повелительное наклоненіе.

Единств число 2 лицо **моли́**
Множеств. число 2 лицо **моле́те**

Условное наклоненіе.

Наст. время **молювамъ** и т. д Прош. несоверш **молювахъ.** Или же **молилъ бихъ** и т. д. **щѣхъ да моля** и т д
Прич 1) **молилъ** 2) **молѣлъ** Страдат залога **моленъ.**
Во второмъ лицѣ множеств числа повелительнаго наклоненія **е** явилось подъ вліяніемъ глаголовъ перваго спряженія, каковы **неса, несете** и др. Въ нѣкоторыхъ мѣстностяхъ вмѣсто окончаній **и, ете** употребительны **й, йте: крой, кройте** отъ **кроя,** крою **пой, пойте** отъ **поя** пою.
По этому образцу спрягаются глаголы третьяго класса второй группы по дѣленію Миклошича, напр **горя́, гори́мъ, горя́хъ, горе́ше; горя́хъ, горя́; горя́лъ съмъ; ще горя́; гори́, гори́те** Отъ глагола видѣть **видя,** повелительное **вижъ, вижте** выговаривается. **вишъ, виште;** ср. церковнослав **виждь,** но **видите.**

Третье спряженіе.

Настоящее время.

Ед число.	Мн число
1) **карамъ**	**караме**
2) **карашъ**	**карате**
3) **кара**	**каратъ**

Прошедшее несовершенное.

Ед число	Мн число.
1) **ка́рахъ**	**ка́рахме**
2) **ка́раше**	**ка́рахте**
3) **ка́раше**	**ка́раха**

Аористъ.

Ед. число.	Мн число.
1) **кара́хъ**	**кара́хме**

2) кара́	кара́хте
3) кара́	кара́ха

Прошедшее совершенное.

Кара́лъ съмъ и т. д.
Прош несов. сложное: **кара́лъ съмъ** и т. д.
Прежде прошедшее **кара́лъ бѣхъ** и т д

Давно прошедшее { 1) **кара́лъ съмъ билъ** и т д
2) **ка́ралъ съмъ билъ** и т. д.

Будущее время.

Ед. число.	Мн. число.
1) **ще (ща) карамъ**	**ще (щемъ) караме**
2) **ще (щешъ) карашъ**	**ще (щете) карате**
3) **ще кара**	**ще (щатъ) каратъ**

Будущее 2 **ща кара** или **караща** и т. д.
Будущее 3 **ще съмъ (бъда) каралъ.**

Повелительное наклоненіе.

Ед. число 2 лице **карай**. Мн. число 2 лице **карайте**.
Условное наклоненіе Наст. вр. **карвамъ**. Прош. несов. **щѣхъ да карвамъ.**
Прич. прош. 1) **кара́лъ**, 2) **ка́ралъ**
Настоящее время въ этихъ глаголахъ должно было бы имѣть окончаніе **ая, ѣя,** какъ въ церковнослав. **дѣлаѭ** но только нѣкоторые глаголы имѣютъ это старое окончаніе, напр **копа́я, игра́я, вѣнча́я** (вѣнчаю).
По образцу этихъ глаголовъ спрягаются всѣ многочисленные глаголы шестого класса по дѣленію Миклошича съ окончаніями **увамъ, ѣвамъ, вамъ,** напр. **купувамъ, купувамъ.**

Вспомогательный глаголъ **съмъ** сохранилъ слѣдующія формы.

Настоящее время.

Ед. число.	Мн число.
1) **съмъ**	**сме**
2) **си**	**сте**
3) **е**	**сѫ**

Прошедшее несовершенное.

Ед число.	Мн число.
1) бѣхъ	бѣхме
2) бѣше	бѣхте
3) бѣше	бѣха

Аористъ.

Ед число	Мн. число
1) бѣхъ	бѣхме
2) бѣ	бѣхте
3) бѣ	бѣха

Прич прош. **билъ.**

Прошедшее совершенное.

Ед. число.	Мн. число
1) билъ съмъ	били еме
2) билъ си	били сте
3) билъ е	били сѫ

Прежде прошедшее.

Ед число.	Мн. число
1) билъ бѣхъ	били бѣхме
2) билъ бѣше	били бѣхте
3) билъ бѣше	били бѣха

Будущее.

1) **ще бжда** и т д.
2) **бища** и т. д.
3) **ще бжда билъ.**

Повелительное наклоненіе.

Единственное число **бжди**
Множеств число **бждете.**

Условное наклоненіе.

Настоящее время.

Ед. число.	Мн. число.
1) бивамъ	биваме
2) бивашъ	бивате
3) бива	бивать

Прошедшее несовершенное.

Ед. число	Мн число.
1) бивахъ	бивахме
2) биваше	бивахте
3) биваше	бивахха

Прошедшее время.

Ед. число		Мн число.	
1)			бихме
2) билъ, ла, ло	би́хъ / би	били	бихте
3)	би		биха

Настоящее время.

(съ да или ако)

Ед число	Мн. число.
1) бжда	бждемъ
2) бждешъ	бждете
3) бжде	бждатъ

Прошедшее несовершенное.

Ед число.	Мн число
1) бждѣхъ	бждѣхме
2) бждѣше	бждѣхте
3) бждѣше	бждѣха

Прошедшее несовершенное сложное **бждѣлъ съмъ** и т. д.

ямъ.

Настоящее время.

Ед число.	Мн. число.
1) ямъ	едемъ
2) едешъ	едете
3) еде	ядатъ

Настоящее условное.

ядамъ, ядвамъ.

Повелительное наклоненіе.

ешъ еште

Остальныя формы образуются отъ основы дя аор. ядохъ, яде и т. д. прош. сов. ялъ съмъ.

дамъ, несов. давамъ даю.

Ед. число.	Мн. число.
1) дамъ	дадемъ
2) дадешъ	дадете
3) даде	дадатъ

Повелительное наклоненіе.

дай, дайте.

Остальныя формы образуются отъ основы дад; аор. дадохъ.

Синтаксисъ.

Опущеніе подлежащаго и сказуемаго. Когда подлежащимъ бываетъ личное мѣстоименіе, оно можетъ быть опущено, потому что оно само собою ясно по глагольной формѣ. — **Чета бързо.**— Що **чинишъ**? — **Остани** тука. — **Не мога** оста. — **Имате** ли други гости? **Нѣмаме** гости.

Но мѣстоименія остаются, если на нихъ именно въ предложеніи падаетъ логическое удареніе.

Тая книга не съмъ я написалъ **азъ**. — **Вие** ли сте прочути М.?—Да, **ний** сме!—**Азъ** ти казвамъ, **ти** мене вѣрвай.—**Ти** ли си, Райке? **Азъ** съмъ, Ненко.

Сказуемое можетъ быть опущено, когда оно само собою ясно и можетъ быть угадано по смыслу.

Работно време.—Но предъ нея цяла недоизпита чаша още.—Ведра нощь приспива затихнало село. Ни ромонъ, нито птичка.—Орись!—Никой птичи гласъ; никое цвъртѣние. Тазъ година съ булка, до година съ люлка. Вазовъ. Свет. Тертеръ.

Въ безличныхъ предложеніяхъ сказуемое можетъ быть выражено или безличнымъ глаголомъ, или 3 лицомъ множеств числа, или возвратнымъ глаголомъ въ 3 л ед числа, или же вторымъ лицомъ наст. врем ед ч

Зазори се.—Здрачи се —Отвънъ **ръмеше.**—Още не **е захванало да се смръква.**—На околъ **се стъмняваше.—Тихо.**—Въ ливадите още **се тъмнее.** — Тамъ, отатъкъ въ кръчмата **пеятъ.** — **Помрачня** му предъ очи —**Додея** ми вече, майко —Тежко, брате, **се живѣе.**—Тжжно ми й, дѣдо, жално ми й —Не **пѣй** ми **се,** не **смѣй** ми **се** — Че де **се е чуло, видяло** кръстникъ кумица да люби. — Отъ Бога и отъ света Богородица така **било писано.**— Вътре **пълно** съ селени **Хрипашъ, скачашъ**—и **не можешъ да са наскачашъ.** Влайковъ.

Согласованіе главныхъ частей предложенія.

При двухъ и болѣе подлежащихъ сказуемое ставится во множеств. числѣ: **Тейко и мама** отколѣ **гниятъ** въ гробътъ Вазовъ Руска Отъ толкози челядь **единъ синъ и една дъщеря** еж имъ **останали** всичко и **той и баба Добровица трепераха** надъ тяхъ П. Тодоровъ Идилии **Старата черкова и старият боръ паднжхж** подъ ударитѣ на сждбата Вазовъ Подъ игото. **Ступанина** и **цялата** му **челядь** сега **бяха напрегнали** и сетни сили да приберѫтъ класовете. П Тодоровъ Идилии. Той, който падне въ бой за свобода, Той не умира· него **жалѣятъ Земя** и **небе, звѣръ** и **природа.** Ботевъ.

Но и при двухъ и нѣсколькихъ подлежащихъ сказуемое иногда остается въ единственномъ числѣ

Огънь и **пожаръ се готви.** Вазовъ. Подъ игото **Лъжа и робство** На тая пуста земя **царува** Ботевъ **День и нощь** вѣчно тукъ **прѣминува** іЬ На Бойча му **е** душа и **святъ** въ полето П. Тодоровъ. Идилии. Пѣйке ле, ружо въ градина, Твоето ситне **плетене** И мойто често **ходене,** Давно **не бжде** залудо. Вазовъ Подъ игото. Вечъ **брѣгъ се** не **вижда,** ни **облакъ,** ни **суша.** Вазовъ Италия. Изведнажъ нѣкакъвъ **викъ** и **тропотъ прѣкъсна** думитѣ на говорящий. Вазовъ Немили не драги **Младость** и **надѣжда вѣяше** отъ юношеското лице на дякона. Вазовъ. Подъ игото. А **хареsваше** му **се** Търново и България Вазовъ. Свет. Тертеръ Смутнята и ужасътъ **растеше.** іЬ. Ката година по Димитровъ день **мало** и **голямо отива** съ бръшлянъ и здравецъ на черкова П Тодоровъ. Идилии. **Старо и мало бѣше се заловило** за работа. Вазовъ Подъ игото. По ливади запасени конье заклатиха главн, сякашъ и тямъ додея и трева и широко поле. П. Тодоровъ. Идилии.

При **единъ другъ** сказуемое ставится во множеств числѣ Какъ мълкомъ **се поглеждатъ** единъ другъ! П. Тодоровъ. Идилии. Като на пукъ, следъ него **тръгнаха една по друга** весть.

Если подлежащее въ именит. пад. соединяется съ другимъ существительнымъ предлогомъ **съ,** то сказуемое можетъ стоять во множеств. числѣ **Пловдивъ съ Пазарджишко се готвятъ** Подъ игото **Спогледаха баба Добревица съ снаха** си П. Тодоровъ. Идилии Единъ съчки за огъня носи, други котле съ вода, а **трети съ Бойка хванали** няколко мрени и раци по долътъ іb За какво грижа ще бере?—приказваха си на страна дрипавия **овчарь съ епитропа.** іb. Слѣдъ черкова ще обѣдва у лелини си; послѣ **ще си показватъ и пораеправятъ съ уйчо** си за нивето и за ливадето. Влайковъ. Послѣ Смилецъ и тя излѣзоха изъ черква Вазовъ Свет. Тертеръ Забравихме се съ родове, **кумъ** се **съ кръстникъ** не **познаватъ.** Н. Козловъ. Хайдутъ Сидеръ.

Также и при другихъ предлогахъ: Възъ проголени стърнища **лягатъ ръкойка следъ ръкойка.** П. Тодоровъ Идилии

При существ. собирательныхъ сказуемое ставится большею частію въ единственномъ числѣ **Тълпата утихна.** Вазовъ. Свет. Тертеръ. **Стражата** ме **гони** іb. Тая нощь **тръгва** една Светославова **войска** отъ около хилядо души. іb **Народътъ испитваше** луда радость іb Една **шумна дружина се зададе** отъ тамъ. Вазовъ. Подъ игото. Първитѣ пѣтли пропѣхж и **малката дружина остави** пусното село іb Отъ трима **дружината** сега **се умножи** на петима. іb **Дружина тръгва, отива.** Ботевъ. Днесъ **тръгва първата дружина** доброволци, около двайсетъ души Вазовъ Хжшове. И **тръгна стадо** съ агнета дребни Ботевъ. Сичката ми **челядь полудѣла.** Вазовъ Подъ игото

Рѣже въ этихъ случаяхъ встрѣчаемъ множеств число.

Влѣзлиятъ народъ, между който имаше стотина жени, **навалиха** се около княза. Вазовъ. Свет. Тертеръ. **Една дружина** отъ болѣрски моми гледаха хорото отъ сѣнката на горага іb.

Но при собирательныхъ именахъ, каковы **братя, дѣца** ставится множеств число, конечно, уже и потому, что они служатъ для обозначенія множеств. числа отъ существ братъ, дѣте. **Братята** ти и двонца **Полежаха** па **изгниха Отровени** въвъ тъмница Ботевъ. **Дѣцата играятъ**

Также при именахъ собирательныхъ, означающихъ совокупность лицъ;

И женорята и дѣчурлигата доръ сѣдатъ и стават сѣ съ такива разговори. Вазовъ Подъ игото **Турчата** бѣснуватъ въ България Вазовъ. Хѫшове.

При именахъ собирательныхъ въ соединении съ допълненіемъ во множеств числѣ сказуемое ставится или во множеств числѣ, или же въ единств

Въ тъмнината **се мѣрнаха купъ конници.** Вазовъ Свет Тертерь До бай Марка, до старата му майка и до стопанката му сѣдѣхѫ около трапезата **роякъ дѣца голѣми и малки** Вазовъ Подъ игото. **Роякъ апостоли и проповѣдници кръстосвахѫ** планини и полета. ib **Порой сълзи се излѣхѫ** изъ очитѣ и ib И по цялъ день **орлякъ птички,** избранъ хоръ, му **веселятъ** сърцето. П. Тодоровъ. Идилии Момчета, момичета, **цялъ орлякъ деца, подскачатъ** и **пеятъ** ib А нагатъкъ по тесния друмъ се съзиратъ белите кумини на къмъ където **се е повлякалъ цялъ керванъ коля съ снопе.** ib И на сутриньта **керванъ облаци едва се подйе** отъ източните върщини на надолу. ib Далеко надъ дъбравите като лекъ облакъ **се емна орлекъ гълъби.** ib. Черъ **облакъ гарвани прелетя** надъ долината ib.

При именахъ числительныхъ сказуемое ставится во множественномъ числѣ:

А сега **са шесть** (копачки) и малко кѫсничко **отидоха.** Влайковъ Въ Търново остаха само **триста конника** и **около четири стотинъ души,** пръснати изъ градскитѣ и околни крѣпости. Вазовъ. Свет. Тертеръ Дойде ни извѣстие, че **хилядо мои конници сѫ пристигнали** при малки Никополъ ib Отколя **сѫ минали единайсетъ години** П. Тодоровъ. Идилии Наоколо ни обѣдватъ около **стотина души.** Ал Константиновъ. До Чикаго.

При числительныхъ **двама, двамина, петима, петмина, двоица, троица** и др, также при словахъ **мнозина, малцина, нѣколцина, повечето** и др сказуемое обычно ставится во множеств. числѣ: **Двамата** приятели **изминѫхѫ** нѣколко тъмни улици мълчишката Вазовъ Подъ игото **Мнозина** отъ тѣхъ **се взирахѫ** сега на истокъ, въ подножието на синея, дѣто **вървѣхѫ трима** человѣци ib **Четворицата,** видишъ ли ги? **сѫ пуетнати** прѣди единъ мѣсецъ изъ затвора въ Брапла, дѣто **лежахѫ** цѣли три години Вазовъ. Хѫшове А **шестимата** глухонѣми падатъ отъ смѣхъ **Останаха** още **десетина минути** до тръгването на трена Бай Ганю **Малцина запазвахѫ** присѫтствие на духа. Вазовъ. Подъ игото Много много **мълвѣхѫ нѣколцина** ib. И макаръ че всичкитѣ хора въ очитѣ му се кланяха — ама задн него **колцина коцлина** го **пеуваха** и **кълнѣха.** Влайковъ. **Нѣ-**

колко червени прѣпорци се развѣвахѫ Вазовъ Подъ игото **Повечето бѣхѫ** по рѫкави и елеци ib И **нѣколко** души **се спустнахѫ** ib Само **петима шестима** души още остаяхѫ и продължавахѫ пьня ib.

Гораздо рѣже такіе примѣры. Стойте извика той, като видѣ, че **мнозина** не ги **сдържаше** и **излѣзохѫ** пакъ Вазовъ Подъ игото

При формахъ двойственнаго числа сказуемое ставится во множественномъ числѣ. **Два реда** татарски велможи **сѣдѣха** прѣдъ него Вазовъ. Свет Тертеръ Тамъ **се появиха** двама **человѣка** ib Нѣколко **войника гледаха** втрещени на патриарха ib **Нѣколко гласа** извикахѫ. — Надъ легналата трева отстрана, дето пощува овчаря, **се изправиха неподвижни два мака.** П. Тодоровъ Идилии. Четиритѣ крушума стоятъ. Вазовъ. Подъ игото

При флексіи **а** двойственнаго числа существ муж р. прилагательное стоитъ въ формѣ множеств. числа, иначе, чѣмъ въ серб яз., гдѣ въ этомъ случаѣ не только прилагат, но даже и причастія имѣютъ окончаніе **а**

Между двата **съсѣдни** града **сѫществуваше** старо съперничество Вазовъ. Нова земя Двамата ми **вѣрни** сина Ботевъ Двата **мѣдни** свѣтилника Вазовъ. Свет. Тертеръ. Два **черни** коня ib Два славея **сиви.** Каравеловъ.

Когда подлежащее стоитъ въ разныхъ числахъ, то сказуемое можетъ быть согласовано съ ближайшимъ **Не стигаше кръвь** и хиляди човѣшки жертви. Вазовъ Подъ игото Тамъ **бѣше Елена** и други жени отъ харема Вазовъ Светосл Тертеръ **Минѫ се часъ,** два. Вазовъ Подъ игото Ни **слънцето,** ни **шумътъ,** ни **минувачитѣ,** ни **животътъ,** който закипѣ около му, не го **заинтересува** ib Запѣй ми дѣвойко, на жалость, Какъ **гинатъ сили** и младость Ботевъ

Когда два подлежащихъ стоятъ въ разныхъ лицахъ, то сказуемое ставится во множеств. числѣ, а первому лицу отдается предпочтеніе передъ вторымъ, второму передъ третьимъ.

Както се види **азъ** и **ти** само **остаяме** тука вѣрни хора на царя. Вазовъ Подъ игото Ахъ господа, много нѣщо **изгубихте** въ Огнянова и **вие** и България. ib.

Сказуемое во множеств. числѣ въ литературномъ языкѣ ставится при обращеніи къ лицу, съ которымъ говорятъ·

Лалке, какъ **сте**? Подъ игото Гинке, **пращахте** ли на Пловдивъ за докторъ? ib.—**Благословете,** дѣдо попе! ib.

Вмѣсто множеств. числа стоитъ единств число въ среднемъ родѣ въ выраженіяхъ **живо, здраво:** Надѣвамъ се, че **сте живо и здраво** въ кжщи, и жена ви не болѣдува веке Вазовъ Подъ игото.

При существ муж. и жен. рода прилагат. или причастіе сказуемаго можетъ стоять въ среднемъ родѣ.

Часътъ е **блиско.** Снѣгъ го е **завѣяло**! Его занесло снѣгомъ. Тукъ **имало** погрѣшка.—Консуле, прощавай за труда, **грѣшка станжло.** — Ахъ, то **било** угорѣлъ букъ — **Полунощь** трѣбва **да е минало.**—„**Добро вечерь,** бае Ненко!“

Употребленіе падежей.

Родительный и дательный падежи въ болгар. яз большею частію выражаются съ помощію предлога **на.**

Вмѣсто родит. над. На срѣща, прѣзъ дола, стърчеше черния обликъ **на** бърдото Гарванъ. Вазовъ Свет. Тертеръ. Светославъ бѣше сега съюзникъ **на** хана. іЬ Панорамата **на** столицата бѣше чудесна. іЬ Азъ ще отърва Славка въ дъното **на** пъкала. іЬ Сега бѣше края **на** януарий 1294 год. іЬ.

Вмѣсто дат. пад Земете тоя свѣтъ азъ давамъ го **на васъ**! Вазовъ. Поля и гори. И **на** щерка си говори. Вазовъ. Поеми **На** овцете е легко. П Тодоровъ Идилии **Ня** майка ти едно време се примолихъ да ми даде туй повясмо. іЬ. **На** момитѣ не казувамъ, Що мечтая мълчишкомъ. Вазовъ. Поля и гори

Творительный падежъ нерѣдко передается съ помощью предлога **съ**.

Черното було на облацитѣ засѣняше **съ** дълбокъ мракъ спящата столица. Вазовъ. Свет. Тертеръ. Като видѣ Светослава, упорити старецъ го устрѣли **съ** гнѣвни очи. іЬ. За какво чело да кичи **Съ** цвѣте, **съ** карамфили? Вазовъ. Поеми. Само майка й надъ нея **Тжжно** се навожда. **Съ** думи тя я люто мъмри И **съ** ржка я гали. іЬ. Плѣсна **съ** ржцѣ стара майка іЬ. Зачуха се тънки мелодични звукове, пълни **съ** таинственна тжга Вазовъ. Свет Тертеръ.

При сравнительной степени вмѣсто родительнаго падежа дополненіе съ предлогомъ **отъ:**

За топло, далъ Господь, **отъ царя** сме по́богати.—Азъ знамь всичко това, и **по́-добрѣ отъ Кириака.** И тя ме обича, или, по́добрѣ, **по́ й се нравиж отъ Стефчова.**—Нѣма по́голѣма радость

за мене, старъ хжшъ, **отъ колкото** да се напрашъ мéжду вази, свои братия

При глаголахъ **боя се, срамувамъ се, свѣнявамъ се, плаша се, пазя се** ставится дополненіе съ предлогомъ **отъ**. Напр Но веднага **се засрами** самъ **отъ себе си.** Вазовъ подъ игото. Туркия **се не бои отъ тѣхъ** ib **Пази се отъ зло,** като **отъ** огънъ и змия. Послов

Дат пад лица ставится при многихъ непереходныхъ глаголахъ, каковы: **помагамъ, служа, вѣрвавмъ, завиждамъ** и др, при возвратныхъ глаголахъ: **моля се, радвамъ се,чудя се, надѣя се** и др При этомъ въ нѣкоторыхъ случаяхъ дат пад. стоитъ вмѣсто винит пад безъ предлога, или съ предлогомъ **на**. Напр Азъ трѣба да **му** благодаря, сега **ти** честитя, благодаря **ти**.—Ти не бива да **му** се сърдишъ.—Какви моми и хубави и имотни **му** се надяваха —Единъ подвигъ ще **ти** искамъ.—Смилецъ **му** терпеше —Въ связи съ этимъ встрѣчаются и такіе примѣры, гдѣ вм. дат пад. стоитъ вин съ предлогомъ **на**, какъ общая замѣна дат. пад Благодарѣте **на** мене

Дательный падежъ въ народномъ яз. иногда употребляется для обозначенія принадлежности: **Стояну** баща побѣгна. Но отъ существительныхъ примѣры такого употребленія рѣдки. Вмѣсто дат пад обычно въ этомъ случаѣ стоитъ прилагательное. Стояновъ баща побѣгна А еще въ XVII—XVIII в. въ народномъ языкѣ Дамаскиновъ примѣры дат. пад въ этомъ значеніи были очень часты.

Что же касается краткихъ мѣстоименныхъ формъ то онѣ постоянно употребляются въ этомъ значеніи рядомъ съ соотвѣтствующими мѣстоименіями притяжательными.

Душата **ми** въ огънь тлѣе Ботевъ —Бойко не можеше да повярва самъ на очите **си**.—Не ме ли познавашъ! Майка **ти**!— Нивите **му**, ливади, лозя око ги не хваща—Петь дѣца **имъ** са живи —Вратата **имъ** са отворени за всѣкиго –Малко ли кладенци и стублици има изъ полето **ни**.—

Дат. пад. **си** употребляется при глаголахъ въ значеніи dativus ethicus. Самичъкъ е билъ, ще **си** остане самичъкъ пакъ. Обикналъ си е самотията. П. Тодоровъ. Идилии. Моя умъ **си** е на място. ib. Да **си** вървимъ ib

Вмѣсто нашего родит пад стоитъ имен. вин въ такихъ примѣрахъ, каковы: **роякъ дѣца, капки дъждъ, шъпа народъ, ку-**

пове гости, хилядо години, нанизъ дребни жълтици, късче бѣла книга, чаша вино, джубе кафявъ цвѣтъ, кола брашно, ока череши, стадо овци, два деня пътъ.

Винит. пад. стоитъ при опредѣлении мѣры, протяженія, тяжести, стоимости, времени, причемъ у насъ въ этихъ случаяхъ или винит., или же съ предлогомъ въ. Напр **Педя** човѣкъ, **лакътъ** брада.—Това тежи **две кила**.—Тази книга струва **единъ** левъ.—**Три години** вече селени не сж го виждали —**Тази пролѣть**.—**Нея нощь** самодивите се къпели на вирътъ.—

Винительный падежъ отъ именъ личныхъ и мѣстоименій ставится послѣ нарѣчія **ето** и при восклицаніяхъ **ой, ей.**

Ето я пакъ жива, за бѣда Вазовъ **Ето ме**, вотъ я **Ето го**, видите ли го, българина; вотъ онъ Бай Ганю Донесохъ малко гюлово масло—**ей го** тука, въ дисагитѣ

Винительный падежъ ставится при сравненіи послѣ союза **като** Кой **като насъ**! Бай Ганю. Господъ да дава сила на такива юнаци, **като Славча**.—Вазовъ.

Послѣ существительныхъ **страхъ, срамъ, грѣхъ, грѣхота, грижа, еня, ядъ, гнѣвъ** а также при соотвѣтствующихъ глаголахъ ставится личное мѣстоименіе въ именит. пад въ краткой формѣ:

Страхъ го е да види каква кръвь.—Само едно **ме е страхъ**, я одного только боюсь. Какво? Не **те е срамъ**! Не стыдно тебѣ!—**Мене сърдцето ме боли** за България, тая бѣдна турска робиня Сердце мое болитъ за Болгарію и т. д Когато го повика майка му, отговори, че **го боли глава**.—Не бѣше ли **те грѣхота** отъ Бога —**Заболѣ ме** на сръдцето Вазовъ. Руска **Догрѣшава ме**, Боже прости, като гледамъ, че се мжчи така.—Но докторътъ малко **го** бѣше **еня**.

При отглагольныхъ существительныхъ можетъ стоять дополненіе въ винит пад., какъ и при глаголахъ, отъ которыхъ они произведены, напр: **Копане лозя, шиене риза, оране ниви** и т. д.

Употребленіе члена. Членъ не ставится: 1) При именахъ собственныхъ, будутъ ли то имена лицъ, мѣстъ, или другія Однако въ нѣкоторыхъ случаяхъ дѣлается исключеніе, напр **Дунавътъ, Босфоръ̀тъ, Балканътъ, Гердапътъ** (желѣзныя ворота), **Алпите, Карпатите, Пиринеите, Дарданелите** и др. Въ народ-

номъ яз. находимъ иногда членъ и при именахъ лицъ: **Петрето** и др., также при словахъ: **Българията, Русията**

2) При названіяхъ мѣсяцевъ, дней недѣли, праздниковъ, постовъ, напр. **Марта, Априлъ, срѣда, четвъртъкъ, Коледа, Водици, Велики пости** и др.

3) При названіяхъ странъ свѣта: **истокъ, западъ, северъ, югъ**

4) При именахъ сущ, которыя являются приложеніемъ къ собственнымъ именамъ, напр.. **градъ Търново, река Искъръ, планина Витошъ, княжество България, месецъ Марта** и др, при разнаго рода титулахъ напр: **министъръ Стоиловъ** и др., въ такихъ случаяхъ, какъ: **вѣстникъ Свобода, списание Мисъль** и др

5) При заглавіяхъ книгъ, газетъ и пр, напр. **Българска граматика, Зора, Хр. Ботевъ Съчинения** и т. д

6) При словахъ, обозначающихъ занятіе или предметъ, напр **учитель, професоръ по история** (**география**); **учебникъ по химия, (философия)** и др.

7) При именахъ существ, обозначающихъ родство, особенно, если при нихъ находится какое либо притяжательное мѣстоименіе, напр **братъ ми, жена ти** и т. д.

8) При названіяхъ болѣзней: **боленъ отъ треска, умрѣлъ отъ чума** и др.

9) При словахъ, означающихъ обилие или недостатокъ, каковы: **много, малко, има, нѣма, голѣма часть.**

10) Когда нѣсколько существит. соединяются союзомъ **и** и образуютъ логическое цѣлое; **и народъ и правителъство, той остави роднини и приятели, народъ и отечество** и др.

11) Когда опредѣляется время: получава 100 лева **на месецъ** излиза два пѫти **на седмица**, печели толкова **на година**; ходи 5 километра **на часъ**; но. **сега е два часътъ**

12) При устарѣвшихъ или обратившися въ пословицу выраженіяхъ, напр **рано пиле рано пѣе** и др.

13) Въ такихъ общихъ фразахъ, каковы напр. **имамъ месть, намирамъ средство; честь ми е, редъ ми е; въ същo време; по вѣра, по родъ**; стои **на чело**; дойде ми **на умъ**; отивамъ **на черква**, ходя **на училище**; подъ **название**, (**условие**).

14) Прилагат. цѣлъ употребляется обычно безъ члена цѣлъ свѣтъ го знае, цѣлъ день и цѣла нощь, цѣла година; но **сичкиятъ** Точно также: самъ той ми каза, самъ господъ знае *).

Когда при существительномъ стоитъ нѣсколько прилагатель-

---

*) Эти пункты указаны въ статьѣ проф Б. Цонева. Развитие и употрѣбление на членната форма въ български езикъ София 1895.

ныхъ, какъ опредѣленія, то только первое имѣетъ членную форму, остальныя члена не принимаютъ

Те се изправиха предъ **високия** дядовъ Добревъ вратникъ П. Тодоровъ. Идилии. И скоро горе подъ **бащината** му дълга стряха погледнаха два прозореца ib По **песъчливите** крайморски рътлини нищо се не мярка ib. Заедно съ развитие на **новия** държавенъ животъ растеше и столицата Вазовъ. **Широкото** му и румено, малко позагорѣло, лице показваше здрава младина. Влайковъ. **Дѣдовитѣ** Славчови копачки оставиха мотикитѣ ib. Неговиятъ милъ погледъ ib. Не е вече тя **напрѣдната** весела и безгрижна Райка ib. Тънкиятъ прохладенъ вѣтрецъ. ib. По заникъ слънце той мина **послѣднето** гористо бърдо. Вазовъ Св. Т. **Лошиятъ** неравенъ пѫть кривулеше въ полите на бърдото ib. **Старата** джбова гора глъхнеше вече подъ есенната си позлата ib

Изъ мѣстоименій только притяжателныя **мой, твой** и др **неговъ, тѣхенъ** и др., а также **самъ** и **всички** употребляются въ членной формѣ.

Прилагателныя имена въ болгарскомъ языкѣ иногда употребляются вмѣсто существительныхъ. Ѣште **татовитѣ** (т. е. дѣти) да порастете —Спи **бабината**, (т. е. спи внучка)— Огняновъ тичаше право къмъ **дѣдови Стойкови,** т е въ домъ дѣда Стойка.—Ами Неда? Защо не дойде тя. Какъ ще дойде, драгинко, тя свекърва ѝ не, я пуща у **майчини** си сама да отиде. П. Тодоровъ Идилии. **Момкови** и **момини** (т. е. свита жениха и невѣсты) ще си тръгватъ.—Наедно съ всички жънатъ дядови **Добреви** ib

Личныя мѣстоименія въ формахъ **мене, тебе** и др. ставятся, 1) когда на нихъ падаетъ особенное выраженіе: **тебе** викаха, а не **мене,** казаха тебе и мене и 2) при предлогахъ: **за мене,** при **тебе,** до **него,** къмъ **себе,** 3) въ началѣ предложенія; 4) при отвѣтѣ на вопросъ. Кого търсите? **Васъ.**

Но въ соединеніи съ многосложными предлогами ставится краткая форма: на преде, от заде, насреща, на около **ми, ти** и т. д.

Краткая форма можетъ стоять, если предложеніе начинается глагольной формой. Напр. речете **му.** Казахъ **Ви,** че ме не е търсилъ никой. Вазовъ. Подъ игото.

Когда при глаголѣ стоятъ двѣ формы мѣстоименія въ дат. и винит. пад., то на первомъ мѣстѣ стоитъ дат., на второмъ вин. пад.

Мѣстоименіе **себе** относится ко всѣмъ тремъ лицамъ. Однако встрѣчаются иногда вмѣсто него и мѣстоименія перваго и второго лица, что въ грамматикахъ не считается правильнымъ Такъ же точно и мѣстоименіе свой относится ко всѣмъ лицамъ. Азъ **не за мене си** извадихъ тия пари. Вазовъ. Подъ игото. Азъ и не нося револверъ **съ мене си** ıb

Мѣстоименныя формы могутъ стоять вдвойнѣ въ полной и краткой формѣ, какъ видно изъ слѣдующихъ примѣровъ. Що **ми** трѣбва **мене**?—**Мене ми** е се едно —Защо **ми** трѣбва **менъ тоя** праздникъ?—Та **тебъ** тамъ **ти** викатъ всичкитѣ едно друго име. – И **тебе** ще **ти** дойде нѣщо до главата.—**Ти менъ ми** не говори — За какво **й** бѣше **ней** тоя животъ?—**Нему му** не трѣбватъ пари.— Азъ **тѣмъ имъ** цалувамъ и ржцѣтѣ и краката.—Това **ни намъ** трѣбва да знайме.—Що **ни намъ** трѣбаше възстание!—**Мене ме** викатъ Иванъ Краличътъ —Ами и **тебе** нали **те** дирѭтъ.—**Тебе** пакъ щѣхѫ да **те** влачатъ.—**Насъ ни** колѭтъ и сечѭтъ и безъ да правимъ нѣщо —**Тебе те** гонѣхѫ? Да.—Кои **ви** пита **васъ**.— Видѣхъ **го** и **него**.—Азъ самъ **щѫ го** избавѭ него!—Скоро ще чуешъ ти по друга пѣсень и **неѭ** ще **ѭ** разберешъ. Доведете **ги** тука и тѣхъ.

Весьма любопытны примѣры постановки мѣстоименія **азъ** при дательномъ пад. перваго лица. **Азъ ми** мило само за Владка. — **Азъ** едно време **ми** се случи да идѫ въ Щипъ.—**Азъ ми** дойде на ума, че е скроена работата.

При именп существительномъ въ формѣ общаго пад. нерѣдко ставится еще мѣстоименная форма третьяго лица въ винительномъ падежѣ. **Хаджи Ровоама я** сърбѣше язика да каже откритието си. Вазовъ Подъ игото **Такова нѣщо** нито **го** хортувай, докторе ıb. **Рада я** нѣмаше ib Стоянка **я** нѣма тука. Вазовъ. Свет Тертеръ. Твойтѣ сълзи и въздишки Знамъ **ги** за кого **сѫ**. Вазовъ Поеми

Вмѣсто относителнаго мѣстоименія можетъ стоять **що** или **дѣто**: Питатъ ли ме дѣ земята **що** найлюба на свѣта? (гдѣ земля, которую) Вазовъ Азъ знамъ единъ чорбаджия, дѣто е разплакалъ много кѫщи.

Употребленіе глагольныхъ формъ.

Настоящее время отъ совершенныхъ глаголовъ употребляется 1) въ придаточныхъ предложеніяхъ въ значеніи буду-

щаго времени и 2) когда говорится о дѣйствіи происходящемъ постоянно по извѣстному правилу

Сѣднемъ си подъ върбата при дерето да си починемъ и да си поприкажеме; а дѣдо Танко ма **хване** съ старите си ръце за главата, **прегърне** ма и каже ми да легна на колѣното му, па **извади** гусліте изъ торбичката си и **захване** да пѣе. Каравеловъ А орелътъ сѣ се вписе **Плющне** дважъ трижъ крила, па пакъ ги **простре** неподвижни и черни въ въздуха. Вазовъ Подъ игото.

Прошедшія времена Въ болгар яз. различаются аористъ, прошедшее несовершенное; прошедшее совершенное двойное въ зависимости отъ сложенія съ причастіями, образованными отъ неопредѣленнаго наклоненія, или отъ основы прошедшаго несовершеннаго; прежде прошедшее по отношенію къ другому прошедшему; давно прошедшее двойное, какъ и прошедшее совершенное

Когда нужно передать, что какое либо дѣйствіе совершилось въ извѣстный опредѣленный промежутокъ времени, будетъ ли то цѣлый моментъ, или начало дѣйствія или конецъ его, тогда употребляется аористъ

Ненко **се поклони** и **цѣлуна** ржка уйчу си. Влайковъ. Снощи вечерь, мамо, азъ **отидохъ**, Азъ отидохъ, мамо, на чушмата; Тамъ **заварихъ**, мамо, малка мома. Азъ ѝ **рекохъ**, мамо· добро вечерь, Тя ми нищо, мамо, не **отрече**. На **се върнахъ**, мамо, у дома си, Па си **седнахъ**, мамо, да вечерямъ іb Говоръть **позамлъкна Чу се** веселъ смѣхъ и крѣхко кикотене іb Едри капки дъждъ **закапахж** рѣдко и тупахж като куршуми въ земята. Свѣткавица пакъ **излъкатуши** по гърба на Балкана и тозъ часъ подиръ нея гръмотевица съ гороломна сила **заскача, затрѣщѣ** на небето, като че ще го провали Силенъ дъждъ рукнж бѣскань отъ бѣсната вилица. Вазовъ. И цели три месеца капка дъждъ не **капна**. Подъ слънчевия пекъ земята **се пропука** П Тодоровъ Идилии **Повея** вечерника, **потъна** въ сянка долътъ іb. **Тръгнаха** сватове изъ село, **дигнаха се** свадби; найподиръ и Неда подъ венчило **отиде** іb Смилецъ бавно **мина** край хорото, **погледа** го тихо съ тая добра усмивка. Па **се запжти** къмъ гората и **исчезна** въ нея, сподиренъ отъ очитѣ на народа. Вазовъ Свет. Тертеръ.

Когда дѣйствіе, случившееся въ прошломъ, представляется длящимся или не окончившимся, безъ указанія предѣла его длительности, употребляется прошедшее несовершенное.

Въ тѣсното дворче **шумѣхж** смѣсени гласове Глъчката ра **стѣше** всѣка минута. Вазовъ Подъ игото Заедно съ тъмнината **въцаряваше се** и тишината. Само гръмотътъ на планинскитѣ

водопади **испълняше** самотнята. Сегисътогисъ вѣтрецъ **донасяше** отдалечено дрънкание на звънци на закъснѣли стада ıb Дѣдо Иерогей **доживѣваше** послѣднитѣ дни на дълголѣтния си животъ тихо, просто. Всѣка зарань той **правеше** тука расходка и **гълташе** свѣжия планински въздухъ и **се радваше,** като дѣте, на слънцето и небето ıb.

Прошедшее несовершенное отъ глаголовъ совершеннаго вида употребляется въ тѣхъ же случаяхъ, какъ и форма наст. времени тѣхъ же глаголовъ.

А кой знае, може би въ тоя сжщи мигъ момчето стигаше до Бойча прѣзъ други пжть. Може би то да **заминеше** край самия Колча, да се засѣне до лакътя му, и Колчо да го не **усѣтеше.** Вазовъ Подъ игото „Белкимъ той вече си има“ си речеше тя често и не **доречеше** го и **въздъхнѣше** си издълбоко Влайковъ Янтрината клисура по онова врѣме бѣше опасно мѣсто за минуване, щомъ **зайдеше** слънцето Вазовъ. Свет. Тертеръ Ако го не **хваняхж,** като подозрителенъ, щѣхж да го утрепятъ като гявурина Вазовъ Подъ игото Ако Светославъ **успѣеше,** спчкитѣ надѣжди се осуетяватъ. Вазовъ Свет. Тертеръ Азъ бихъ желалъ да си **останяхъ** въ България ıb.

Когда безъ отношенія къ длительности какое либо дѣйствіе разсматривается вообще какъ прошедшее въ тотъ моментъ, когда о немъ идетъ рѣчь, когда употребляется прошедшее совершенное время Служащій при этомъ связкой глаголъ **съмъ** можетъ быть опущенъ Это время часто употребляется въ сказкахъ, басняхъ, историческихъ разсказахъ.

Виждъ, вѣтърътъ **е отворилъ** вратата, каза нѣкой грубъ гласъ въ тъмнината. Вазовъ. Подъ игото. Марко си увѣри, че нищо не **намѣрилъ** на двора, че, вѣроятно, нѣкоя котка или куче **е бутнжло** тувлитѣ, а глупавата Пена **надала** врѣва ıb. Ехъ, така зная азъ, отговори баба Иваница, и нази **еж** съ турци **плашили** ıb. Добрѣ, че не **е влѣзълъ** никой да ни обере ıb. Той опита съ молба да умилостиви душманитѣ. Агаларъ, смилете се за единъ болнавъ съ стари кокали човѣкъ. **Капнжлъ съмъ** отъ работа днесъ Оставете ме да си легнж ıb Дѣка сега, дѣдо, да прѣнощувамъ Ела да идемъ въ манастиря при дякона Викентия. Колко добрини **е правилъ** той на такива човѣци ıb И сѣ му се чини Ненку, че дѣдо Славчо не му **е отказалъ.** Влайковъ. А Ненко, клетника! Изпърво той си помисли, че наистина дѣдо славчо **е казалъ,** че Райка е още малка ıb Знаешъ ли азъ защо **съмъ дошла,** бае Славчо? ıb. Та па си думамъ на ума: „Вижъ дѣдо Господъ какъ си знае, какво прави Нѣкому **далъ** на старость челядь, да го гледа, пъкъ нѣкому далъ здраве и

сила като на младъ ıЬ Ела поседни, стрино Джуровице, та си почини Сполай ти, че не **си** ни **забуравила** ıЬ Дѣ се забави, Райке?

Дѣдо ıи **се е прибралъ,** ıрѣбва да се слага вечеря, а тебъ те още нѣма ıЬ. Тамамъ **се е исприбралъ** вече всичкиятъ свѣтъ отъ полето; мѣсечинката **е лъснала** надъ баиря, да и се не нагледашъ и не нарадвашъ, всичко **се укротило** и **притаило,** сѣкашъ, че хората **са** вече **заспале,** уморени отъ днещнята работа. ıЬ И Григоръ̀тъ расказа, какъ мълния **гръмнжла** надъ ıлавитѣ имъ, **запалила** единъ орѣхъ, **утрѣпала** петдесеть овци и откъснжла опашката на дорястия му конь Вазовъ. Подъ игото

Когда прошедшимъ временемъ обозначается длительность или незаконченность дѣйствія, случившагося ранѣе настоящаго времени, употребляется прошедшее несовершенное сложное изъ глаголъ **съмъ** и прич прош несовершеннаго времени.

Кадиятъ извади книжата и ме пита: ıвои ли **сж** тия книги? Не ги познавамъ А какъ **сж** въ твоя джебъ? Моя ржка не ги **е туряла** Вазовъ Подъ игоıо Само Неда нийде се не мярка Може и да е тукъ. Изъ пътя колко тумби настигаха, хора прижддаха отъ всяка долчина Може да **се е затуляла** нейде, но сега тя не мой му убягна. П Тодоровъ. Идилии По свадби и мени за утеха на момина мама пакъ той **свирялъ** ıЬ Кога баба Цена **беряла** душа нямало кой да я пази ıЬ.

Когда какое либо дѣйствіе совершилось въ прошедшемъ времени въ опредѣленный моментъ и ранѣе другого прошедшаго дѣйствія, употребляется прежде прошедшее время, сложное изъ глагола **бѣхъ** и прич прош. совершеннаго

Е. П прѣди двѣ недѣли **бѣше изсѣкълъ** цѣлата челядь въ село Иваново Вазовъ Подъ игоıо Той нищо не говорѣше Гласътъ му **се бѣше прекъсналъ** отъ бѣсъ. Вазовъ Не мили не драги Въ сжщий мигъ, при едно утихване на вѣтъра, чу се клепалото Христось **се бѣше родилъ** Вазовъ Въ Пиринъ. Овчарьтъ знаеше, тя го чака и отдалечъ **беше подйелъ** съ свирка волна пѣсень ıЬ. Сведе той погледъ къмъ Тунджа, която **се бе вече прибрала** въ бреговете си и сънливо се влачеше надолу ıЬ. Времето **отдавна бѣше истикало** старата мода съ чибуцитѣ които украсяваxж стѣните Вазовъ. Подъ игото Дъждътъ **бѣ прѣстанжлъ.** Гоститѣ наставахж да си пджтъ ıЬ Вратътъ му обливаше кръвь, която идеше отъ главата, защото Светославовия мечъ го **бѣ ударилъ** съ плоската си страна и на исплѣсъ. Вазовъ Свет. Тертеръ.

Когда какое либо дѣйствіе совершилось въ извѣстный про

межутокъ времени очень давно, употребляется давно прошедшее время, сложное изъ **съмъ билъ** и прич. прош. соверш спрягаемаго глагола. Если такое дѣйствіе имѣетъ характеръ длительности, или незаконченности, то употребляется та же глагольная форма съ прич. прош несоверш времени

Богоръ расправи какъ го е **билъ нагласилъ** Темиръ, съ куманеца и Мардохея, да убиятъ княза. Вазовъ Светославъ Терѣеръ. Догерманеца седеше единъ младъ парижанинъ. Той **билъималъ** нѣкаква си службица у единъ французки консулъ въ Канада, та види се събралъ нѣкоя пара, върналъ се въ Парижъ, пропухалъ ги до сантимъ и сега се връща пакъ въ Америка. Ал. Константиновъ До Чикаго. Той **билъ** участвувалъ въ софийското съзаклятие подъ Димитра Общий Вазовъ Подъ игото.

Будущія времена. Въ болгар яз. различаются три будущихъ. Когда хотимъ сказать, что какое либо дѣйствіе **дѣйствительно случится** въ будущемъ, то употребляется будущее опредѣленное въ 4-хъ видахъ, изъ которыхъ наиболѣе употребительны четвертый и первый.

Когда хотимъ сказать, что какое либо дѣйствіе случится въ будущемъ безъ увѣренности, дѣйствительно ли оно случится, или только можетъ случиться, тогда употребляется будущее второе

Да ще Господь! **Видѣ щемъ се** нѣкога.

Когда желаемъ сказать, что извѣстное дѣйствіе совершится прѣжде, чѣмъ другое, или предполагается, что совершится, употребляется будущее совершенное Напр Докѫдъ идешъ, той **ще е** (или: **ще бѫде**) **обѣдвалъ** вече. Илиевъ Спит До сега тѣ ще бѫдѫтъ сгигнѫли въ Пловдивъ іѣ

Повелительное наклоненіе.

Третьимъ лицомъ повелительнаго наклоненія въ соединеніи съ союзами **да, дано, нека** выражается пожеланіе, приказаніе, просьба

Да чува Господъ отъ такива като тебе Влайковъ. Дѣдо Господъ да ви благослови и **да** ви даде всичко добро! іѣ **Да** си живъ, синко! Вазовъ. Подъ игото. Да си жива, Райно! іѣ

Дано умре по-скоро; измѫчихме се! П. Яворовъ Не дѣй плака, чедо! Тя света Богородичка **давно** му обърне сърцето Влайковъ Богъ великій **давно** вамъ помогне Вазовъ Подъ игото

Мълчи, мари, дъще! Баща ти ще дойде, ще те чуе. Баща ми?

Нека ме чуе! **Нека** разбере кого съмъ обичала! **Нека** се радва той.

Условное наклоненіе выражается сложной формой изъ причастія прош. соверш и аориста **бнхъ**, или же цѣлымъ выраженіемъ изъ прош несоверш отъ глагола **щж—щѣхъ** и союза **да** съ настоящимъ временемъ извѣстнаго глагола

Азъ **не бихъ те съвѣтвалъ** да бѣгашъ, твоята сила **би ми била полезна** въ войската на хана Вазовъ Свет Тертеръ Азъ **бихъ** му **далъ** Райка, защо не, ама Райка ни е още малка Влайковъ.

Въ значеніи условнаго наклоненія часто употребляется настоящее и прошедшее несовершенное многократныхъ глаголовъ

Азъ **влѣзвахъ** вътре, ако не бяха толкосъ много хора тамъ Цанковъ. **Купувамъ** тази къща, да имамъ пари іЬ Куме, **ядвашъ** ли печено прасе? (ѣлъ ли бы ты).—Да знаяхъ, дѣто ще дойдешъ, злата трапеза **постилахъ** (я послалъ бы тебѣ) Сянт Илиева **Попѣвахъ** ти, да **вѣрвахъ**, че ще ме слушашъ іЬ **Пѣйвашъ** ли въ черкова, ако те поканятъ?

Утрата неопредѣленнаго наклоненія привела къ тому, что оно выражается изъявительнымъ съ помощью союза **да**. Ами сега, какво **да правимъ**? Трѣба **да се готвимъ**. Вазовъ Подъ игото. Имаме заповѣдь **да те закараме** въ конака іЬ Дѣ си билъ по това време? Това не могж **да кажж** іЬ. Азъ забравихъ **да** ти **кажж** іЬ

Причастіемъ прошедшаго времени можетъ выражаться пожеланіе, благословеніе и проклятіе

Далъ Богъ добро. — „**Добрѣ дошълъ**“ ще ти кажатъ Дѣца, баби и подѣвки Ботевъ. **Добрѣ дошла**, бабо Джуровище!—Добрѣ тебъ **заварила**, бае Славчо! Влайковъ Що чинишъ Ненко? **Добрѣ дошълъ**! зафана дѣдо Славчо **Добрѣ васъ заварилъ**, дѣдо Славчо, отговори Ненко іЬ Невѣнка се цалува съ нея, цалува и дѣцата. Честитъ гостъ, **добрѣ дошле.** Вазовъ. Нова земя. Виждь, ти самъ имашъ диплома Азъ? **Пазилъ** ме Богъ! Вазовъ. Подъ игото. **Поразилъ го** Господь тоя черъ циганинъ! Вазовъ Подъ игото. Мълчи, мале, **онѣмяла**, Онѣмяла, **оглушала**! Влайковъ

Вопросъ въ предложеніяхъ. Вопросъ можетъ относиться или къ подлежащему, или къ сказуемому или къ дополнительнымъ словамъ Кромѣ вопросительныхъ мѣстоименій и нарѣчій употребляются также союзы. **ли, дали, лема, нели, нали, мигаръ.**

Какво правѣтъ Турцитѣ? Слѣпи **ли сѫ**, глухи **ли сѫ**. — Ухъ, лудетино, ти по́ **ли** искашъ да си българка отъ баща си?— Мале, **кой** е отварялъ скривалището? Че **кой** го отварялъ азъ ли? всичкитѣ.—**Какво** станѫ?—Знайте **ли** на здраво, че така ще бѫде?Какъ не знайме? Дѣца **ли** сме? — Какви **сѫ** тие думи, Бойчо?—**Кой** го познава?—**Какъвъ** човѣкъ е той?—**Какво** има на Бѣла Черква? — Вие сте прѣдсѣдатель, **нали**? Радке, ти ли викамъ? — **Що за** птица е негова милость? — Ганке, пращахте **ли** на Пловдивъ за докторъ? — Е стотѣ златни найдохѫ **ли** се? — Познавашь **ли** ме сега?—Кѫсче бѣла книга нѣмашъ **ли**?— Та и ний ще ставаме **ли**?—Видѣ **ли** Соколова? — Нѣкаква гюрултия нѣма́ ли? Нѣмаше нищо. — Каква мечка бре?—**Мигаръ** не знайшъ?—Не затваря **ли** нѣкого беятъ? Не съмъ чулъ. — **Нима́** ти не знайщъ, че гърмѣхѫ съ пушка на С.?—Какво има? **Нали** чувате? Викове, пушки, бъркотия. **Дѣка сѫ**? Въ дюкяна при баща си, шътатъ. **Дѣ** се сбира народътъ?—**Отъ кѫдѣ** идешъ, брате? Отъ Алтъново. **За накѫдѣ**? За Ахпево. **Дѣ** отиде? Въ черквата.— Отъ черква **ли** излазятъ, Колчо?—Ами вий **кѫдѣ** ще сѣднете?—Питамъ те **отъ дѣка** си?— **Какъ** го викатъ?—**Какъ** ти се сторихѫ? Развълнувани ли бѣхѫ?—**Какъ** вървѣхѫ бързо ли, или полека?— Та **отъ дѣ** знаѫ, че не съмъ лудъ? **За какво** ще бѫде то, главното събрание?—За това **ли** биешь мѫжътъ си ката день?— **За що** го не доведохте?—**Защо** те испѫди?

Отрицаніе. Когда глаголомъ, который въ предложеніи служитъ сказуемымъ, отрицается то, что говорится о подлежащемъ, то при немъ ставится частица **не**. Если время сложное, или же сказуемое составное, то **не** ставится передъ вспомогательнымъ глаголомъ, или передъ глаголомъ, который служитъ связкой. Младъ съмъ, но младость **не** помнѫ. Ботевъ. **Не** плачи, майко, не тѫжи, Че станахъази хайдутинъ. ib. Ненко **не** знаеше, какво да й рече. Влайковъ. Такъва вода вие нидѣ, вѣрвамъ, **не сте** виждали. ib. **Не** возривате ли днеска, Райке? **Не** возриваме. ib. Баща му **не** искаше и да го знае. ib. Зори още **не сѫ** зорили. П. Тодоровъ. Идилии. И бялъ день **не** видя майка му. ib. Тяхната нива **не** е голяма. ib. Такова звѣрско лице не съмъ виждала. Вазовъ. Хѫшове. И то **не** бѣше токо тъй случайно. Вазовъ. Подъ игото. Тя никога **не** бѣ го любила по-напрѣдъ, но сега се отвращаваше отъ него. ib.

При глаголахъ съ возвратнымъ мѣстоименіемъ **се** отрицательная частица можетъ стоять послѣ мѣстоименной формы передъ глагольной формой по общему правилу. Тя му **се не** сърди за това. П. Тодоровъ. Идилии. Млади години **се не** стигатъ. ib.

Може би и синъ й да **се не смисли** за нея ıb Капина **се не чу, не видя** отъ тогава ıb Тие работи **се не гледатъ** въ театрото Вазовъ Хжшове Не сме минали отъ тукъ, да **се не** отбиемъ или на хоро, или седенки П. Тодоровъ Идилии. Въ празникъ на мегдана толкова свѣтъ **се не** събира Влайковъ. Но любопитството му **се не** удовлетвори. ıb Тя се не е откжснала ıb Тя помисли, че ще да е срамота, ако **се не откжсне.** ıb И ужъ рече да се откжсне, па **се не** откжсна ıb И още **се не** пукнала зората, той стана и излѣзе. ıb Да му **се не** види макаръ ни съ челе. ıb. Ти го **не** щешъ, но азъ те **не** слушамъ Вазовъ Подъ игото. Мокрятъ отъ дъждъ **се не** бои. ıb Отъ треска **се не** умира, казватъ ıb.

Или же отрицательная частица ставится передъ **се.** То же мѣсто она занимаетъ и при другихъ мѣстоименныхъ формахъ, когда онѣ находятся при глаголѣ какъ дополненія

Не се сърди Петре! П Тодоровъ. Идилии Като **не ме** пущашъ, азъ не се моля ıb **Не те** познавамъ Бащина воля **не се** прекърша **Не го щж** Вазовъ Хжшове. Райка бѣ опрѣла очитѣ си въ Ненка, но не го гледаше въ лицето Влайковъ. Нищо, че **не се** вслушваха въ приказкитѣ си и не знаяха, какво да си говорятъ. ıb Азъ **не му** разбирахъ. ıb Пуста младость, мамо, **не се** търпи! ıb. **Не ме** оставяй тука Бойчо. Вазовъ Подъ игото **Не му** млъкнаха устата Ал. Константиновъ. До никаго Азъ **не си го** и турихъ на ума това, **не я и** помня, коя бѣше Влайковъ.

Въ повелительномъ наклоненіи отрицаніе помимо обычной формы съ **не,** передается также описательно съ помощью **не дѣй** въ восточной Болгаріи, или **не мой** въ западной Болгаріи и Македоніи и глагольной формы, представляющей остатки неопредѣленнаго наклоненія

Ахъ Бойчо, Бойчо, не дѣй веке умира́, за Бога Вазовъ Подъ игото Не дей се отъ сега врича, че поглежъ, утре като извиемъ къмъ Сърменъ, да те не оставимъ тамъ. П Тодоровъ Идилии Ще чуйшъ майчина си тжга, Ще чуйшъ нейни думи прости, Ще чуйшъ, ала **не дѣй плака,** първо либе не сгодили Ботевъ. Стой мирно, бай Ганьо, **не дѣй прави** скандалъ Ал Константиновъ.

Если отрицаніе относится къ двумъ или болѣе дополнительнымъ словамъ, тогда соединительными союзами бываютъ **ни— ни, нито– нито.** Ненко си бѣше самъ самичъкъ. Нѣмаше си **ни** баща, **ни** майка. Влайковъ. Огъньть бѣше **ни** слабъ, **ни** силенъ, тъй расплѣлъ се бѣше ıb. И азъ съмъ така сираче, нѣмамъ си

ни синъ, **ни** унукъ. Щешъ ли да ми бѫдешъ синъ? іЬ Кога станахъ, нѣмаше около мене **ни** турци, **ни** кола, **ни** нищо Азъ **нито** се райскавамъ, **нито** искамъ да се унижавамъ. Вазовъ. Хѫшове. Ведра нощь приспива затихнало село **Ни** ромонъ, **нито** птичка П. Тодоровъ. Идилии.

Когда при отрицательныхъ мѣстоименіяхъ стоитъ какой-либо предлогъ, то въ отличіе отъ русскаго и серб яз, въ которыхъ предлогъ ставится между частицей **ни** и мѣстоименной формой, въ болгар, онъ ставится непосредственно передъ отрицательнымъ мѣстоимешемъ:

На кого има прилика? **На никого,** т е. ни на кого Вазовъ. Хѫшове Горди несретници не марили **за нищо** въ този святъ П. Тодоровъ. Идилии. А старата стопанка не е подигала очи **къмъ никого** ни къ кому іЬ Сега вече **отъ никого** (ни отъ кого) не то е страхъ. іЬ. **Съ нищо** (ни съ чѣмъ) не може се сравни тази поразителна пъстрина на улицата Ал Константиновъ До Чикаго. Ще търпимъ, но нѣма да охнемъ **Подъ никакви** мъки (ни подъ какими муками) човѣшки. Ботевъ **Въ никой** случяй (ни въ какомъ случаѣ) Русия нѣма да остави Сърбия. Вазовъ Не мили не драги

Соединительные союзы **и, та, па** (или **пакъ**) соединяютъ равносильныя предложенія.

Всичкитѣ се смѣѫтъ, смѣѫ се **и** азъ — Марийка отвори вратата **и** завика плачишката — Разказвамъ му работата, **и** той ми се хвърля на вратътъ, **и** ме цѣлува, **и** ме спасна — Иди, **та** го лови Каква бѣше тая работа? —**Та и** азъ самъ си се чудѫ — Бойча го хванѫ нетърпение **Та** що има? потрети той — Дай единъ поржчитель, **па** си иди живъ **и** здравъ! — Да живѣешь, бай Марко, **и** България да живѣй, **па и** славнитѣ български синове да живѣѫтъ — А дѣдо хаджи Донко знаете ли го вие какъвъ човѣкъ бѣше **Че** то дѣ му не стигаше нему славата и кждѣ го не знаеха! —Не думай така за дѣда си, чедо. Нема за това че той толкова обича, та ще земе да те бие и да те трепе. **Че** той за твое добро ради, пиле

Раздѣлительныя предложенія соединяются между собою союзами: **ли—ли, или—или, ли—или, дали—или, ту—ту, ни—ни, ни—нито, нито—нито.**

Живъ **ли** е, умрялъ **ли**—не знае. П Тодоровъ Идилии На сънь **ли**, на яве **ли** е туй? — Мѫже, жени по механите **ли** сѫ, **или** отъ черкова още не си сѫ дошле — никой се не мярка ни по пътя, **ни** изъ дворища іЬ **Или** се младъ ожений, **или** се младъ покалугерй. Вазовъ. Подъигото **Дали** се дните свършиха,

или две нощи се спяха, та няма разсъмване П Тодоровъ Идилии Зададе се облакъ тъменъ Отъ къмъ гора, отъ Бълкана **Дали** ще е дъждецъ дребенъ, **Или** ще е буря страшна Ботевъ Сега плачешъ — защо дѣдо? Байрякъ **ли** се не развява, **Или** нѣмашъ сърце младо? іЬ

Ни родътъ му знаяха ле, **нито** отъ къде е П Тодоровъ Идилии **Ни** жена ми ме рачи, **ни** азъ самъ зная за какво да се хвана —**Ни** от Хората го срам, **ни** отъ Бога го грѣхъ П. Славейковъ Пословици

Надъ нивитѣ летятъ лѣстовички: гледай ги какъ **ту** се издигатъ високо-високо въ синйо небе, **ту** се спускатъ и полетятъ ниско надъ самитѣ ниви Влайковъ. Шепота на гората, като потайна мълва, се предаваше отъ клонъ на клонъ и **ту** чезнеше татъкъ далеко надъ ридовете, **ту** се повръщаше пакъ насамъ. П. Тодоровъ. Идилии

Союзъ **ли,** когда онъ стоитъ между двумя формами одного и того же глагола, который повторяется въ предложеніи, усиливаетъ обозначаемое глаголомъ дѣйствіе или состояніе.

И на Балкана Юнакътъ лежи, кръвьта му тече — Въпкътъ му ближе лютата рана, И слънцето пакъ пече **ли** пече. Ботевъ А госпожата кроп **ли** кроп да си направи Кр. зетъ' Вазовъ. Хжшове.

Противительныя предложенія соединяются союзами **а, пакъ, а пакъ, нъ (но, най), ама, ами, ала, обаче, токо.** Союзы нъ, ами, токо употребляются когда вторымъ предложеніемъ подтверждается то, что отрицается первымъ Если же отрицаніе не предшествуетъ, тогда употребляется союзъ **ала.**

Още не е захванало да се мръква, **а** друмътъ запустялъ. П. Тодоровъ Идилии Слънцето вече се дигаше на пладня, **а** стадата навредъ стояха неизкарани отъ кошарите іЬ. Хай погълчете си вий всичко, **а пъкъ** азъ щж си лѣгнж. Вазовъ Подъ игото Пжтятъ е страшенъ, **но** славенъ Ботевъ Старъ е той, **но** читавъ и здравъ е още. П Тодоровъ Идилии. Дрипавъ бѣше, **но** за това ситъ Вазовъ Други зема Тази, що си нѣвга любилъ, **Но** и за тебъ моми има Ботевъ Добрѣ съмъ, **ами** вие що чините. Влайковъ Азъ бихъ му далъ Райка, защо не, **ама** Райка ни е още малка Влайковъ Ехъ, добро е момчето, **ама** не сме за васъ. іЬ. Богъ забавя, **ала** не забравя. А Райка сѣ посърнала Чудятъ се и дружкитѣ й, защо се така промѣни тая мома; **ала** повечето са хитри и се досѣщатъ, каква е тая болесть. Влайковъ. Времето се не проясни, **ала** и снягъ не валеше П. Тодоровъ. Идилии.

Обаче, азъ не знамъ нѣкой отъ българитѣ да е умрѣлъ отъ голѣма любовь Вазовъ Подъ игото

Опредѣлительныя предложенія соединяются съ главнымъ посредствомъ относительныхъ мѣстоимений, а иногда и союзами, которые ихъ замѣняютъ: дѣто, що

Нея вечерь. **който** на седянката я чу, той докато живъ няма да забрави тази песень. **що** изъ глъбините на момино сърце избликна. П. Тодоровъ. Идилии Ето тия волове, **дѣто** работимъ до сега съ тѣхъ, харизвамъ ти ги Влайковъ. Българка била тазъ майка, **дѣто** е този чедо родила Илиевъ Синъ Богъ да прости тая душа, **що** загина іѣ. Нѣма човѣкъ **да** не е чулъ тази новина іѣ

Дополнительныя предложенія соединяются съ главными союзами **че, да, какъ**:

Казахъ ви, **че** ме не е гърсилъ никой Вазовъ Подъ игото Азъ се заклевамъ, **че** той е іѣ Добрѣ, **че** никой не видѣ іѣ Вижъ какъ свѣти месечко, не личи **да** е нощя. П Тодоровъ Идилии. Чуй, **какъ** стене гора и шума, чуй, **какъ** ечатъ бури вѣковни Ботевъ Запѣй, **какъ** братъ брата продава, **какъ** плаче сирота вдовица: іѣ

Союзами **да, за да, дано** соединяются съ главнымъ придаточныя предложенія намѣренія или цѣли. Излѣзохъ и азъ **да** пда за пазара. Влайковъ Слава му подаде ржката си, **за да** я води Вазовъ Светославъ Тертеръ. Минахъ съ Ботевата чета Дунава, **за да** помогнемъ на нашитѣ братя. Вазовъ Руска. Бѣхъ му ходилъ на гости, **да** опитвамъ новата му ракия Вазовъ. Подъ игото О налѣйте! ще да пия, На душа ми **да** олекне. Ботевъ Какго вие и ний русчѣ, отиваме **да** дадемъ нашата помощь на еднокръвнитѣ си братя сърби Вазовъ. Не мили не драги Водица ли си ранила **да** налѣешъ, Тинко? запита Ненко. Влайковъ Азъ ходихъ **да** диря телего. іѣ Той върви бърже, **дано** стигне Ивана. Илиевъ. Синъ Днесъ имъ пиша пакъ, **дано** ги събудя. Богевъ. Тръгна тъй намерки **дано** работа намери. П. Тодоровъ Идилии

Условныя предложенія соединяются союзами: **ако, да, ли.** Послѣдній не можетъ стоять въ началѣ предложенія.

Ако отъ тебѣ кръвь ще тече, отъ насъ вода ли? П. Тодоровъ Идилии. Я, сложи, **ако** имате нещо гостба, че съмъ гладенъ. іѣ Ехъ, **ако** си налѣйнала, дай баремъ и менъ да пина. Влайковъ **Ако** умре челякъ, бари да знае защо умира. Вазовъ.

Хубава услуга **щяхъ** да ти сторж, да ти го турж блізо до

касата Хжшове **Да би** ималъ криле, литналъ би сега надъ реката П Тодоровъ Идилии **Да би** могла да му каже това съ уста, би го казала Вазовъ Подъ игото **И да** знаете какъ леко и какъ весело се скача и тропа на тия скокливи пѣсни вечерь на мѣсечина по хладъ Влайковъ **И да** го не говорѣхж това послѣднето очитѣ ѝ, лицето ѝ го казваше ясно Вазовъ Подъ игото. Дойдеше **ли** недѣля и праздникъ, всички трѣбаше да иджтъ на черкова. Вазовъ Подъ игото Не се **ли** спрешъ, не пуснешъ **ли** корени на едно място — ни ти ще познаешъ нещо отъ живота си, нито пъкъ тебе някой ще познае. П Тодоровъ Идилии

Кога е така, азъ пия за здравието на мечътъ. Вазовъ Подъ игото Па **като** се обичатъ, нека се зематъ. ib **Като** не ме пущашъ, азъ се не моля. П Тодоровъ Идилии

Уступительныя придаточныя предложенія соединяются съ главнымъ союзами: **ако и да, макаръ и да, макаръ че, колкото и да, дори и да.** Иногда въ значеніи уступительнаго предложенія употребляется повелительное наклоненіе **Ако** е черенъ, не е дяволъ Послов Азъ ще зема типографията на в Отечество и ще издавамъ клетого Знаме, **ако** ще би и гладенъ да ходя Ботевъ. Каравеловъ, **ако и да** ме бѣше видѣлъ вечерьта въ кафенето, казва Петкову, че съмъ вече зарязалъ вѣсника Ботевъ Не, азъ ща го изтръгна отъ тая бѣда, **макаръ че** ща оставя главата си. Вазовъ Подъ игото **Макаръ че** тоя день имаше пазаръ въ ближний градъ, но селяне изъ ижтя не се срѣщахж Вазовъ Не отдавна Чувамъ и азъ нейний гласъ, **Макаръ и да** гасна. Вазовъ. Поля и гори Останали цветя, **колкото и да сж** кравени нагледъ навярно ще останатъ да увяхнатъ сами. П Тодоровъ Идилии Цанко неволно се измѣни въ лицето, **колкото и да** бѣше замаянъ отъ ракия Вазовъ. Подъ игото **Дето и да си** въ парахода, стига ти да обърнешъ единъ бутонъ, и да блѣсне електрическа лампа Ал Константиновъ. До Чикаго

Обстоятельственныя образа дѣйствія предложенія соединяются съ главнымъ союзами. **както, като, като че, като да, безъ да.**

Както си е тръгнало отъ памтивека, **тъй** и ще си върви. П. Тодоровъ. Идилии Вървѣхж си, **както** всичкитѣ хора Вазовъ Подъ игото. Той е ялъ колкото си яде винаги и пилъ, **както** си пие всеки день П Тодоровъ Идилии Бойчо **като че** ги гледа предъ очи П Тодоровъ Идилии Огняновъ **като че** потжна въ земята! Вазовъ. Подъ игото А при това ней и нѣщо, **чегато** шушнѣше на ухото, че на хорото ще бжде и оня Влайковъ Сърце мое, сърце мое, Що си нажалено, **Чегато** си отъ

есена Слана усланено? Каравеловъ Сестро! вика той и **каточе** самъ отъ гласътъ си се пробуди П Тодоровъ Идилии. Дечето бавно открива клепки и съ изгаснали очи **като да** дига прощаленъ погледъ. іЬ Той махна съ ръка, **като да не** иска никого да слуша іЬ **Безъ да** усетимъ какъ, ние прѣхвърлихме баиря Влайковъ И **безъ да чака** покана, той седна при насъ. Ал Константиновъ До Чикаго. Но Краличътъ бѣгаше **безъ да се обърне** назадъ Вазовъ Подъ игото. Насъ ни колятъ и сечатъ и **безъ да правимъ** нѣщо. іЬ. **Колкото** по-късно, **толкосъ** по-добрѣ Вазовъ. Подъ игото. И дига той пълна чаша, но **колкото** повече пие, **толкова** по се разгаря жаждата. П Тодоровъ. Идилии Ама ние сме били тие мжченици. **Колкото** ги повече има, толкова по-добро за България Вазовъ

Обстоятельственныя предложенія мѣста соединяются съ главнымъ союзами: **дѣ, дѣто, дѣка, отъ дѣ, отъ дѣто, отъ дѣка, кждѣ, кждѣто, накждѣ, отъ кждѣ** и др

Тамъ, дѣто е влѣзла смрътьта, ключалката пада отъ вратата. Вазовъ. Подъ игото. Чели **тамъ, дѣто** си отворилъ В Свѣтославъ Терѣверъ **Дѣто** е тънко, тамъ се кжса П Славейковъ Пословици. Дѣто не си постилал, не лягай іЬ Отъ дѣ това куче е сърдито на тебѣ. Единъ день, не помня **дѣ,** го ударихъ съ камъкъ Вазовъ Подъ игото **Дѣ** кого сърби **там** се чеше Славейковъ. Пословици **Дѣ** нѣма жена, нѣма и кжща іЬ **Дѣ** сѣдне, тамъ и остане іЬ **Дека** стжпи, трева не никне Каравеловъ. Пословици. Не питай ма, мой синко, **дека** съмъ билъ и какво съмъ патилъ до сега. Каравеловъ Повѣсти и разкази Колко врѣме съмъ търчалъ изъ тъмнината, **отъ дѣка** съмъ минувалъ, не мога да зная Вазовъ Подъ игото. Нека тие си вървятъ, **отъ дека** сж дошле. Каравеловъ. Повѣсти **Където** поминялъ—следъ него Оставало пусгошь зловеща П Славейковъ. Като продамъ, казва, сапуня, азъ зная **накждѣ** да отида. Ботевъ Каза ли ти, кой е и **отъ дѣ** иде? Вазовъ Подъ игото. А тия сълзи и сама ги не знаеше, **отъ дѣ** са и **защо** са Влайковъ Остана самичъкъ насредъ пѣтя, не знае, **къде** да се дени П. Тодоровъ Идилии. Единъ часъ следъ пристигването ние почнахме да изучваме, **отъ кждѣ** и какъ требва да слеземъ за да попаднемъ въ ресторана Ал Константиновъ. До Чикаго Дуръ видимъ, **на къде** сме, дуръ си намѣримъ стая, то се стъмни и останахме да вечеряме на нашия хотелъ іЬ.

Предложенія обстоятельственныя времени соединяются съ главнымъ союзами: **кога, когато, до кога, до когато, какъ, отъ какъ, додѣ, додѣто, дор дѣ, дори, доклѣ, като, докато, токо що, щомъ, едвамъ, колчимъ, прѣди да.**

Кога слазя въ града, право у него ходи Вазовъ Подъ игото. Па, **кога** умрѫ, помени мене ıѣ Тамамъ поогминаха малко, **кога токо** се досѣти Райка за китката си Влайковъ **Когато** Огняновъ хлопнѫ вратнята, бѣше съвсѣмъ тъмно на улицата. Вазовъ Подъ игото **Когато** удари часътъ, Богъ винаги намира единъ свой избранникъ до стори това Свет Тертеръ Тридесеть години, **какъ** въ гора ходя и жена не съмъ видѣль Вазовъ Руска Петъ деня вече **какъ** Клисура се намира въ революция Вазовъ. Подъ игото Не, не, ти захвани отъ началото **отъ какъ** се разби четата ни ıѣ Азъ станѫхъ впръ-вода, **додѣ** бѣхъ съ него Вазовъ Подъ игото Не ги задържимъ въ клисурата, **до дѣто** ни пристигне гръцка войска Вазовъ Свет. Тертеръ. **Дори** вѣтър не повѣе, листът не трепва Славейковъ Пословици **Дор'** не има огънь, не се дига дим ıѣ Рѣшавай **дор'** е врѣме. Вазовъ Подъ игото. **Дордѣ** бѣ жива майка му, пращаше го и на школьото Влайковъ И наистина, **дордѣ** слазѣше Райка отъ тазъ страна къмъ кладенеца, отъ другата страна изъ пѫтеката слизаше пакъ Ненко ıѣ **Като** замръкнемъ ще стъкнемъ огънь, **като** сипне зора пакъ ще тръгнемъ П Тодоровъ Идилии **Докато** изгрей месеца надъ полето, ний ще прескочимъ границата П Тодоровъ Идилии Я, хайде, **докато** е време, ставай ıѣ Все на харесвахъ, **докато** захванаха менъ да не харесватъ ıѣ **Докато** вие сте здрави, и царьтъ ви е здравъ Вазовъ Свет. Тертеръ Орлякъ жерави зареяни изъ мъглите разпиеятъ се въ далнини и **току** се обадятъ тукъ, отвърнатъ татъкъ, завиятъ пакъ вкупомъ, поели незнаенъ пътъ П Тодоровъ. Идилии Зиматъ ме нощеска отъ кѫщи, **току що** се върнѫхъ отъ васъ Вазовъ Подъ игото. Ненко видѣ Райка между тие, дѣто играсха, тя **токо що** бѣше се фанала Влайковъ **Щомъ** заслани първа слана, То цвѣтето вечъ завява Каравеловъ **Щомъ** ханътъ видѣ плѣнницата, тя му се хареса Вазовъ Св Тертеръ Ти гледай **щомъ** кукне кукувицата и се зашуми гората Вазовъ Подъ игото Райка, **щомъ** се растури хорото, се измѣси изъ момитѣ Влайковъ **Щомъ като** го пустнатъ и ще се хване за работа П Тодоровъ Идилии **Едва** достигна тя китката а я запримъква къмъ себе П Тодоровъ. Идилии **Едва** се е зазорило, други хора още спятъ, а той е вече на краки. Влайковъ Той **едвамъ** сега чу звънливото чуканне на клепалото Вазовъ Подъ игото **Едвамъ** се е повдигнѫлъ (бащата), ето сега ще му припадне ıѣ Небето бѣ ясно и чисто като слъза Слънцето **едвамъ** се бѣше поотмѣстило отъ пладне Влайковъ Жално е, че сме принудени да пролѣемъ българска кръвь, **прѣди да** пролѣемъ неприятелската Вазовъ Подъ игото Мислете петь пѫти **прѣди да** сторите нѣщо ıѣ

Обстоятельственныя предложенія причины соединяются съ главнымъ союзами. **защото, че, понеже.**

Азъ може да загинѫ, Радо, **защото** отивамъ да срѣщамъ смъргьта Вазовъ Подъ игото Нѣма да го стигнѫтъ, **защото** той нѣма да бѣга іЬ Ти не бива да му се сърдишъ, **че** е грѣхота Влайковъ. Я, спожи, ако имате нещо гостба, **че** съмъ гладенъ. II Тодоровъ Идилии **Понеже** нощьта бѣше ясна, повечето налѣгахѫ на улицитѣ да спѫтъ Вазовъ Подъ игото **Понеже** Тертеръ отказа, той го оглѫчи отъ църквата В. Свет. Тертеръ

Дополненіе.

Считаемъ не лишнимъ привести примѣры литературнаго произношенія ѣ какъ я, или е изъ статьи проф Цонева Правописни бѣлѣжки.

I ѣ выговаряется какъ я

бѣгъ, бѣгамъ
бѣлъ, бѣлна се, бѣлѣзанъ
бѣсъ
(блѣнъ)
блѣхъ
брѣстъ
вѣдамъ заповѣдамъ, изповѣдамъ проповѣдамъ
вѣра, вѣрна, вѣрвамъ
вѣтъръ, вѣтърничавъ
врѣва
врѣсъкъ, врѣскамъ
(гнѣвъ)
грѣхъ
дѣвамъ, надѣвамъ, задѣвамъ, вдѣвамъ, да вдѣна, вдѣнатъ, вдѣнахъ
дѣдо
дѣлъ, дѣлба
дѣламъ
дрѣмка
дрѣнъ
забѣлѣзвамъ
зѣвъ, зѣвамъ, прозѣвамъ се
(звѣръ)
(зрѣлъ)
колѣно
мѣхъ
млѣко
мрѣна
нѣмъ, а, о
нѣкой, нѣкакъ, нѣкакъвъ, нѣкога, нѣколко
обѣдъ, обѣдвамъ
пѣна
пѣсъкъ
прѣзъ море, прѣзъ глава
прѣкоръ, прѣносъ, прѣсолъ
плѣва
(плѣнъ)
плѣсъкъ
(рѣдъкъ)
рѣпа
свѣтъ только въ этомъ словѣ
седѣнка
слѣзъ
слѣпъ, а, о
смѣхъ
(смѣтка), смѣтамъ
срѣда
стрѣха
сѣкой, сѣкакъвъ, сѣкждѣ, сѣкога

сѣнка	мѣсто
тѣхъ, тѣмъ	трѣбва
клѣнъ	трѣскъ, трѣскамъ
крѣсъкъ, крѣскамъ	хлѣбъ
лѣвъ, а, о	хрѣнъ
лѣто лѣтна лѣтно	цѣлъ, а, о
мѣна, промѣна, отмѣна, прѣмѣна	цѣпка
мѣра мѣрка	цѣръ
мѣса, намѣса	безцѣнъ камъкъ [1])

Въ глаголахъ лѣгамъ, клѣкамъ, сѣдамъ, стѣгамъ, мѣтамъ, впрѣгамъ, посѣгамъ, сѣкамъ, запрѣтамъ, которые въ одноткралномъ видѣ имѣютъ е. да легна, да клекна, да седна.

Аористы влѣзокъ, влѣкохъ, повѣхнахъ, рѣзахъ, сѣкохъ и всѣ тѣ въ которыхъ основа въ церк слав оканчивалась на ѣ. търпѣхъ, гърмѣхъ, врѣхъ, спрѣхъ, млѣхъ, мрѣхъ; то же и въ остаткахъ неопред наклонения: вьртѣ-ща и др

Въ прош несоверш. времени тѣхъ глаголовъ, въ которыхъ ударение приходится на ѣ· четѣхъ, метѣхме, кладѣхте, вървѣха (какъ и стояхъ, сѣчахте, речаха и пр), но во 2 и 3 единств числа е: четеше, метеше и пр.

Отъ корня бѣлъ только въ единств числѣ прилаг выговаривается ѣ какъ я, да въ рѣдко употребительномъ глаголѣ бѣлна, во всѣхъ остальныхъ словахъ е· бели, белиятъ, белея се и т. д Отъ корня млѣк только мляко, другія слова млéченъ, млекáрь и т. д

2 Во многихъ словахъ нѣтъ случаевъ выговора ѣ какъ я Напр време, времена, врéмененъ, о́време, на времени.

Вотъ такія слова: беседа, бледъ, бреза, брезда, бреме, беда, беденъ, белегъ, брезъ, вреда, вретище, веда, ведро, вежда, вейка, ветва, везни, векъ, венецъ, весть, вещъ, вещица, гнездо, длето, деецъ, действие, дете, жлебъ, жлебини, жлеза, жребецъ, жребий, завеса, заветъ, заповедь, звезда, зловещъ, злодейски, зеница, известие, известенъ, да известя, изобретение, клей, клетка, клещи, заклещямъ, заговезни, крепъкъ, крехъкъ, крепость, кжделя, кжпель, ленивъ. лепъ, лепя, лепило, лесá, лескá, лешникъ, лещакъ, лесъ, леха, млевó, мнение, мезимецъ, съмнение, мрежа, медь, медникъ, медникарь, месецъ. месечина, меся, наречие, наследя, наследникъ, непреженъ, невежа, недей, недро, неженъ, нега, немецъ, немски, обетованъ, обещавамъ, ответникъ, пестя, пестунъ, плесень, плесенясва,—плешивъ,

[1]) Въ скобкахъ помѣщены слова съ двоякимъ выговоромъ ѣ (я, е).

победа, да победя, повесть, посетя, посещение, приветъ, приветливъ, прилепъ, просветя, просвещение, превесъ, пре, предъ, преди, преденъ, напреденъ, напредъ, презъ, прелезъ, препеница, преча, пречка, пречникъ, петелъ, пехота, пешъ, пешакъ, пенези, речь, изречение, решето, решавамъ, решение, свидетель,—лство, свирепъ, смрека, свределъ, сведение, сведокъ, сведоча, свежъ, свеня се, светка се, светкавица, светя, светлина, светилникъ, свещь, сиречь, скрежъ, следъ, следвамъ слѣзена, смелъ, смелость, сметъ, смешенъ, смешность, среща, срещамъ, срещу, стена, съвсемъ, съветъ, съветвамъ, северъ, седина, сединявъ, сено, сетя, сещамъ се, усещамъ, тлененъ,—ность, трева, трезвенъ, тремъ, треска, тело, телесенъ, теша, утеха, утешавамъ, да убедя, цедя, цель, целя, изцеля,—ение, цена, ценя, цепь, човекъ, чрезъ, чрезмеренъ

Въ изложении синтаксиса приняты во внимание только нѣкоторыя синтаксическія особенности Примѣры взяты только изъ литературнаго языка, изъ тѣхъ писателей, которыхъ языкъ отличается чистотой и легкостью стиля

Подъ именемъ Влайкова взяты примѣры изъ его разсказовъ главнымъ образомъ изъ Дядовата Славчова унука

Оглавленіе.

	Стр
Введеніе	3
Говоры болгарскаго яз Ихъ литературная обработка	4
Правописаніе	7
Библіографія	10
Гласные	13
Звукъ ѣ	14
Переходъ я въ е	16
Глухіе звуки	17
Носовые ж и ѧ	20
Смѣна носовыхъ	23
Звукъ ы	24
Гласный а	25
Гласный е	—
Звукъ и	26
Звукъ о	27
Вмѣсто ю и	28
Стяженіе гласныхъ	—
Зіяніе	29
Отпаденіе и выпаденіе гласныхъ	30
Согласные	32
Мягкость и твердость согласныхъ	—
Смягченіе согласныхъ	34
Уподобленіе согласныхъ и измѣненія въ группахъ	35
Отпаденіе и выпаденіе согласныхъ	40
Перестановка согласныхъ	42
Удареніе	43
Склоненіе	44
Членъ	46
Образованіе множественнаго числа	49
Casus generalis	54
Остатки падежей	56
Флексія а	—
Дательный падежъ	57
Звательный падежъ	58
Творительный падежъ	56

Мѣстный падежъ 60
Имена прилагательныя 61
Степени сравненія 62
Мѣстоименія личныя . . . 63
Указательныя . 65
Притяжательныя . . 68
Вопросительныя и относительныя 69
Неопредѣленныя 70
Числительныя . 71
Спряженіе 73
Глагольныя формы, ихъ окончанія и образованіе —
Первое спряженіе 77
Второе спряженіе . . 80
Третье спряженіе . . 81
Вспомогательный глаголъ съмъ . . 82
Глаголъ ямъ 84
Глаголъ дамъ 85

Синтаксисъ.

Опущеніе подлежащаго и сказуемаго . 85
Безличныя предложенія . . . 86
Согласованіе главныхъ частей предложенія . . —
Употребленіе падежей 90
Употребленіе члена 92
Употребленіе прилагательныхъ и мѣстоименій 94
Употребленіе глагольныхъ формъ 95
Вопросъ въ предложеніяхъ 100
Отрицаніе 101
Соединеніе и подчиненіе предложеній . . 103

